

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN
SULAR SORUNU ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN SU
POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdullah DEMİR

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kemal İNAT

MAYIS 2006

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN
SULAR SORUNU ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN SU
POLİTİKASI**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Abdullah DEMİR**

Enstitü Bilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Bu tez 20/06/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Halil KALABALIK Yrd. Doç. Dr. Kemal İNAT Yrd. Doç.Dr. Nesrin KENAR

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını tezin ihtiva ettiği hususlar şahsi görüşler olup herhangi bir resmi kuruluşun görüşünü yansıtmadığını beyan ederim.

Abdullah DEMİR

26.05.2006

ÖNSÖZ

Hava ve toprakla birlikte, dünyaya hayat veren su, tarihin her döneminde insanoğlunun en başta gelen uğraş alanlarından biri olmuştur. Geçmişten günümüze kadar diğer doğal kaynaklar gibi normalin üzerindeki tüketimi, kalan kaynakların kullanımında ülkeler arasında rekabete ve anlaşmazlıklara neden olmuştur.

Bu çalışma ile dünya ve Türkiye'deki su kaynakları incelenmiş, sınıraşan nehirlerin uluslararası hukuktaki yeri ortaya konmaya çalışılmış, Türkiye'nin sınıraşan nehirleri ve komşuları ile bu konuda yaptığı anlaşmalar, özellikle Türkiye ile Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle Nehirlerinin kullanımı ile ilgili sorunlar ve gelişimi incelenmiştir. Türkiye'nin gelecekteki su politikası ne olmalıdır ve önümüzdeki dönemler için ne yapılmalıdır sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın seçim aşamasından tamamlanma aşamasına değin, her türlü yönlendirme ve desteğini benden esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Kemal İNAT'A, kaynaklara ulaşmam ve çalışma sürem boyunca izlemem gereken stratejileri belirlemem konusundaki yardımlarından dolayı Eski "Avrupa Göç Merkezi" Araştırma Görevlisi, MA (Dalarna Üniversitesi, İsveç) Nuray EKİCİ'YE ve yardımlarından dolayı tüm Sakarya Üniversitesi personeline teşekkürlerimi sunarım.

26 Mayıs 2006

Abdullah DEMİR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: SU İLE İLGİLİ ULUSLARARASI KAVRAMLAR	4
1.1. Ulusal Suyolu.....	4
1.2. Uluslararası Suyolu	4
1.3. Dünyadaki Su Kaynakları ve Sıkıntısı.....	7
1.4. Türkiye’deki Su Kaynakları.....	9
1.4.1. Yer Üstü Suları.....	9
1.4.2. Yeraltı Su Kaynakları.....	11
BÖLÜM 2: SINIRAŞAN SULARA İLİŞKİN ULUSLARARASI HUKUK KURALLARI	13
2.1. Faydalanma Hakkının Kapsamına İlişkin İleri Sürülen Doktrinler.....	15
2.1.1. Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini (Harmon Doktrini)	15
2.1.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini	15
2.1.3. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini	16
2.1.4. Adil Kullanım Doktrini.....	17
2.2. Su Konusunda Uluslararası Kural Oluşturma Çalışmaları	17
2.2.1. Uluslararası Hukuk Derneği’nin (UHD) Çalışmaları	18
2.2.2. Uluslararası Hukuk Komisyonunun (UHK) Çalışmaları	18
2.2.3. BM / Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun Çalışmaları:.....	20
2.3. Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımlarına İlişkin Sözleşmesi	21
2.4. Sınıraşan Sulara İlişkin Türkiye’nin Taraf Olduğu Hukuksal Düzenlemeler	23
2.4.1. Türkiye-Irak Arasındaki Hukuki Düzenlemeler.....	23
2.4.2. Türkiye-Suriye Arasındaki Hukuki Düzenlemeler.....	26

BÖLÜM 3: TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN SULAR.....	31
3.1. Fırat Nehri.....	31
3.2. Dicle Nehri	34
3.3 Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)	35
3.4. Ası Nehri	38
BÖLÜM 4: TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN	
SU SORUNU.....	39
4.1. Türkiye ile Suriye-Irak Arasında Dicle-Fırat Nehirleri ile İlgili Sorunlar.....	39
4.1.1. Keban Barajı'nın İnşasından Önceki Dönem (1964 öncesi)	42
4.1.2. Keban ve Karakaya Barajlarının İnşaat Dönemi	42
4.1.3 Atatürk Barajı ve Urfa Tünelleri İnşaatlarının Başladığı Dönem	44
4.2. Türkiye'nin Yaklaşımı.....	53
4.3. Suriye ve Irak'ın Yaklaşımları.....	61
4.3.1. Fırat ve Dicle'nin Suriye ve Irak'ın Ekonomik ve Tarımsal Yapısına Etkileri.....	61
4.3.2. Suriye'nin Yaklaşımı.....	63
4.3.3. Irak'ın Yaklaşımı.....	66
4.4. Türkiye ile Suriye Arasında Ası Nehri ile İlgili Sorunlar.....	68
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	70
KAYNAKLAR.....	75
EKLER.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	92

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AB	:	Avrupa Birliği
AEK	:	Avrupa Ekonomik Komisyonu
BM	:	Birleşmiş Milletler
DSİ	:	Devlet Su İşleri
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GAP	:	Güneydoğu Anadolu Projesi
HES	:	Hidro Elektrik Santrali
OTK	:	Ortak Teknik Komisyon
UHD	:	Uluslararası Hukuk Derneği
UHK	:	Uluslararası Hukuk Komisyonu

Tezin Başlığı: Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Sınırşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye'nin Su Politikası	
Tezin Yazarı: Abdullah DEMİR	Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Kemal İNAT
Kabul Tarihi: 20 Haziran 2006	Sayfa Sayısı: V (ön kısım) + 74 (tez) + 18 (ekler)
Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler	
<p>Hiç kuşkusuz su dünyadaki en önemli doğal kaynaktır. Su olmadan canlıların hayatlarını idame ettirmeleri mümkün değildir. Dünya nüfusunun artması ve endüstrileşme sürecinin her zamankinden hızlı olması, doğal su kaynaklarının kirletilmesi ve israfı suyun önemini her geçen gün daha da arttırmaktadır. Zengin su kaynaklarına sahip ülkeler bunu güç haline çevirmeye çalışırken fakir veya kısıtlı su kaynaklarına sahip ülkeler her zamankinden daha fazla su zengini ülkelere bağımlı duruma gelmektedirler.</p> <p>Bu tez Türkiye, Irak ve Suriye arasındaki problemleri su ilişkilerini açıklamak ve Türkiye'nin gelecekteki su politikasına yönelik tavsiyelerde bulunmak amacı taşımaktadır.</p> <p>Çalışma dört bölüm, buna ilave olarak bir giriş ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde, su ile ilgili uluslararası terimler, dünyadaki su kaynakları ve su sıkıntısı, Türkiye'deki su potansiyelinden bahsedilmiştir.</p> <p>Uluslararası örgütlerin su konularında yaptıkları çalışmalar ve su ile ilgili uluslararası düzenlemeler ikinci bölümde ele alınmıştır.</p> <p>Üçüncü bölümde Türkiye, Suriye ve Irak arasında sorun teşkil eden sınırşan sular (Fırat, Dicle, Asi) ve üç ülkeyi ilgilendiren Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) incelenmiştir.</p> <p>Dördüncü bölümde Türkiye ile Suriye-Irak Arasında Dicle-Fırat Nehirleri ile ilgili sorunlar ve bu soruna ilişkin tarafların yaklaşımları üzerinde durulmuştur.</p> <p>Sonuç bölümünde Türkiye'nin gelecekteki su politikasına dair tespitler ve tavsiyeler yer almıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Sınırşan sular, Faydalanma Hakkının Kapsamı, Kıyıdaş Ülke	

Title of the Thesis: Turkey's Water Politics Around The Water Issue Which Exists Out-Of Borders, Between Turkey-Syria-Iraq

Author: Abdullah DEMİR

Supervisor: Assoc. Prof.Dr. Kemal İNAT

Date:20 June 2006

Nu. of pages: V (pre text) + 74 (main body) + 18 (appendices)

Subfield: International Relations

Unquestionably water is the most important natural resource in the world: species could not survive without water. The importance of the water is growing day by day parallel to the growing population of the world, industrialization and misuse/pollution of the water resources. Hence water is becoming one of the major political means to pursue nation-states' interests in the international arena. On the one hand, countries with abundant water resources are using their resources as a bargaining chip against the other countries. On the other hand, countries with scarce water resources are becoming dependent on water-rich countries more than ever.

This thesis aims to explain the water issue among Turkey, Iraq and Syria and to make some recommendation to Turkey's future water politics.

The thesis consists of four parts. The first part dwells on international terms related with the water issues; lack of sufficient water resources in the world; the water potential of Turkey as well as the importance of the water for Turkey and its foreign policy.

The second part of the study focuses on the international endeavors of the international organizations to establish common legislature about water issues. The existing documents about water issues are also examined in this part.

In the third part the potential of Transboundary Rivers between Turkey, Syria and Iraq and their way of use are described. Some technical information about Tigris, Euphrates, Orontes and Southeast Anatolian Project (GAP) are also given.

The fourth part of the thesis, the problematic relations between Turkey, Iraq and Syria are examined in details. Approaches concerning the water problem in the Middle East and between Turkey, Syria and Iraq are also given.

Finally, based on researches made in the previous parts, the final part consists of recommendations to Turkey regarding the trilateral water problem.

Keywords: Transboundary rivers, Riparian states, Euphrates water sharing

GİRİŞ

İnsan yaşamında su önemi inkâr edilemeyecek bir yere sahiptir. Doğal kaynakların en önemlisi olan su, yaşamı sürekli kılar, yaşamın eko-sistemlerine ve insan girişimlerine kaynak oluşturur; beslenme ve “ticari” amaçlı üretim için vazgeçilmezdir. Su, hem stratejik bir kaynak, hem meta, hem de sağlıklı ekonomilerin temel taşlarından birini oluşturur.

Tüm canlıların yaşaması için vazgeçilmez bir madde olan su gelişmişlik göstergelerine de yeni bir boyut getirmektedir. Gelişmişlik düzeyi yükseldikçe su tüketiminden tarımsal sulamaya ayrılan su oranı azalmakta, suyun endüstriyel ve sulama dışı kullanım oranı ise artmaktadır. Su kıtlığı çeken ülkelerin yanı sıra, gelişmiş ülkeler tarafından da suyun ihtiyaç duyulan her yere ulaştırılması için günden güne artan sayıda proje geliştirilmektedir.

Dünyada meydana gelen teknolojik gelişmeler, yeni keşifler ve devrim niteliğindeki buluşlar ise, her geçen gün artarak yaşanan su kıtlığı ve su kirlenmesi problemlerini çözmeye yetmemekte, bilakis bu gelişmelere paralel olarak “su problemi” artarak devam etmektedir.

Su konusu, stratejik ve hayati unsurları nedeniyle her geçen gün yeni bir boyut kazanmakta, dünya gündemini meşgul eden en önemli konulardan biri olmaya devam etmektedir. Gerek basının gerekse uluslararası araştırma kuruluşlarının ilgisini çeken su konusunda her yıl sayısız uluslararası toplantı düzenlenmekte, tavsiye kararları alınmakta, çok sayıda makale ve kitap yayımlanmaktadır.

Küresel su ortaklığı oluşturulması, su kaynaklarının bölgesel planlama ve yönetimi, bölgesel bilgi bankalarının kurulması gibi yeni projeler ortaya konmaktadır. Bu gelişmelerin Türkiye tarafından da yakından izlenmesi, su konusunda uygun ve nitelikli politika ve stratejilerin geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Yirminci Yüzyılın başlarına kadar pek fazla sorun teşkil etmeyen sınıraşan nehirlerin kullanımı, artan ihtiyaca paralel olarak “su” yun gittikçe önem kazanan bir doğal kaynak olarak ortaya çıkması ile bu nehirleri kullanan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar da su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kimi ülkeler bir yandan bu anlaşmazlıklara kendi aralarında çözüm yolları bulma gayretine girişirken bir yandan da bu sorunlara çözüm getirmek ve bu alandaki hukuksal boşluğu doldurmak maksadıyla uluslararası çalışmalar başlatılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Gelecekte ciddi su sıkıntılarının beklendiği Ortadoğu bölgesine komşu olan ve kendi su ihtiyaçlarını karşılayabilmek için büyük yatırım ve fedakârlıklara katlanan Türkiye'nin su kaynakları, ancak kendi ihtiyaçlarına yeterli olmakla birlikte, zaman zaman değişik nedenlerle gündeme getirilmektedir.

Dünyanın değişik bölgelerindeki birçok devlet su ihtiyaçlarını karşılamak için ciddi mücadelelere girebileceklerini ifade etmektedirler. Bu arada, Türkiye'nin en önemli sınıraşan nehirleri olan Fırat ve Dicle Nehirleri konusunda özellikle Türkiye'nin Keban Barajını inşa etmeye başlamasıyla beraber 1960'lardan itibaren bu nehirlere mansap ülke olan Suriye ve Irak ile aralarında sorunlar ortaya çıkmaya başlamış, anılan sorunlar GAP'ın yapımıyla devam eden bu süreçte muhtelif aşamalardan geçerek günümüze kadar devam etmiştir. Bu süreçte ilgili ülkeler arasında muhtelif görüşmeler ve anlaşmalar yapılmış, fakat konuya ilişkin farklı temel yaklaşım ve bakış açıları olan memba ülkesi olan Türkiye ile mansap ülkesi olan Suriye ve Irak arasında, temel görüş farkı ve diğer nedenlerle bugüne kadar tam bir anlaşma sağlanamamıştır.

Bu çalışma ile dünya ve Türkiye'deki su kaynakları incelenmiş, sınıraşan nehirlerin uluslararası hukuktaki yeri ortaya konmaya çalışılmış, Türkiye'nin sınıraşan nehirleri ve komşuları ile bu konuda yaptığı anlaşmalar, özellikle Türkiye ile Suriye ve Irak arasında Fırat ve Dicle Nehirlerinin kullanımı ile ilgili sorunlar ve gelişimi incelenmiştir. Türkiye'nin tarihindeki en büyük entegre projelerinden biri olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nde (GAP) incelenmiş olup, projenin tarihsel gelişimi ve hali hazır durumu ve bu

konuda da Türkiye'nin geleceğe ilişkin izleyeceği politikalar ve GAP'ın yaşanan su sorununa etkileri ortaya koyulmuştur.

Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu'daki su sorununa çözüm önerisi olarak ortaya attığı Barış Suyu Projesi ve Manavgat Çayı Projesi'nin önemi ve Türkiye'nin bu konuda izleyeceği politikalar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Yaşamın vazgeçilmez öğelerden biri olan suyun önemini vurgulayarak, dünyadaki ve Türkiye'deki su potansiyeli ortaya koymak ve konunun hukuksal boyutlarını ve tarihi gelişimi de göz önünde tutarak su sorununa cevap bulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Ortadoğu'daki su sorunu ve Türkiye'ye yansımaları, bu çerçevede Türkiye üzerinde uluslararası arenada Suriye'nin ve Irak'ın beraber su konusuna anlaşarak gerekirse Arap Ligi'ni de devreye sokarak yaptıkları baskılar, Türkiye'nin yaklaşımları ve çözüm önerileri, Suriye ve Irak'ın soruna yaklaşımları, Türkiye'nin bu konuya ilişkin geleceğe yönelik politikaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma neticesinde su sorunu çok boyutlu yönleriyle incelenerek Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgede sınıraşan suya dayalı aksaklıkların nasıl giderilmesi gerektiği hedeflenmiştir.

Araştırmanın Metodolojisi

Bu araştırma yapılırken; konumuz kapsamına giren kitap, dergi, gazete, makale, muhtelif dokümanlarla, internetten yerli ve yabancı yayınların taranması, ortaya çıkan bulguların ve sonuçların incelenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi şeklinde bir yöntem izlenmiştir.

Çalışma; mevcut dokümanlar ve belgeler ışığında verilerin ortaya konması, incelenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesi şeklinde objektif kriterler gözetilerek yapılmıştır.

BÖLÜM 1: SU İLE İLGİLİ ULUSLARARASI KAVRAMLAR

Uluslararası hukuk kara ülkesinde bulunan suyolları (akarsular, göller, kanallar, yeraltı suları) rejimini tek bir devletin ulusal yetki alanına giren “ulusal suyolları” ve belirli açılardan uluslararası hukuk kurallarına bağlı “uluslararası suyolları” şeklinde ikiye ayırmıştır. Çalışmada suyolları kapsamı içerisinde akarsular incelenmiştir.

1.1. Ulusal Suyolu

Ulusal suyolu, kaynağından denize aktığı yere kadar, bir devletin sınırları içinde kalan suyollarıdır. Burada önemli olan, suyolunun tamamının, kaynağından sona erdiği noktaya kadar tek bir devlet ülkesinde kalmasıdır. Ancak suyolunun sona eriş noktası her zaman denize kavuşmaz, suyolu denize dökülmeden de doğduğu ülkede, örneğin bir göle dökülerek son bulabilir. Ulusal suyollarından faydalanma, bunların sularını çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için kullanma uluslararası hukukun ilgi alanına girmez. Devletin ülkesi içindeki ulusal kaynakları işletmesi ve bunlardan faydalanması “ulusal yetki” kavramının içinde kalmakta ve diğer devletleri ilgilendirmemektedir. Uluslararası hukuk bu konuda ülke devletine tam bir hareket özgürlüğü tanımaktadır (Çomak, 2002: 121).

1.2. Uluslararası Suyolu

Ulusal suyolu tanımının yapılması kolay olmasına rağmen, ulusal suyollarının dışında kalan diğer bütün suyollarına “uluslararası” niteliği verilememiştir. Uluslararası suyolu kavramı, farklı kıstaslar ele alınarak tarif edilmek zorunda kalmıştır. Bu tanımlamalardan başlıca ikisi dikkat çekmektedir.

Ulaşım Açısından Tanımlama:

Uluslararası suyolu kavramı 19. Yüzyılda Viyana Kongresi (1815) ile ilk olarak ortaya çıkmıştır. Uluslararası suyollarından faydalanma faaliyeti, 19. Yüzyıla kadar genellikle ulaşım ile ilgili olduğu için uluslararası hukuk uluslararası suyolu kavramını, suyollarından ulaşım açısından faydalanmayı esas alarak geliştirmiştir. Dolayısı ile

uluslararası suyollarını ayırt etmeye yarayan görevsel kıstası, ulaşım elverişlilik teşkil etmiştir. Buna göre, uluslararası suyolları; doğal olarak ulaşım elverişli olan kesimlerinde, çeşitli devletlere ait ülkeleri kesen veya ayıran suyollarıdır şeklinde tanımlanabilir (Esenyol, 2001: 30).

Yeni Yaklaşımla Tanımlama:

19. Yüzyıldan itibaren gelişen teknoloji, uluslararası suyollarından faydalanmada etkili olmuş, ulaşımın yanı sıra tarımsal sulamanın önemi artmış, enerji üretimi, endüstride su kullanımı gibi faydalanma şekilleri ortaya çıkmıştır. Teknolojik ve ekonomik alanda görülen bu değişme ve gelişmeler, geleneksel uluslararası su yolu kavramını da etkilemiştir. Uluslararası su yolu kavramının yeni tanımına göre, ulaşım elverişlilik unsuru önemini kaybetmiş ve yerini yalnızca coğrafi kıstasa bırakmıştır. Uzmanlar uluslararası suyollarını iki veya daha çok devletin ülkesini kesen ya da ayıran suyollarıdır şeklinde tanımlamıştır. Yeni yaklaşım, uluslararası su yolunun kollarının da birden çok ülke topraklarından geçmesi halinde, bu kolların da uluslararası statüye tabi olacağını öngörmektedir (Afat, 2002: 4-20).

Yapılan tanımlamalarda aşağı ve yukarı kıyıdaş devlet tabirleri geçmektedir. Terimlerin doğru anlaşılması için kıyıdaş devlet tabirinin açıklanması gerekmektedir.

Kıyıdaş Devlet:

Ulaşım için kullanım açısından yapılan tanım uyarınca, suyollarının sadece ulaşım elverişli kesimlerine uluslararası nitelik tanındığından “kıyıdaş devlet” deyimini uluslararası su yolunun yalnızca ulaşım elverişli kesiminde kıyısı bulunan devletleri değil, uluslararası niteliği olan su yolunun tüm mecrası boyunca herhangi bir kesiminde kıyısı bulunan devletleri kapsamaktadır. Bu durumda su yolunun mecrasının yukarısında bulunan “yukarı kıyıdaş,” aşağısında bulunan devletlere ise “aşağı kıyıdaş” devlet adı verilmektedir (Çetinkaya, 2002:1-4).

Bir su yolunun herhangi bir noktasına göre, akış aşağısına “mansap” dendiği için, yukarı kıyıdaş veya sınırdaş ülke “membra ülkesi”, aşağı kıyıdaş ülkede “mansap ülkesi” olarak isimlendirilebilmektedir (Çomak, 2002: 121).

Sınırşan Sular:

Uluslararası su yolu tanımlamasını geleneksel yaklaşıma göre (Ulaşım açısından tanımlama) yapılmasını uygun bulan devletler ve bu görüşü destekleyen yazarlar “ Çok Uluslu su yolu”(İki veya daha fazla devletin ülkelerinden geçtikten sonra denize ulaşan ve egemenlik hakkı suladıkları ülkelerde o devletlere ait bulunan su yolu) kavramını “Sınırşan sular” (Transboundary Waters) terimi ile ifade etmektedirler. Buna göre mecrası kaynağından döküldüğü yere kadar, birden çok devletin ülkesini kateden sulara sınırşan/sınır ötesi sular denir (Tiryaki, 1994: 12). Suyun çıktığı ülkenin su yolu üzerinde üstün egemenliği vardır.

Mevcut uluslararası hukukta her ülke sınırları içindeki su yollarını kullanmakta serbest olup müstakil hareket etme hakkına sahiptir. Sınırşan sular ve su sistemleri de buna dahildir (Bağış, 1994:195). Avusturya, Brezilya, Kanada, Kolombiya, Ekvator, Almanya, Nikaragua, Polonya, İspanya ve Sudan gibi ülkeler Uluslararası su yolu kavramının geleneksel yaklaşıma göre tanımlanmasını benimseyen ve sınırşan suları uluslararası sular kapsamı dışında tutan ülkelere örnektir (Uçak, 2002 :16).

Geçen yüzyılın son çeyreğinden itibaren; gerek uygulamada, gerek doktrinde ve gerekse Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonunun konuyla ilgili yaptığı çalışmalar uluslararası su yolu tanımının yeni yaklaşıma göre yapılması gerektiği görüşünün benimsendiği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sınırşan/sınır ötesi diye nitelendirilen suların da uluslararası hukukun uygulama alanına girdiği görüşü gittikçe ağırlık kazanmaktadır. Nitekim BM Uluslararası Hukuk Komisyon tarafından hazırlanıp, 21 Mayıs 1997 yılında Genel Kurul’da kabul edilen ve adından da anlaşılacağı gibi “Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hakkında Sözleşme” ile bu kavramın benimsendiği görülmektedir (Tiryaki, 1994: 13).

Su Havzası:

Bir akarsuyun ve kollarının beslenme alanını oluşturan ve bu akarsuyla kolları ovasında suyolları olan bölgeye 'Su havzası' denilmektedir. Her su havzası topografyası, iklimsel özellikleri, su, toprak, bitki örtüsü ve sahip olduğu tüm doğal kaynakları ile bir bütünlük arz eder ve birbirinden farklı bir yapı gösterir. Başka bir deyişle havza; doğa bilimlerinin bakış açısından, uluslararası suyolları, hidrografik havzanın oluşturduğu doğal birlik ve bütünlüğün bir parçası olarak kabul edilmiştir. Hidrografya açısından havza aynı bitiş noktasına akan tüm yüzey ve yeraltı sularından oluşmaktadır (DSİ Bülteni, 2000: 29).

1.3. Dünyadaki Su Kaynakları ve Sıkıntısı

Uzaya fırlatılan bir araçtan bakıldığında dünyamız mavi bir top gibi görünmektedir. Dünyamıza bu mavi görüntüyü bol miktarda sahip olduğu su kaynakları vermektedir. Dünyanın toplam yüzeyi 510 milyon km²'dir. Bunun yaklaşık %71'i yani 361,3 milyon km²'si okyanuslarla kaplıdır. Dünya yüzeyinin %29'unu ise 149 milyon km² yüzölçümü ile karalar oluşturur (Tomanbay, 1998: 18). Günümüz teknolojileri ile yapılan çalışmalar sonrasında gerçekleştirilen hesaplamalara göre dünyanın sahip olduğu toplam su miktarı 1,360 milyon km³'tür. Bu miktar suyun dünya yüzeyine yayıldığını farz edersek, tüm dünya yüzeyi 2,7 km derinliğinde bir su tabakası ile kaplı olurdu. Ne var ki dünyada suyun %97'si okyanus ve derinlerdeki tuzlu sudur. Geriye kalan %3'lük pay, 35 milyon km³ canlıların ihtiyaçlarını görebilecekleri toplam tatlı su miktarıdır. Ama bu %3'lük tatlı suyunda çok azı elde edilebilir. Çünkü toplam tatlı su miktarı, 35 milyon km³'ün çok büyük miktarını (% 77.2'sini) kutuplardaki buz kütleleri ve dağ zirvelerindeki kalıcı buzullar oluşturur. Ayrıca geriye kalanın %22,4 kısmı, elde edilebilirliği oldukça zor olan yeraltı sularıdır. Sonuçta tüm canlıların ihtiyaçlarını giderebildikleri ve yaşamın devamını sağlayan göl ve bataklıklar toplam su miktarının %0.35'ni, nehir ve dereler %0,1'ni oluşturur (Pamukçu, 2000: 37). Görüldüğü gibi canlıların ihtiyaçlarını karşıladıkları taze su miktarı toplam su miktarı içinde çok küçük bir paydır ve dünyanın her bölgesinde aynı değildir.

Günümüzde, dünyada 214 uluslararası nehir ve göl havzası vardır. Bu havzaların 155'i

iki ülke, 36'sı üç ülke, 23'ü bir düzineye kadar ülke tarafından paylaşılmaktadır. 25 ülke halen su kıtlığı içerisinde ve 2000'li yıllarda su sıkıntısı çeken ülkelerin sayısının 90 olacağı tahmin edilmektedir (Afat, 2002: 4-6).

Dünya nüfusunun ancak %20'si yeterli su hizmeti almakta ve buna karşın bir milyardan fazla insan içecek temiz su bulamamaktadır. 2.5 milyar insan su kaynaklı hastalıklara karşı korunma olanağından yararlanamamakta ve bunun sonucu olarak aslında önlenilecek hastalıklardan dolayı her gün 10.000 ile 20.000 çocuk ölmektedir (Pamukçu, 2000). 2000'li yıllarda pek çok ülkenin 1975 yılında sahip oldukları kişi başına su miktarının yarısına sahip olacaklarını; buna karşılık su ihtiyaçlarının iki katına çıkabileceği hesaplanmaktadır. Bu durumda, bir kriz noktasına varılacağı ve bu noktanın 2050 yılı olacağı ileri sürülmektedir. 2050 yılında dünya nüfusunun yaklaşık iki katına çıkacağı ve bu nüfusun bugün var olan miktardaki suyu paylaşacağı değerlendirilmektedir (Çetinkaya, 2002:1-5).

Dünya nüfusunun hızla artması ile doğal kaynakların hızla tüketilmesi, politik, ekonomik nedenlerden ve değişen iklim koşullarından dolayı, gelişen sanayi ile artan kentleşmenin etkisiyle suya olan ihtiyaç artmaktadır. Su tüketimi konusundaki bilincin artışına rağmen, insan nüfusundaki hızlı artıştan kaynaklı tüketimdeki ivmenin önüne geçilememektedir. 2025 yılında kişi başına yıllık su miktarına ilişkin tahminler, yeryüzündeki 7.2 milyarlık insan nüfusunun en az %40'nın, tarım, endüstri veya sağlık alanlarında yalnızca doğal su kaynaklarına bağımlı olmaları durumunda büyük sıkıntı yaşayabileceğini öngörmektedir. Amerika ve Çin gibi su kaynağı bakımından zengin ülkelerin belirli bölgelerinin de bu sıkıntıdan paylarını alacağı tahmin edilmektedir (Pamukçu, 2000).

Dünya genelinde su kullanımı, 1940 ile 1980 yılları arasında 2 kat artmıştır. Önümüzdeki 20 yılda da su kullanımının tekrar 2 kat artacağı tahmin edilmektedir. 21. Yüzyılın ortalarında dünya nüfusunun çoğunluğu su yetersizliği ve içilebilir suyun temizliği problemiyle yüz yüze gelecektir (Bird, 2001: 48).

Küresel ısınma ve insanoğlunun ekolojik dengeyi bozma gayreti dünyayı giderek çölleştirmekte ve temiz su kaynakları giderek azaltmaktadır. Dünyanın artan nüfusuna karşın kaynakların bilgisizlikten kirletilmesi ve israfı, kaliteli suyun ihtiyaçları karşılamaktan giderek uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu sebepten bazı ülkeler atık suları arıtıp tekrar kullanma yöntemine başvurmaktadır.

1.4.Türkiye'deki Su Kaynakları

Türkiye su kaynakları açısından sanıldığı gibi zengin bir ülke olmayıp aksine gerekli önlemler alınmadığı takdirde yakın gelecekte su sorunları yaşamaya aday bir ülke konumundadır.

Uzmanlara göre, bir ülkenin su kaynakları açısından zengin bir ülke sayılabilmesi için yılda ortalama kişi başına 10.000 metreküp su potansiyeline sahip olması gerekiyor. Toplam su potansiyeline ise ülkenin yeraltı ve yerüstü suları hesaplanarak ulaşılmaktadır. Su potansiyeli yılda ortalama kişi başına 1.000/2.000 metreküp düşen ülkeler su stresi içinde yılda kişi başına 1000 metreküp altında olan ülkeler ise su kıtlığı içinde sayılmaktadır (Pamukçu, 2000: 41).

1.4.1. Yer üstü Suları:

Ülkemize düşen 643 mm'lik yıllık yağış ortalaması, 501 kilometreküplük su potansiyelini oluşturur. Bu miktarın akış kısmına geçen kısmı 238 mm veya yaklaşık 186,05 km³ tür. 274 km³ yani toplam su potansiyelinin %54,6'sı buharlaşma ve terleme dolayısıyla kaybolmakta, yaklaşık %14'ü olan 69 km³ su ise yeraltına sızmaktadır. Bu suyun 28 km³'ü kaynaklar ve nehirlere karışarak geri dönmektedir. Bunlara ilave olarak 7 km³ su komşu ülkelere Türkiye'nin su potansiyeline ilave olmaktadır (Afat, 2002:4-28).

Sonuç itibariyle Türkiye'nin yer üstü su potansiyeli 193 km³ tür. Bununla birlikte teknolojik, topografik ve jeolojik nedenlerle su potansiyelinin tamamı yararlı olarak

kullanılmaz. Türkiye'nin yerüstü su kaynaklarından 98 km^3 kullanılabilir sudur ki bunun 95 km^3 'ü iç su, 3 km^3 'ü komşu ülkelerden sınıraşan sulardan gelir. Bunların yanında bu potansiyeli 12 km^3 lük yeraltı suyu katılır. Ancak yeraltı suyunun bir kısmı denizlere ve komşu ülkelere akmaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin elde edilebilir toplam su potansiyeli 205 km^3 , ekonomik olarak tüketilebilir su potansiyeli ise 110 km^3 tür (Esenyol, 2001: 50). Türkiye, su kaynağı olarak kullanabileceği irili ufaklı 60 civarında göle, 72 baraj gölüne ve 26 nehir havzasına sahiptir. Bu genel durum içerisinde ise Fırat ve Dicle nehirleri yüzey suyunun $1/3$ 'ünü oluşturmaktadır.

Böylece, 65 milyon nüfusa sahip Türkiye'nin yıllık elde edilebilir su potansiyeli 205 km^3 veya yaklaşık kişi başına yılda ortalama 3150 m^3 su düşmektedir ki bu da su zengini ülkeler için ortalama değer olan kişi başına 10.000 km^3 su potansiyelinden çok uzaktır. Eğer bu hesaplamayı ekonomik kullanılabilir su potansiyelini dikkate alarak yaparsak, 110 km^3 suyu kişi başına hesapladığımız zaman bu miktar 1735 m^3 olur ki buda Türkiye'yi su sıkıntısı olan ülkeler içine sokar ve su zengini olan ülkelere bir hayli uzaklaştırır. Tüm bu verilerden anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin su kaynakları bol olmaktan uzaktır. Hatta bazı ülkelerle karşılaştırıldığında su sıkıntısı çeken çevre ülkeler içerisinde yer almaktadır. Örneğin – eğer ekonomik olarak elde edilebilir su potansiyelini göz önüne alırsak – kişi başına ortalama yıllık su miktarı 2000 yılı (nüfus 69,5 milyon) için 1580 metreküp kadar gerçekleşmiştir (Tomanbay, 2000: 79).

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) 2030 yılı için nüfusumuzun 100 milyon olacağını öngörmüştür. Bu durumda 2030 yılı için kişi başına düşen kullanılabilir su miktarının $1000 \text{ m}^3/\text{yıl}$ civarında olacağı söylenebilir. Mevcut büyüme hızı, su tüketim alışkanlıklarının değişmesi gibi faktörlerin etkisi ile su kaynakları üzerine olabilecek baskıları tahmin etmek mümkündür. Ayrıca bütün bu tahminler mevcut kaynakların 25 yıl sonrasına hiç tahrip edilmeden aktarılması durumunda söz konusu olabilecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin gelecek nesillere sağlıklı ve yeterli su bırakabilmesi için kaynakları çok koruması ve akılcı kullanması gerekmektedir (Afat, 2002: 4-28).

Türkiye’de ortalama yağış miktarında bölgeden bölgeye, aydan aya büyük farklılıklar gözlenmektedir. Türkiye’nin sadece kuzey bölgesi dört mevsim boyunca yağış almakta olup yıllık yağış ortalaması Karadeniz’de 816,5 mm’dir. Akdeniz bölgesi kışın ılıman ve yağışlı, yazın kurak ve çok sıcak olup yıllık yağış ortalaması 750,7 mm, en kurak yeri İç Anadolu’da 388.8 mm’dir. Diğer bölgelerimizde Doğu Anadolu’da 611.2 mm, Marmara’da 640.6 mm, Ege’de ise 672,2 mm’dir. Yağışların bölgelere göre değişmesi ve bu bölgelerde yağın yağışların düzensiz olması özellikle kültür bitkilerinin yetişmesinde sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Su kıtlığı İç ve Güneydoğu Anadolu’da özellikle tarımsal alanda büyük sorun teşkil etmektedir (Tomanbay, 2000: 3). Bu nedenle Doğu Karadeniz kıyı şeridi dışında kalan ülkemiz topraklarında sulama yapılması zorunlu olmaktadır (DSİ, Haritalı İstatistik Bülteni 1997:7).

1.4.2. Yeraltı Su Kaynakları:

Türkiye’nin tatlı su potansiyelinin yaklaşık %10’luk bölümünü yeraltı suları oluşturur. Ülkemizde bugüne kadar 342 ovada hidrojeolojik etütler yapılmış ve 12.3 km³ potansiyele sahip “Emniyetli Yeraltı Suyu İşletme Rezervi” tespit edilmiştir (Esenyol, 2001: 53). 12,3 km³’lük yeraltı suyu potansiyelinin 9,65 km³’lük bölümü ise çeşitli amaçlar için tahsis edilmiştir.

Yıllık çekilebilir yeraltı suyu rezervi (yıllık güvenilir verim).....	12.3 km ³
Kullanıma tahsis edilen yıllık miktar	9.65 km ³
Fiili yıllık tüketim	6.0 km ³

Yüzey suyu imkânı olmayan ve kısa sürede inşa edilerek kullanılmaya geçebilen yeraltı suyu kaynaklarına ilgi her geçen gün artmakta ve kullanımı yaygınlaşmaktadır. Çeşitli amaçlı özel kullanımların yanı sıra Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü’nce yapılan çalışmalar sonucunda 1998 yılı itibarıyla brüt 550.230 ha (net 475.401 ha.) arazi yeraltı suyundan sulamaya açılmış durumdadır. İleriki yıllarda ise brüt 49.767 ha alanın daha yeraltı suyundan sulanması planlanmıştır. Böylece toplam olarak brüt 600 000 ha alanın yeraltı suyundan sulanması sağlanmış olacaktır. Ayrıca başta İzmir, Antalya, Şanlıurfa, Diyarbakır olmak üzere birçok ilimizin ve irili ufaklı birçok yerleşim yerinin içme-

kullanma suyu ihtiyacı yeraltı suyundan karşılanmaktadır (Afat, 2002: 3-4).

Tüm dünyada ve ülkemizde yeraltı suları son derece bilinçsizce ve hoyratça kullanılmaktadır. Çoğu kaçak kullanımlar sonucunda, yeraltı suyu rezervlerimiz gittikçe azalmakta ve kirlenmektedir. 1960 yılında yürürlüğe girmiş olan 167 sayılı “Yeraltı Suları Hakkında Kanun” hükümlerine göre Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü yurdumuzdaki yeraltı sularının araştırılması, kullanılması, korunması ve tescili işlemlerinde görevlendirilmiştir. Bu göreve istinaden Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü bir yandan yeraltı suyu etüt çalışmalarını sürdürmekte, diğer yandan tespit ettiği yeraltı suyu işletme rezervlerini çeşitli amaçlı kullanımlara açmaktadır. Bu amaçla, yurdumuzdaki 12.3 km³ emniyetli yeraltı suyu işletme rezervinin bugüne kadar 3.51 km³,ünü devlet eliyle yapılan sulamalarda, 4.42 km³,ünü içme-kullanma ve sanayi suyu ihtiyaçlarında ve 1.72 km³,ünü ise münferit özel sulamalarda olmak üzere toplam 9.65 km³, ünü tahsis etmiştir (Esenyol, 2000:52).

Türkiye'nin batı ve iç kesimleri ile büyük şehirler özellikle yaz aylarında su sıkıntısı çekmektedir. İklimsel değişim sonucu 75 yıl önce özellikle kar yağışının çok fazla olduğu, fakat şimdi yılda sadece bir veya iki defa yağış alınan bölgelerimiz artmıştır. Özellikle Ege, Marmara, İç ve Güney Anadolu'nun bir kısmı, zaman zaman da Doğu Anadolu bölgesinin bu değişimden etkilendiği anlaşılmaktadır. Batı ve İç Anadolu'da yer altı sulan 5-6 m. civarında elde edilebilmekteyken, bugün 50-70 m.ye kadar çekilmiştir. Kar yağışı bakımından en fazla yağış alan bölgemiz olan Doğu Anadolu bile bazı yıllarda kış yağışların az olması nedeniyle kuraklıklarla karşı karşıya kalmıştır (Çetinkaya, 2002:1-18).

BÖLÜM:2 SINIRAŞAN SULARA İLİŞKİN ULUSLARARASI HUKUK KURALLARI

Doğal bakımdan bir akarsu kaynağından denize döküldüğü yere kadar, mecrası ve kollarıyla fiziksel bir bütündür. Suların aynı doğrultuda sürekli akışı, akarsuyun doğduğu nokta ile sona erdiği yer arasında suladığı bölgeleri, bir bütünün parçaları durumuna sokmaktadır. Ancak devletlerin, dolayısıyla sınırların ortaya çıkmasıyla, bu fiziki bütünlük yapay bir şekilde bölünmekte ve aynı akarsuyun farklı kesimleri farklı devletlerin egemenlik alanına girmektedir. Bu yüzden, devletler sınırları içinde kalan nehir kesimleri üzerinde, ülke egemenlikleri uyarınca, söz sahibi olmuşlardır.

Ülke egemenliği, devletin ülkesinde yer alan veya ülkesine giren her şey ya da herkes üzerinde yasama, yürütme ve yargı tasarruflarında bulunabilme yetkisidir. Ülke egemenliğine dayanan devlet yetkilerine, devletin, ülkesi üzerinde gerekli gördüğü bütün tedbirleri almak, özellikle ülkede kamu işlerini yürütmek ve bu arada çeşitli bayındırlık çalışmalarında bulunmak yetkisi de getirmektedir. Nitekim devletler ülke egemenliğine dayanarak ülkelerindeki doğal kaynakların kullanılmasını ve işletilmesini, vatandaşları için azami fayda sağlayacak şekilde yürütmektedirler. Başka bir deyişle, devletlerin egemenlikleri altında sınıraşan akarsuların sularını endüstriyel ve tarımsal amaçlarla kullanabilmeleri, ülke egemenliğine dayanan faydalanma hakkının tabii bir sonucudur.

Ancak, sınıraşan sular üzerinde faydalanma hakkının kullanılması, çeşitli nedenlerden, kıyıdaş devletlerarasında uyumsuzlukların doğmasına da neden olmaktadır. Bu sebepten, uluslararası hukuk alanında faydalanma hakkının kapsamı ve sınırlarına ilişkin bir takım sorunlar doğmaktadır.

Genel olarak akarsulardan faydalanma faaliyetleri, etkileri açısından üç kategoride sonuçlanmaktadır. Bunlar suları nicelik ve nitelik yönünden değiştirmeyen faydalanma eylemleri (hidroelektrik enerji üretimi), tüketici veya yoksun bırakıcı faydalanma eylemleri (tarımsal amaçla yapılan sulama faaliyetler), nitelik değiştirici faydalanma faaliyetleridir (Sanayide kullanılıp, akarsuyun akımına geri verilmesi) (Tekinel, 1999: 12).

Yukarı kıyıdaş devletin, sınıraşan akarsulardan, ikinci ve üçüncü kategorilerde yer aldığı şekilde faydalanması, diğer bir deyimle suyun miktarını azaltması veya kalitesini bozması halinde bu durumun olumsuz sonuçları aşağı kıyıdaş devlet tarafından hissedilmektedir. Böyle bir durumda yukarı kıyıdaş-aşağı kıyıdaş mücadelesi ortaya çıkmaktadır.

Kıyıdaş devletlerarasında görülen anlaşmazlıklar, faydalanma hakkının kullanılması sonucu ortaya çıktığına göre, uluslararası hukuk açısından çözümü gereken söz konusu hakkın kapsamının belirlenmesi gerekmektedir. Yukarı kıyıdaş ve aşağı kıyıdaş devletlerin, sınıraşan akarsudan faydalanma hakları, birbirleri ile ters orantılıdır. Bu ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık vardır ve faydalanma haklarının dengelenmesi gerekmektedir.

Sınıraşan suların hukuki rejimi ile ilgili olarak öne sürülen görüşleri üç genel esasta toplayabiliriz.

- a. Ülkesinden akarsu geçen devlet, o akarsu üzerinde diğer devletlerin menfaatlerini düşünmeyerek, istediği gibi tasarruf etmekte sınırsız egemenlik hakkına sahiptir.
- b. Ülkelerinden akarsu geçen devletler, kaynağa daha yakın olan önceki devletlerden suların doğal akışına aykırı olacak akışı önleyecek veya etkileyecek hiçbir harekette ve teşebbüste bulunulmamasını istemek hakkına sahiptirler
- c. Ülkelerinden akarsu geçen devletler, diğer devletlere yapacağı olumsuz sonuçları dikkate almayarak o akarsudan önceden kararlaştırılmış hallerde istedikleri şekilde yararlanmak hakkına sahiptirler (Şen, 1993: 443).

Devletlerin, ülkelerinde bulunan sınıraşan sular veya su sistemleri ile ilgili hak ve yükümlülüklerini belirleyen kapsamlı kural veya ilkeler, henüz tamamen şekillenmiş değildir. Sınıraşan sular için kıyıdaş ülkeler arasında varılmış çeşitli anlaşmalar mevcuttur; fakat bu anlaşmalardan hiçbirini başka bir sınıraşan akarsuya uygulamak mümkün değildir. Her biri değişik koşul ve durumları yansıtan ve bazen benzer sorunlara dahi farklı çözümler getiren bu antlaşmalar, sınıraşan suların ulaşım dışı amaçlarla kullanımına ilişkin genel kabul görmüş hukuk kurallarının oluşumunu

sağlayamamıştır. Fakat bu konuda literatürde ve uygulamalarda bazı doktrinler ortaya atılmıştır.

2.1. Faydalanma Hakkının Kapsamına İlişkin İleri Sürülen Doktrinler

Sınıraşan sulardan faydalanma alanları genişledikçe uyumsuzluklarda beraberinde gelmiştir. Sorun uzmanlarca farklı şekilde yorumlanmış ve farklı çözüm önerileri sunmuşlardır. İleri sürülen öneriler doktrin haline gelmiştir.

2.1.1. Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini (Harmon Doktrini):

Yukarı kıyıdaş ülkelerin yararına 1895 yılında ortaya atılan bu görüş Harmon Doktrini olarak ta bilinmektedir. Genel olarak, yukarı kıyıdaş devletin, aşağı kıyıdaş devletin etkilenmesini göz önünde bulundurmadan, akarsuların sularını dilediği gibi, kısıntısız olarak saptırabilmesi ya da kullanabilmesi olarak tanımlanmaktadır.

Amerika-Meksika arasında Rio Grande Nehri İhtilafında, ABD Başsavcısı Judson Harmon, diğer kıyıdaş ülkelere verebileceği zararlara bakmaksızın, bir ülkenin kendisi üzerinden geçen sınıraşan bir nehirde her türlü su kullanımını gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olduğunu savunur (Sar, 1970: 105). Harmon doktrini, sadece tek bir devletin mutlak egemenliğini benimsediğinden oldukça eleştirilmiştir

2.1.2. Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini:

Mutlak Ülke Egemenliği Doktrininin tam tersi sayılabilecek “Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini,” kıyıdaş bir ülkenin (aşağı veya yukarı kıyıdaş ülke olması fark etmeksizin) nehir sularının diğer kıyıdaş ülkelerin doğal akış miktarını ve kalitesini değiştirecek her türlü faaliyetini yasaklayan bir yaklaşımı savunur. Ülke egemenliğine rağmen devlet, kendi ülkesindeki doğal şartları, komşu devlet ülkesinin doğal şartlarının aleyhine değiştirmeye yetkili değildir. Bu doktrinin, aşağı kıyıdaş devlete mutlaka bir yararlanma hakkı tanımıştır (Afat, 2002: 4-35).

Aşağı kıyıdaş devlete faydalanma hakkı bakımından büyük üstünlük tanıyan bu doktrin, kabul edilip uygulanması durumunda üç sonucu ortaya çıkarmıştır.

a. Uluslararası akarsuyun aşağı kıyıdaş devletin ülkesinde yer alan kesimindeki suların fiziki niteliğinde yukarı kıyıdaş devlet herhangi bir değişiklik yapamaz.

b. Aşağı kıyıdaş devletin uluslararası akarsuyun yukarı kıyıdaşça kullanılmasında veto etme hakkı vardır.

c. Aşağı kıyıdaş devletin gelecekteki muhtemel kullanımları korunmaktadır (Toklu, 1999: 24).

Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, sınıraşan suların doğal durumlarında değişiklik yapılmasını yasaklamak suretiyle, aşağı kıyıdaş devletin aynı akarsu üzerinde gelecekteki olası kullanımlarına da dokunulmazlık tanıyarak, bunları saklı tutmayı amaçlamaktadır.

Fakat Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrininin uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi sonucunda sınıraşan sulardan faydalanmada, kıyıdaş devletlerin ön anlaşmasını zorunlu kılan bir kuralın varlığından söz edilemeyeceği, kıyıdaş devletlerin ilerideki muhtemel kullanımlarını koruyan bir kuralın bulunmadığı, söz konusu doktrinin bir hukuk kuralı olmadığı ve reddedildiği ortaya çıkmıştır (Toklu, 1999: 24).

Doktrin tamamen aşağı kıyıdaş devletler lehine bir durum ortaya koymaktadır. Aşağı kıyıdaş devletler dışında pek kabul edilmemiş ve genel bir kabul de görmemiştir

2.1.3. Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini:

Bu doktrine göre, ülkesindeki suları diğer kıyıdaşlara nazaran daha önce kullanmaya başlayan malikin, bu kullanımı devam ettiği sürece bu sular üzerinde bir çeşit kazanılmış hakkı vardır. Diğer kıyıdaşların, aynı sulardan faydalanırken ilk kullanan kıyıdaşın mutlak hakkını etkilememeleri gereklidir. İlk bakışta bu doktrinin hem yukarı hem de aşağı kıyıdaş ülke için ön kullanım hakkı verdiği görülmekte ise de genellikle yerleşim ve uygarlık önce suyun döküldüğü yerden başlayarak yukarı doğru yayıldığı için, daima aşağı kıyıdaş ülke lehine kullanım üstünlüğü vermektedir (Sar, 1970: 272).

Bu doktrine aşağı kıyıdaş ülkeler ve bu ülkelerin çıkarlarını savunan yazarlar başvurmaktadırlar.

2.1.4. Adil Kullanım Doktrini:

Kıyıdaş devletlerarasında uluslararası akarsuların sularının, haklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları uyarınca, her birine azami fayda asgari zarar verecek şekilde hakkaniyete bölüştürülmesidir. Zarar kavramının tanımlanması sorunu, genel bir hukuk kuralına değil, her somut uyuşmazlıkta ilgili devletlerin anlaşmasına ya da tayin edecekleri nc bir otoriteye bırakılmak zorundadır. Fakat uluslararası hukukta, ilgili kıyıdaş devletleri anlaşmaya ya da uyuşmazlığı nc bir otoritenin çözümüne bırakmaya zorlayan bir kural bulunmamaktadır (Tiryaki, 1994: 32).

Bu doktrininin uygulamada bir anlam kazanabilmesi için, aşağı kıyıdaş devletin faydalanma hakkına dokunulmazlık kazandıran azami fayda asgari zararın ne olduğu sorusunun cevaplandırılması gerekmektedir. Çünkü her özel durumun kendine özgü şartlarına bağlı olarak bu zarar-fayda ilişkisinin, bütün uyuşmazlıklara uygulanacak şekilde genelleştirilmesi gttr. Pratikte bu doktrin de aşağı kıyıdaş ülkeyi destekler mahiyettedir.

Uluslararası Hukuk Derneği ve Uluslararası Hukuk Enstitüsü Adil Kullanım Doktrininin gelişmekte olan bir hukuk kuralı olduğunu belirtmiştir. BM teşkilatı Adil Kullanım Doktrinine paralel olarak Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanım görüşünü değerlendirmiş ve bu çerçevede Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşme taslağını ortaya çıkarmıştır (etinkaya, 2002: 3-9).

2.2. Su Konusunda Uluslararası Kural Oluşturma alışmaları

Yirminci Yüzyılın başlarına kadar pek fazla sorun teşkil etmeyen sınıraşan nehirlerin kullanımı, artan ihtiyaca paralel olarak suyun gittikçe önem kazanan bir doğal kaynak olarak ortaya çıkması ile bu nehirleri kullanan ülkeler arasındaki anlaşmazlıklar da su yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kimi lkeler bir yandan bu anlaşmazlıklara kendi aralarında çözüm yolları bulma gayretine girişirken bir yandan da bu sorunlara çözüm

getirmek ve bu alandaki hukuksal boşluğu doldurmak maksadıyla uluslararası çalışmalar başlatılmıştır.

Konu ilk defa hukukçular tarafından Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün 1911'de Madrid'de yaptığı toplantıda ele alınmıştır. Yayınlanan beynamede, uluslararası suyolları ile ilgili tavsiyeler arasında, birden fazla devletin ülkelerinden akan akarsuların kullanılması ve faydalanılması esnasında, kullanıcı devletlerin diğer devletlere zarar verici davranışlardan kaçınmaları da yer almıştır (Şen, 1993: 443).

2.2.1. Uluslararası Hukuk Derneği'nin (UHD) Çalışmaları:

Bir hükümet dışı kuruluş olan UHD, 1966 yılında gerçekleştirdiği toplantı ile kural oluşturma çalışmalarına yönelik ortamın hazırlanmasına önemli katkıda bulunmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda bağlayıcı özelliği olmayan ve "Helsinki Kuralları" adıyla anılan bazı kurallar, tavsiye niteliğinde kabul edilmiştir (Afat, 2002: 4–36). Kurallar bağlayıcı olmamakla beraber, daha sonraki yıllarda başka organlarda bu konuda girilen çalışmalara ışık tutar mahiyette olmuştur. Helsinki'de yapılan çalışmalarda suyolları, uluslararası su toplama havzaları itibariyle ele alınmıştır. Söz konusu kurallarda, sınıraşan havza sularının, hakça ve makul paylaşımı öngörülmüştür.

Aynı kurallarda "Hakça ve makul bir paylaşımın" belirlenmesi için sınırlı olmamakla beraber, bazı kriterler sayılmış ve bu nitelikteki bir paylaşım için, bütün ilgili faktörlerin dikkate alınması gereği vurgulanmıştır. Helsinki Kararlarının 22. maddesinde havzanın coğrafi, hidrolojik durumu, iklim şartları, sularının geçmiş kullanımı, havza devletin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları, havza sularına bağlı nüfusu paylaşımında üzerinde durulması gerekli maddeler olarak sıralanmıştır (Esenyol, 2001: 28).

2.2.2. Uluslararası Hukuk Komisyonunun (UHK) Çalışmaları:

Birleşmiş Milletler uluslararası nehirlerin işletilmesi ve kullanılmasının yarattığı hukuki sorunları 1959 yılında incelemeye başlamıştır. 1970 yılına kadar önemli bir gelişme kaydedilmemiştir. 1970 yılında BM Genel Kurulu, BM'in kural oluşturma organı olan UHK'nu, "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Hukuk"u geliştirmekle görevlendirmiştir. Komisyon 1970'ten bu yana sürdürdüğü ve

ara raporlarının her yıl BM Altıncı Komisyonu ile Genel Kurulunda ele alındığı çalışmalarını, son olarak Cenevre’de 1994 yazında toplantısında tamamlamış ve böylelikle uluslararası suyollarının ulaşım dışı amaçlarla kullanımına ilişkin Maddeler Tasarısına son şeklini vererek Genel Kurula sunmayı kararlaştırmıştır (Afat, 2002: 4–37). Söz konusu Maddeler Tasarısı, uluslararası suyolları bakımından bir yukarı havza ülkesi olan Türkiye’yi yakından ilgilendirmektedir.

Bu tasarımın beşinci maddesinde, bir sınıraşan nehrin “hakça, makul ve optimum” kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Maddenin yazım şekli, suyun ziyan edilmeden en uygun biçimde kullanılmasını açıkça işaret etmektedir. UHK, çalışmalarının hareket noktasında, bir uluslararası suyolunun paylaşılabılır bir doğal kaynak olduğu fikrini kesinlikle reddetmiştir. Türkiye tarafından önerilen (detayları ileride açıklanacak)“Üç Aşamalı Plan”, UHK’nca ortaya konulan bu prensipleri tamamen benimsemektedir. Başka bir ifadeyle, Türkiye sınıraşan suyollarının hakça ve akılcı kullanımını sadece desteklememekte, bu prensipleri yürürlüğe sokmak için insiyatif de kullanmaktadır (Durmazucar, 2001: 38).

Bir diğer önemli madde, tasarımın altıncı maddesidir. Burada, amaç, hakça, makul ve optimum bir kullanım gerçekleştirmek için göz önüne alınması gereken ölçüt ve unsurları saptamaktır. Bu unsurlar, sınırlı olmamakla birlikte, nüfus, iklim, alternatif, su kaynakları, hidroloji, kullanılan teknoloji, gelişme seviyesi, bölgenin ekonomik ihtiyaçları gibi öğelerdir. Diğer bir önemli unsur, eğer bir ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak alternatifler mevcutsa, su kaynağının hakça ve akılcı bir miktar tahsisinde bu alternatiflerin de göz önünde bulundurulması hususudur.

UHK, 22 Temmuz 1994 tarihinde Cenevre’de tamamlanan 46. Dönem toplantısında Maddeler Tasarısının ikinci okumasını sona erdirerek, bu maddeleri BM Genel Kuruluna sunmayı kararlaştırmıştır. Önceki taslağın kilit “kayda değer zarar”, Maddeler Taslağının ikinci okumasında, “önemli zarar” olarak değiştirilmiştir. Bu değişim, kıyıdaş devletlerin su kullanımında önemli bir gelişmeyi oluşturmaktadır. Böylece, bir uluslararası suyolunu kullanırken, aşağı kıyıdaş devlete zarar verme olasılığı bulunan

bir yukarı devletin sorumlu tutulma derecesi “kayda değer zarar”dan “önemli zarar”a yükselmiştir. Başka bir deyişle, eşiğin yükseltilmesiyle, verilen zararın önemli bir zarar teşkil etmesi gerektiği öngörülmüştür (Afat, 2002:4-38).

Maddeler Tasarısının diğer bir kilit ögesi olan yedinci madde, zor ve uzun çalışma sonrası, tamamıyla yeniden düzenlenmiş ve başlığı “gerekli ihtimam” başlığına bağlanmıştır. Böylece, aşağı kıyıdaş bir ülkeye zarar verme olasılığı bulunan bir yukarı kıyıdaş devletin, önemli zarar verdiği kullanımlarında, “gerekli ihtimamı” göstermemesi halinde sorumlu tutulacağı şeklinde çok önemli ve hukuki bir temel unsur maddeye eklenmiştir. Bu şekilde, bütün kıyıdaş ülkelerin karşılıklı sorumluluklarının tespit edilmesinde önemli bir gelişme gerçekleştirilmiştir (Esenyol, 2001: 28).

UHK kanalıyla, sınıraşan sulara ilişkin uluslararası hukukun kural oluşturma ve geliştirilmesine yönelik çalışmaları, aşağı kıyıdaş ülkelerinin öncülüğünü yapan Arjantin tarafından BM Genel Kuruluna verilen bir öneriyle 1972 yılında başlatılmıştır.

2.2.3. BM / Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun Çalışmaları:

Sınıraşan sular konusunda yasal olarak bağlayıcı olan ilk belge BM/Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından hazırlanan “Sınıraşan sular ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması” sözleşmesidir. Söz konusu sözleşme 1992 yılında Helsinki’de imzaya açılmış sözleşmenin öngördüğü 16 ülke tarafından onaylanma işlemlerinin tamamlanmasını takiben 1997 yılında yürürlüğe girmiştir(Kuleli, 2000: 8). Sözleşmenin müzakerelerine Türkiye aktif olarak katılmış, memba ülkelerinin menfaatlerini koruyucu doğrultuda ilk taslakta birçok değişiklik yapılmasını sağlamıştır, fakat yinede antlaşmaya taraf olmamıştır. Bunun en önemli sebebi; henüz ülkemizde su kaynaklarının geliştirme sürecinin tamamlanmamış olmasıdır. Bu sürece geç başlandığından Türkiye genel olarak antlaşmalara taraf olmama yolunu seçmek zorunda kalmaktadır.

AEK sözleşmesi, sınıraşan su kaynaklarının söz konusu su kaynağı havzasında yer alan ülkelerden oluşan bir ortak organ tarafından yönetilmesini öngörmektedir. Ayrıca yukarı kıyıdaş ülkelerin su kaynaklarının geliştirilmesine ilişkin olarak geliştirecekleri projeler konusunda aşağı kıyıdaş ülkeleri önceden haber etme ve onaylarını alma zorunlulukları bulunmaktadır. Bu nedenle özellikle henüz tam olarak tamamlanmayan GAP projesi göz önüne alınarak AEK sözleşmesine bu aşamada çevresel açıdan değil stratejik ve uluslararası politikamız açısından ülkemiz taraf olmadı (Kuleli, 2000: 8).

2.3. Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Kullanımlarına İlişkin Sözleşmesi

UHK tarafından hazırlanan yukarıda değinilen taslak, 1997 yılında oylamaya sunuldu. BM'nin 185 üyesinden 133'ünün katıldığı oylamada, Sözleşme, 103 kabul, 3 ret ve 27 çekimser oyla kabul edildi ve Sözleşme 20 Mayıs 2000 tarihine kadar imzaya açıldı. Oylamada Türkiye, Çin Halk Cumhuriyeti ve Burundi ret oyu kullanmış olup, çekimser kalan ülkeler arasında Fransa, İspanya, Bulgaristan, İsrail, Etiyopya, Mısır, Pakistan, Hindistan, Özbekistan, Paraguay ve Peru bulunmaktadır (Çetinkaya, 2002: 3-9).

2000 yılı sonu itibari ile onaylayan devlet sayısı yeterli sayıya (35) ulaşmadığından, Sözleşme yürürlüğe girmemiştir. Birleşmiş Milletler UHK'nun yaklaşık çeyrek asırlık bir çalışma sonunda ortaya koyduğu 37 madde ve 14 maddelik ekten oluşan bu Sözleşme, uluslararası toplumun bütününe iradesini yansıtmaktan uzak olup, çok sayıda ülkenin çeşitli maddeler üzerinde çekinceleri bulunmaktadır.

Türkiye söz konusu Sözleşme'nin BM Genel Kurulunda oylanması sırasında ve çalışma grubunda Sözleşme'nin tümü üzerinde oylama istemiş ve ret oyu vermiştir. Türk Heyeti ayrıca, Genel Kurulda Sözleşme'nin kabulü sırasında Sözleşme'ye karşı çıkmasının nedenlerini açıklayan ve bu belgenin ülkemiz için uluslararası genel ve teamül hukuku uyarınca hukuki geçerliliği bulunmayacağını vurgulayan bir bildiri sunmuştur (Durmazucar, 2001: 36).

Sınıraşan sular üzerinde bulunan devletlerin kendi toprakları içinde kalan su yolu üzerindeki egemenlik hakkına sözleşmede atıfta bulunulmaması, uluslararası hukukun temel ilkeleri ile çelişmektedir. Ayrıca ilgili maddelerde ihtilafların çözümü için devletlerce uygulanması zorunlu kılınan yöntemler belirtilmiş olup, bu husus sorunları çözümede ülkelerin uygun görecekları usulleri seçmek hakkına sahip olduğunu öngören BM Antlaşması'nın 33. maddesi ile çelişmektedir.

Antlaşmanın 2/a maddesindeki "international watercourse" kavramı Türkiye için bir sorun oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye "international watercourse" (uluslararası su yolu) kavramı yerine "transboundary watercourse" (sınıraşan su yolu) kavramını kabul etmektedir (Tatar, 2002: 25). "International" kelimesi bu kavramın başında yer aldığı takdirde Türkiye, özellikle Fırat ve Dicle Nehirleri ile ilgili sorunlara birinci dereceden ilgili olmayan devletlerinde taraf olabileceğinden endişe etmektedir (Afat, 2002: 4-39).

Sözleşmenin 7. maddesi "önemli zarar vermeme" yükümlülüğüyle ilgilidir. Bir başka deyişle 5. maddede ifade edilen, su yolu devletleri, hakça ve makul kullanımları sırasında diğer devletlere "önemli zarar" vermeyecektir. Türkiye önemli zarar kavramının hakça ve makul kullanımla çatıştığını belirterek maddenin metinden çıkarılması gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca, Türkiye zarar kavramının taraflı yorumlanabileceğini ve aşağı kıyıdaş devletlerin bu maddeye dayanarak yukarı kıyıdaş devletlerin kalkınmasını engelleyebileceğini belirtmiştir.

Bu Çerçeve Antlaşması'nın Üçüncü Kısmı bir su yolu üzerinde yapılacak çalışmalara ilişkindir. 11. madde bir su yolu üzerinde bulunan devletlerin bu su yolu üzerinde yapacakları çalışmaların muhtemel etkileriyle ilgili olarak bilgi alışverişinde bulunacaklarını bildirmektedir. Türkiye'nin bu maddeye bir itirazı yoktur. Ama 12-17. maddeler arasındaki süreç Türkiye tarafından endişe ile karşılanmaktadır (Toklu, 1999: 49). Bu sürece göre, mansap ülkeye yapılacak bildirimden sonra bu ülke altı aylık bir karar verme süresine sahip olacak. Bu süre içinde karar veremezse ikinci bir altı aylık süreye daha sahip olacaktır. Bu bir yıllık süre sonunda mansap devlet memba devleti bu sorunla ilgili olarak görüşmelere çağırır ya da olumsuz bir cevap verirse uzlaşma için bir altı aylık süre daha yürürlüğe girmektedir. Böylece 18 aylık bir süre ortaya

çıkılmaktadır. Yukarı kıyıdaş devlet, bir su yolu üzerinde herhangi bir çalışma yapabilmek için 18 ay bekleyebilecektir. Hatta bu süre sonunda aşağı kıyıdaş devlet bu çalışmalara karşı çıkabilecektir. Türkiye'nin endişesi GAP çerçevesinde yapacağı faaliyetlerin aşağı kıyıdaş devletler tarafından bu sürecin kullanılarak geciktirilmesi hatta engellenmesidir.

Bir yandan, sınıraşan sular konusundaki dünyada yaşanan sorunlar devam ederken, bir yandan da bu sorunlara hukuksal bir çözüm getirme çalışmaları uluslararası platformlarda hala sürdürülmektedir. 1997 yılı içinde BM düzeyinde kabul edilen bu "hukuksal çalışma sonuçlarının" öylesine karmaşık bir sorunun çözümü için ne kadar etkili ve yeterli olacağı da bilinmemektedir (Durmazuçar, 2001: 38).

2.4. Sınıraşan Sulara İlişkin Türkiye'nin Taraf Olduğu Hukuksal Düzenlemeler

Türkiye gerek sınır oluşturan akarsular gerekse sınıraşan akarsularla ilgili olarak bugüne kadar ilgili komşu ülkelerle bir takım anlaşmalar imzalamıştır. İmzaladığı antlaşmalardan dolayı bir takım yükümlülüklerin altına girmiştir. Bugüne kadar sorun teşkil eden veya edebilecek durumda olan söz konusu akarsulardan Dicle, Fırat ve Asi nehirleri hariç diğer nehirlerle ilgili sorunlar değişik tarihlerde imzalanan anlaşmalar veya hukuksal düzenlemelerle bir esasa bağlanmış ve büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

2.4.1. Türkiye-İrak arasındaki Hukuki Düzenlemeler

Türkiye ile Irak arasında konuyla ilgili olarak iki önemli hukuki düzenleme yapılmış olup, bunlar; 29 Mart 1946 tarihli "Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması'na EK, Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü" ile 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması"dır (Durmazuçar, 2001: 41).

1) Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü:

Türkiye ile Irak arasında Dicle ve Fırat Nehirleri konusunda en önemli düzenlemedir. Protokolün önsözünde, tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılması öngörülmekte ve bu tesislerin Irak için öneminden bahsedilmektedir. Önsözde ayrıca korunma amaçlı yapıların en uygun yerlerinin Türkiye’de bulunduğu değerlendirilmekte ve bu yapılar için yapılacak tüm harcamaların Irak tarafından karşılanması yer almaktadır. Protokole göre Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak işletme ve bakımlarını temin edecektir. Bu istasyonların işletme giderleri, bu protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlayarak Türkiye ve Irak tarafından yarı yarıya ödenecektir (Afat, 2002: 4-41).

Protokolün bazı maddelerine bakıldığında, sanki Türkiye aleyhinde gibi gözükmekle birlikte protokolün tamamına bakıldığında böyle bir ruh taşımadığı görülür. Örneğin “Daimi gözetleme istasyonları dışındaki yapıların her biri, yer, gider, işletme ve bakım hususunda ve Türkiye’nin sulama ve enerji elde etme maksadıyla onlardan faydalanması bakımından ayrı bir anlaşmaya konu teşkil eyleyecektir” maddesi, sanki nehirlerin üzerinde kurulacak tesislerden Türkiye’nin faydalanabilmesi, iki ülke arasında varılacak bir anlaşmayla mümkün olabileceği gibi yanlış yorumlara neden olabilmektedir (Tiryaki, 1994: 47). Burada getirilen düzenleme daha çok bütün harcamaları Irak tarafından karşılanarak inşa edilen bent ve benzeri yapıların Türk topraklarında inşa edileceği yer seçimi, işletme ve bakım konularında önceden iki ülke arasında bir anlaşmayla belirlenmelidir. Böyle bir anlaşmaya varılmaması halinde Irak’ın bu gibi tesislerin inşasını Türk topraklarında gerçekleştirmesi doğal olarak mümkün değildir.

Türkiye’nin Dicle, Fırat Nehirleri sularından faydalanması konusunda sınırlayıcı ahdi bir düzenlemenin olmadığı, Keban Barajı Projesi öncesi ve sonrası görüşmelerinde de ortaya çıkmıştır. Öyle ki, taraflar bu görüşmeler esnasında söz konusu protokolün böyle bir sınır getirdiği yönünde herhangi bir görüş ileri sürmemişlerdir (Bir, 1986: 173).

Protokol ile iki ülke arasında karşılıklı yardım ve bilgi verme, kurulacak daimi gözetleme istasyonlarının işletme giderlerinin taraflarca eşit paylaşılması gibi yükümlülükler getirilmiştir. Bilgi verme yükümlülüğü gereği Türkiye, Fırat için Birecik, Dicle için Cizre ve Diyarbakır istasyonlarından taşkın durumunu her sabah saat sekizde telgrafla Irak'a bildirmektedir (Tatar, 2002: 34).

2) Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması:

İki ülke arasında 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat'ta imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşmasının" hazırlık çalışmaları sırasında 1946 protokolünün uygulanması konusu gündeme gelmiş ve doğrudan doğruya olmamakla beraber, konu antlaşmada yer almıştır. İki ülke arasında yapılacak işbirliği alanını belirleyen antlaşmanın 2. maddesi, bu sulardan faydalanma konusuna dolaylı olarak şu şekilde değinmiştir.

İki taraf, her iki ülkenin devlet örgütlerinin, kamu ve özel sektör kuruluş ve teşebbüslerinin karşılıklı fayda esasına dayalı olarak yapabilecekleri işbirliği konuları beyanında, ekonomik ve teknik işbirliği yapılması mümkün sanayi, tarım, petrol ve bayındırlık işleri (sulama projeleri dahil) ve konut yapımı alanlarını ele almayı kararlaştırmışlardır (Tiryaki, 2003: 56).

Antlaşma, daha sonra, tarafların ekonomik ve teknik işbirliğini sürdürebilmek amacıyla "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi" kuracaklarını ve bu ortak komitenin yılda bir defa ve tarafların herhangi birinin talebi üzerine lüzum görüldüğü sürece sırayla Ankara ve Bağdat'ta toplanacağını da hükme bağlamaktadır. İki ülkenin Dicle ve Fırat Nehirleri sularından faydalanması konusundaki gelişmelere, bu tarihten sonra Ortak Teknik Komite (OTK) çalışmalarında rastlanmaktadır (Toklu, 1999: 118). Komiteye daha sonra Suriye de katılmıştır. Ortak Teknik Komite toplantılarının sonunda imzalanan protokollerde bölgesel sular olarak ifade edilen Dicle, Fırat ve kollarıyla ilgili karşılıklı bilgi alış verişinde bulunduğu ve daha ziyade teknik seviyede görüşler içerdiği gözlenmiştir. Toplam 16 Ortak Teknik Komite toplantısı yapılmıştır. İlk ikisi Türkiye-İrak, diğerleri Türkiye-İrak-Suriye arasında yapılmıştır. Bu

toplantıların ilki 17–27 Mayıs 1982 tarihinde, sonuncusu ise 28 Eylül–2 Ekim 1992 tarihinde yapılmıştır (Durmazucar, 2001: 43).

Ortak Teknik Komite toplantılarının gündemini ilk yıllarda, Fırat ve Dicle akarsuları üzerindeki tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi gibi konular oluşturmakla beraber daha sonraki özellikle son toplantılarda Irak ve Suriye temsilcileri tarafından, Fırat sularının üç ülke arasında paylaşımını öngören bir anlaşma imzalanması konusu her vesile ile gündeme getirilmiştir. Türkiye, taraflara sınıraşan sular konusundaki önerisi olan Üç Aşamalı planı sunmuş, taraflar düşünmek için anlaşmışlar ancak somut bir adım atamamışlardır.

2.4.2. Türkiye-Suriye arasındaki Hukuki Düzenlemeler

Türkiye ile Suriye’yi ilgilendiren akarsuların en önemlisi, Fırat, Asi, Afrin, Çağçağ Suyu ve Kuveik’tir. Afrin ve Asi akarsuları açısından Türkiye aşağı kıyıdaş, diğer akarsular açısından ise yukarı-kıyıdaş devlet durumundadır. Öte yandan kaynağı Türkiye’de bulunan ve Türkiye sınırını aştıktan sonra Suriye’de Fırat’a karışan Sacir, Balih ve Habur suları da bulunmakta olup bunlar Fırat Nehri ile birlikte mütalaa edilmektedir (Avcı ve Yanık, 1997: 23). İki ülke arasında akarsuların rejimlerini düzenleyen kapsamlı bir anlaşma yapılmamış olup, bu akarsulardan faydalanma konusunda değişik tarihlerde yapılan antlaşmalarda bazı hükümler bulunmaktadır.

1) Türk-Fransız İtilafnamesi:

Türkiye ile Suriye’yi ilgilendiren ilk uluslararası düzenleme 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara’da imzalanan “Türk-Fransız İtilafnamesidir.” İtilafnamenin 12. maddesinde sınıraşan Kuveik Suyu ile ilgili şöyle bir düzenlemeye yer verilmiştir:

“Kuveik Suyu Halep Şehri ile şimalde Türk kalan mıntıka arasında her iki tarafı hakkaniyet pervane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri mıntıkası ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafı ile Türk toprağında Fırat’tan dahi su alabilecektir” (Akipeki, 1966: 36). Bu madde incelendiğinde, iki önemli konunun göze çarptığı görülür. Birincisi Kuveik sularından faydalanmada “hakkaniyet” ilkesinin

yer alması; diğeri ise söz konusu suların faydalanmanın “belirli bir coğrafi alanla sınırlanmış” olmasıdır (Bir, 1986: 146). Kuveik Suyu, Halep Şehri ile bunun kuzeyindeki bölge ihtiyaçları göz önüne alınarak, hakkaniyete uygun bölüşülecek; bunun yanında Suriye’nin Fırat’tan kendi masrafı ile su alabilmesi de ancak, Halep şehri ihtiyacı için mümkün olacaktır.

2) Lozan Barış Antlaşması:

Lozan Barış Antlaşması’nın 109. maddesinde “Tersine hükümler olmadıkça, eğer yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir devletin sularının düzeni (kanallar açılması, su baskınları, sulama, drenaj, ya da onların benzeri işler) öteki bir devletin topraklarından çıkan sular ya da hidrolik enerji kullanılıyorsa, ilgili devletler arasında, her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte, bir anlaşma yapmaları gerekir” hükmü konmuştur. Bu madde ile getirilen hüküm, sınırların yeniden tespiti sebebiyle, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasından önce, Türkiye-Suriye-İrak arasında mevcut bulunan su rejimlerinin devamını temin için bu üç devlet arasında anlaşmalar yapılmasını ön görmektedir. Yapılacak anlaşmalarla; ilgili devletlerden birindeki su rejiminin, diğer bir devletteki tesislere bağlı olması halinde bunların değiştirilmemesi, Birinci Dünya Savaşından önce ilgili devletlerin kullandıkları su miktarının kazanılmış hak şeklinde saklı tutulması sağlanacak ve anlaşmalar yapılırken, ilgili devletler birbirlerinin menfaatlerini de gözeteceklerdir (Çetinkaya, 2002:4-30).

Türkiye hüküm gereği, kazanılmış hakların (mevcut kullanımların) üstünde, kendi çıkarlarını tehlikeye sokabilecek miktarlarda su vermeyi kabul etmeyecektir. Yine Lozan Antlaşmasından sonra Suriye veya Irak su kullanımını arttırmışlarsa bu artan miktar kazanılmış hak sayılmayacaktır.

3) Tahdidi Hudut Nihai Protokolü:

Türkiye ile Fransa arasında, 3 Mayıs 1930 tarihinde, Halep’te imzalanan bu protokol Dicle Havzası ile ilgili olarak, nehrin iki taraf arasında ortak olma halinin ortaya çıkardığı meselelerle ilgili olarak gemicilik, avcılık, suların sanayi ve tarımsal işletmesi, nehir polisi gibi sorunların çözümünün tam eşitlik prensibine dayanacağını hükme

bağlamaktadır (Tiryaki, 1994: 50). Fransa ile imzalanan 1921 itilafnamesinde ki “hakkaniyet” ilkesi ile bu düzenleme arasında bir tutarlılık olmadığı göze çarpmaktadır (Bir, 1986: 146). Eşitliğe vurgu yapılırken “hakkaniyet” ilkesine aykırı hareket edilmiştir.

4) Hatay-Suriye Tahdidi Hududu Son Protokolü:

İki ülkeyi ilgilendiren akarsulardan faydalanma konusunda düzenleme getiren bir diğer hukuki belge olan bu protokol 19 Mayıs 1939 tarihinde Antakya’da imza edilmiştir. Söz konusu protokolün 3. maddesinde “Karasu Çayı, Afrin Nehri ve Asi Nehirlerinin bağlı haritada gösterilen ve hududu teşkil eden kısımlarında bu nehir ve çayların talveği (nehirin en derin yerinden geçen afakî hat) hudut olarak kabul edilmiş ve hudut boyunca bu sulardan her iki taraf halkının her şekilde ve aynı hakla istifadesi esas tutulmuştur” hükmüne karar verilmiştir. Maddede, Karasu çayı, Afrin Nehri ve Asi Nehirlerinden faydalanmada “eşitlik” ilkesine yer verildiği görülür. “Hakkaniyet” ilkesi göz ardı edilerek sular eşit paylaşılmaya gidilmiştir (Uçak, 2002: 36).

5) Çağçağ Deresi Sularının Kullanımına İlişkin Protokol:

Türkiye’de doğup Nusaybin civarında Suriye topraklarına geçen Çağçağ Deresi sularından faydalanmayı düzenleyen bu protokol, Türk ve Suriyeli uzmanlar arasında 13 Mayıs 1952 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. Protokolde Çağçağ deresinin halen normal şartlar altında akmakta olan suları Türkiye ile Suriye arasında eşit olarak taksim edileceği hükmüne varılmıştır.

Öte yandan Çağçağ Deresi üzerinde Türkiye tarafından yapılacak tesislerin Suriye’ye bir fayda sağlaması halinde, Suriye’nin sağladığı fayda ölçüsünde bu tesislerin yapım masraflarına katılacağı söz konusu protokolde hükme bağlanmakta ve düzenlemede daha çok “hakkaniyet” ilkesinin dikkate alındığı görülmektedir (Bir, 1986: 146). Söz konusu protokolün bu ilkeye yer veren 3. maddesi şöyledir:

“İleride Çağçağ Deresi üzerinde inşa edilecek bir baraj ve meblağlarda yapılacak bir baraj neticesinde debiyi artırmak imkanı hasıl olur ve Türkiye bu yoldan elde edilecek fazla debinin bir miktarını Suriye’ye bırakmak vaziyetinde olursa, Suriye bu inşaatın

bakım ve yapımında iştirak ettiği nispette fazla debiden de istifade edecektir.” Protokolde Asi ve Afrin Nehirleri hakkında da aynı anlayış ve dostluk havası içinde görüşmelere başlanması ve söz konusu nehirlerle ilgili olarak, anlaşmaya varıldığı takdirde bu protokol hükümlerinin uygulanması ayrıca hükme bağlanmaktadır (Afat, 2002: 4-46).

6) Türkiye-Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü:

Türkiye Başbakanının Suriye’ye yaptığı ziyaret esnasında 17 Temmuz 1987 tarihinde Şam’da “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü” imzalanmıştır. Bu protokolün 6. maddesinde Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat Sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak $500 \text{ m}^3 / \text{sn}$.den fazla su bırakmayı taahhüt etmiş ve aylık akışın $500 \text{ m}^3 / \text{sn}$ altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul etmiştir. Madde de yer alan “nihai tahsise kadar” ibaresi Suriye ve Irak tarafından istismar edilmektedir. Çünkü taraflar bu ibareye göre antlaşmanın ömrünü tamamladığını ve yeni tahsis miktarının belirlenmesini ve bunun da en az $700 \text{ m}^3 / \text{sn}$ olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Şalvarcı, 2003: 305).

Taraflar, en kısa zamanda Fırat ve Dicle nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışmalarının gerektiğini ve Bölgesel Sular Ortak Teknik Komitesinin çalışmalarının hızlandırmasını kabul etmişlerdir. Ayrıca taraflar, iki ülkenin uzmanlarının işbirliği ile projelerinin teknik ve ekonomik fizibilite çalışmalarının yürütülmesi halinde, Fırat ve Dicle nehirlerinin topraklarında kalan kısmında sulama ve enerji amaçlı müşterek projeler yapmayı ve işletmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir (Tiryaki, 2003: 192).

Türk tarafı, Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden bir kısım suyu, bölgenin sınırlı sulama ve içme suyu ihtiyacını karşılamak için birisi Körfez Ülkelerine, diğeri Ürdün ve S.Arabistan’a olmak üzere iki boru hattı ile Suriye üzerinden taşımayı planladığı “Barış Suyu Boru Hattı” projesinin ayrıntıları hakkında açıklama yapmıştır. Suriye tarafı, projeyi prensip olarak kabul etmiş ve Türk tarafının bir uluslararası danışmanlık firması aracılığı ile yürüttüğü ekonomik ve teknik fizibilite çalışmalarına ilgi göstermiştir.

Suriye tarafı, projenin Suriye kısmı ile ilgili fizibilite çalışmalarına kolaylık göstermeyi taahhüt etmiştir (Afat, 2002: 4–47). Projeyi prensip olarak benimsemiş olmaları hatta kolaylık göstermeyi taahhüt etmiş olmalarına rağmen çeşitli siyasi mülahazalarla sürüncemeye bırakılmaktadırlar.

BÖLÜM:3 TÜRKİYE-SURİYE-IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN SULAR

Türkiye, Suriye-İrak arasında sınıraşan sular denildiğinde ilk akla gelen başlıca nehirler Fırat, Dicle ve Asi nehridir. Bunun yanında üç ülkenin ilgi alanına giren sorun teşkil eden diğer bir su oluşumu da Güneydoğu Anadolu Projesidir (GAP). Aşağıda bu nehirler ve GAP, su sorununun daha iyi anlaşılması için ayrıntılarıyla incelenmiştir.

3.1. Fırat Nehri

Erzurum'un kuzeydoğusundaki Dumludağı'ndan doğarak Erzurum, Erzincan ovaları ve Munzur kuzeyindeki dar boğazlardan geçen Karasu Nehri ile Ağrı Dağı'nın batı yamacından doğup Karaköse, Malazgirt ve Muş Ovası'ndan geçen Murat Suyu, Fırat Nehri'nin en önemli iki koludur. Bu iki kolun birleştiği yerde Keban Barajı Gölü oluşturulmuştur. Buradan güneye akan Fırat, Malatya Ovası'nın doğu kenarından geçerek batıdan Kuruçay ve Tohma Suyu'nu alır ve Güneydoğu Toroslar arasından geçerek Kahta, Göksu, Nizip Suyu gibi kolları alır. Birecik'ten Suriye topraklarına giren Fırat Nehri Carablus'tan itibaren Meskene'ye kadar olan bölgeyi kuzey-güney istikametinde kat eder. Daha sonra Halebiye mevkiinde güney doğuya, Irak'a yönelen Fırat, Sacur, Colap ve Habur adlı kollarını Suriye'den alır. Irak'ta kuzeybatı-güneydoğu yönünde akan Fırat Nehri, Bağdat civarında ovalara erişir ve daha sonra Basra'nın 179 km kuzeyinde Dicle Nehri ile birleşerek Şatt-ül Arap adıyla Basra Körfezi'ne dökülür (Çetinkaya, 2002: 4-14).

Toplam 2.780 Km. uzunluğu ile Batı Asya'nın en uzun nehri olan Fırat 720.000 km²'lik bir havzaya sahiptir. Türkiye'deki uzunluğu, Karasu kaynağından Suriye sınırına kadar 971 Km, Murat Suyu kaynağından ise 1263 km.dir. Türkiye sınırındaki havza kesimi 101.000 km²'dir. Fırat Nehri'nin Suriye'deki uzunluğu 680 km, Irak'taki uzunluğu ise 837 km.dir (Tatar, 2002: 47).

Türk sınırını terk ettiği noktada, 1937–1993 yıllarını kapsayan ölçümlere göre, Fırat Nehri'nin ortalama yıllık su miktarı 31.6 milyar m³'tür. Suriye sınırları içinde Habur

kolunu ve Türkiye'den gelen Sacur sularını alan Fırat Nehri'nin Suriye ve Irak arasındaki yıllık su potansiyeli, 35 milyar m³'e ulaşmaktadır. Suriye'nin katkısı sadece 3.4 milyar m³tür. Irak topraklarında ise hiçbir katkı olmamaktadır. Belirtilen rakamlara göre Fırat Nehri sularının yaklaşık % 90'ını Türkiye topraklarında, % 10'u ise Suriye'de oluşmaktadır (Tiryaki, 1994: 101).

Bu konuda kaynaklar arasında bazı farklılıklar vardır. Örneğin, Suriye'nin katkısının 5 milyar m³ olduğu tahmin edilmekte, Fırat Nehri yıllık ortalama su potansiyeli 36.6 milyar m³ ve Türkiye'nin katkısının % 86 olduğu belirtilmektedir (Bilen, 1996: 143). Bir başka görüşe göre ise, "Fırat sularının % 93 kadarını Türkiye sınırları içerisindeki havza kesiminden toplamaktadır. Nehre Türkiye hudutları dâhilinde doğan ve sularını büyük oranda Türkiye sınırları içerisinde topladığı halde Suriye topraklarında katılan Sacir, Colap ve Habur Çayı gibi kolların katkısı da % 5 mertebesinde. Dolayısı ile nehrin sularının % 95'i Türkiye topraklarından kaynaklanmaktadır. Nehrin yıllık ortalama su potansiyeli yaklaşık 34 milyar m³ olup, bunun 33 milyar m³'ü Türkiye'den toplanmaktadır" (Müftüoğlu, 1997: 29). Rakamlara dikkat edildiğinde Fırat Nehri'nin su potansiyelinin ortalama % 90'ından fazlasının Türkiye topraklarından kaynaklandığı görülecektir.

Fırat Nehri, akımları gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak büyük değişimle gösterir. Keban Barajı'nın yapımından önce iki kurak dönem yaşanmış olup, 1961 yılındaki verilere göre yıllık akım 14.9 milyar m³ (uzun yıllar ortalamasının % 47'si), 1973'te ise yıllık akım 18.8 milyar m³ (uzun yıllar ortalamasının % 59'u) olarak ölçülmüştür. İki çok kurak zaman diliminde, Keban Barajı işletmede olmadığı için, kuraklığın olumsuz etkisi, aşağı- kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak'ta hissedilmiştir. Keban Barajı'nın inşasından sonra ise, Türkiye'de olduğu kadar Suriye ve Irak'ta da kurak yılların etkisi azalmıştır. Örneğin çok kurak bir yıl olan 1989'da Keban Barajı olmasaydı, sınırdan yılda 20,8 milyar m³ su aşağıya intikal edecek iken, bu miktar barajın düzenleme etkisi nedeniyle 4.7 milyar m³ artarak 25.7 milyar m³'e ulaşmıştır (Uçak, 2002: 48).

Diğer taraftan Fırat Nehri'nde tespit edilen en yüksek akımlar, 1969 yılında 56.4 milyar m³, 1988 yılında ise 57.7 milyar m³ olmuştur. Bu değerler sırasıyla uzun yıllar ortalamasının % 178 ve % 183'üne tekabül etmektedir. Bir yıl içinde mevsimsel değişimler de çok büyük olup, yüksek akımlar karların erimeye başladığı Nisan ve Mayıs aylarında, en düşük akımlar ise genelde Eylül ayında oluşmaktadır. Aylık değişimler, uzun dönem aylık ortalamalarını % 530 ile % 16'sı arasında bir salınım göstermektedir (Bilen, 2000: 44).

Fırat nehri, sulama ve hidroelektrik üretimi bakımından ülkemizin en büyük su debisine sahip nehri durumundadır. Türkiye'nin en büyük bölgesel kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin büyük bir kısmı bu nehrin üzerinde gerçekleştirilmektedir (Zehir, 1998: 78).

Fırat Nehri, Türkiye-Suriye sınırında bulunan Belkışköy Ölçüm İstasyonu'ndaki verilere ortalama 909 m³/sn'lik debiye sahiptir (Sönmezoğlu, 1996: 268). Nehrin ölçülen en yüksek debisi 5374 m³/sn en düşük debisi 113 m³/sn'dir (Zehir, 1998: 77).

Fırat Havzasındaki çalışmalar tamamlandığında bölgelerarası sosyo-ekonomik eşitsizlik azalacaktır. Havzadaki yatırımlar ve mevcut kaynaklar en uygun şekilde kullanılırsa havzada ekonomik büyüme ve sosyal istikrar gerçekleştirilmiş olacaktır.

Fırat Nehri, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, özellikle nehir havzasındaki tarım alanlarının sulanmasında çok büyük öneme sahiptir. Bölgede tarım hakim olan sektör olup bölgenin istihdam oranı içindeki payı %70'tir. Havza, gerekli çalışmalar yapıldığında tarıma dayalı ihracat merkezlerinden biri haline gelebilir.

3.2. Dicle Nehri

Elazığ'ın güneydoğusunda Hazar Gölü yakınlarında Hazarbaba dağından doğan Dicle nehrinin Basra Körfezine kadar toplam uzunluğu 1900 km, Türkiye sınırları içerisindeki uzunluğu Irak sınırına kadar 523 km'dir (Sönmezoğlu, 1996: 268). Nehrin Türkiye topraklarındaki toplam havzası 38.280 km²'dir. Dicle Nehri, ortalama 629 m³/sn su miktarıyla Türkiye topraklarını terk eder. Dicle, GAP bölgesinin 38.750 km² ile ikinci büyük havzasına sahip nehridir (Bağış, 1999: 76–77). Türkiye sınırları içerisinde Batman, Ilısu, Bozan ve Garzan gibi büyük sularla beslenen Dicle'nin, Türkiye-Suriye sınırındaki Cizre akım rasat istasyonunun 1946–1994 yılları arasındaki verilerine göre, ortalama yıllık akım miktarı 16,2 milyar m³'tür (Bilen, 2000: 44).

Dicle nehri 30 km kadar Türkiye-Suriye sınırını oluşturduktan sonra Irak'a girmektedir. Dicle'nin yan kolu durumunda olan Hezil Suyu ve Hakkari'de doğan Büyük Zap Suları ise, Irak topraklarında Dicle Nehri ile birleşmektedir (Bilen, 2000: 44). Bu kollar da alarak beslenen Dicle Nehri, Basra Körfezi yakınlarında Fırat nehri ile birleşerek 179 km. uzunluğundaki Şatt-ül Arap su yolunu oluşturur ve Basra Körfezi'ne dökülür (Zehir, 1998: 73).

Dicle havzasının % 12'si Türkiye, % 0,2 Suriye, % 54'ü Irak ve % 34'ü İran sınırları içinde yer alır. Dicle Nehri'nin sularına kaynak oluşturan alanların %21'i Türkiye'de, %0,3'ü Suriye'de, % 31'i Irak'ta ve % 48' i İran'dadır. Dicle Nehri'nin yıllık su hacmine Türkiye'nin katkısı % 51, Irak ve İran'ın katkıları sırasıyla % 39 ve % 10 olmaktadır (Durmazıçar, 2002: 50). Dicle Nehri Türkiye topraklarında ortalama 629 m³/sn'lik debiye sahiptir (Sönmezoğlu, 1996: 269).

Fırat ve Dicle Nehirlerinin Türkiye'deki kaynaklar tarafından beslenmeleri açısından önemli bir fark vardır. Fırat Nehri yaklaşık tamamıyla Türkiye'nin yağmur ve karlarından kaynaklandığı ve Türkiye sınırından sonra Suriye ve Irak topraklarında yağış almadığı halde, Dicle'de durum farklıdır. Türkiye'de doğan ve büyüyen Dicle Nehri'ne Irak ve İran'dan da önemli kaynaklar eklenmektedir.

Dicle Nehri akımları da Fırat Nehri'nde olduğu gibi yıllar arasında ve mevsimsel olarak büyük farklılıklar göstermektedir. Hatta bu değişimler iklim şartlarına bağlı olarak

Fırat'tan daha geniş çaplıdır. Cizre'deki istasyonda yapılan ölçümlerde akış yoğunluğu Nisan ayında ortalamanın %26'nın üzerine çıkarken, Eylül ayında %23'e düşmektedir. Dicle Nehri'nin suları kışın yağın karların erimesi ve ilkbahar yağmurları dolayısıyla ilkbahar aylarında artmaktadır. Yazın ise sulan kuraklık ve buharlaşma nedeniyle azalmaktadır (Bağış, 1999: 76–77). Dicle havzasına düşen gerçek yağış miktarının tahmin edilenden daha fazla olduğu düşünülmektedir. Çünkü düzlük arazilerden daha fazla yağış alması beklenen dağlık alanlarda yeterli ölçme istasyonu bulunmamaktadır.

Dicle Nehri ve kollarını yatağı çok derin kıvrımlar oluşturarak aktığından, dolayı sulu tarım yapmak amacıyla sularının kullanımı fazla elverişli değildir. Dicle Nehri'nin, Türkiye bölümündeki bütün kolları, gür suları, dar vadileri ve boğazlar ile çok önemli potansiyel bir enerji kaynağıdır (İzbrak, 1984: 121–123). Dicle'nin kısa süreli olan ve büyük zararlara yol açan ilkbahar taşkınları kış tarımı için geç; yaz tarımı için ise erken olduğu için nehir rejiminin düzenlenmesi gerekmektedir.

3.3. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Fırat ve Dicle üzerinde kurulmasına rağmen GAP'a ayrı bir parantez açmakta fayda var, zira bu proje bölgenin su durumunu doğrudan etkileme kapasitesine sahiptir.

Türkiye yıllarca akarsularının kendi hallerinde, diledikleri gibi akıp gitmesine izin vermiştir. Yalnız akmakla kalmamış büyük yağışların olduğu zamanlarda ya da karların erimesi sırasında taşkınlar, seller oluşturarak can ve mal kaybına, toprak erozyonuna neden olmuşlardır. Türkiye akarsularını düzen altına almak yani su akışını düzenlemek ve bu yolla taşkınları, selleri önlemek, enerji üretmek, sulamada kullanmak amacıyla barajlar, göletler, hidroelektrik santralleri, sulama kanalları ve tünellerin yapımına başlamıştır.

Bu kapsamda başlayan projelerden biri olan GAP, Cumhuriyet Tarihinin en büyük entegre projesidir. GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkının gelir düzeyi ve hayat standardını yükselterek, bu bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkını

ortadan kaldırmak, kırsal alandaki verimliliği ve istihdam imkanlarını artırarak, sosyal istikrar, ekonomik büyüme gibi milli kalkınma hedeflerine katkıda bulunmak olan çok sektörlü, entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı ile ele alınan bir bölgesel kalkınma projesidir.

GAP sadece Türkiye'nin değil dünyanın en büyük projelerinden biri konumundadır. 1994 yılında Time Dergisinde yayınlanan bir araştırmada GAP dünyanın en büyük 8 projesinden biri olarak gösterilmiştir (GAP İdaresi Başkanlığı, 1994: 32). Bu bağlamda GAP'ın Türkiye'nin 814.578 km² gerçek yüzölçümünün % 9'unu oluşturduğu gerçeğini belirtmek yerinde olacaktır (Akçin, 1995: 2). GAP ayrıca yüzölçümü olarak, İngiltere'nin 1/3'üne, Hollanda'nın 1,8 katına, Belçika'nın 2,4 katına eşittir (Zehir, 1998: 98–99).

1970'lerde Fırat ve Dicle Nehirleri üzerindeki sulama ve hidroelektrik amaçlı projeler olarak planlanan GAP, 1980'lerde çok sektörlü, sosyo-ekonomik bir bölgesel kalkınma programına dönüştürülmüştür. GAP, sulama ve enerji amaçlı, 7'si Fırat, 6'sı Dicle havzasında yer alan 13 proje demetinden oluşmaktadır. Su kaynakları programı 22 baraj, 19 hidroelektrik santrali ve 1.7 milyon hektar alanda sulama sistemleri yapımını öngörmektedir (Pamukçu, 2001: 49). Proje alanı Fırat ve Dicle havzaları ile yukarı Mezopotamya ovalarında yer alan dokuz ili kapsamaktadır. Bu iller arasında Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Kilis, Siirt, Batman ve Şırnak bulunmaktadır.

32 milyar dolarlık yatırım değeri olan proje tamamlandığında, yılda 50 milyar m³'den fazla su akıtılan Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde kurulan tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin yüzde 28'i kontrol altına alınacak, 1.7 milyon hektarın üzerinde arazinin sulanması ve 7476 megavatın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovatsaatlik elektrik üretimi sağlanacaktır. Bu değer Türkiye'de mevcut hidroelektrik gücün % 75'ine eşittir (Afat, 2002: 4–49).

GAP'ın tam gelişmesi ile meydana gelecek üretim artışlarında bazı ürünlerde Türkiye'de üretilenlerden daha fazla üretim gerçekleşecek ve tarımsal üretimde ikinci bir Türkiye yaratılmış olacaktır. Buna ilaveten, proje uygulamalarıyla kentsel altyapı geliştirilerek, GAP bölgedeki şehirlerin nüfus emme kapasitesi yükseltilecektir. Ayrıca,

GAP bölgesindeki kaynaklar harekete geçirilip, istikrarlı ve devamlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirilerek ihracat arttırılacaktır.

Aslına bakılırsa GAP sadece Türkiye için önemli olmayıp, Suriye ve Irak'a da çok yararı vardır. Fırat ve Dicle Nehirleri'nde su miktarının gerek yıllar arasında gerekse bir yıl içinde mevsimsel olarak büyük değişiklikler göstermektedir. Örneğin, Fırat'ın debisi yaz aylarında 100 metreküpe kadar düşebilmekte, ilkbaharda karlar eridiğinde 7.000 metreküpe kadar çıkabilmektedir (Tiryaki, 1994: 130-131). Bu durum ise Fırat-Dicle Havzası'nda büyük boyutlarda taşkınlara ve kuraklıklara neden olabilmekteydi. Türkiye'deki barajların inşasıyla birlikte bu sorun ortadan kalkmıştır. GAP'ın Suriye ve Irak'a olan bu türdeki yararını kurak bir yıl olan 1989 yılına baktığımızda görmekteyiz. Fırat Nehri'nin Türkiye'deki su toplama havzasının yaklaşık %70'ini Keban barajı kontrol etmekteydi. En çok su gelen Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında kuraklık nedeniyle, aylık ortalama akımların sırasıyla %43, %22 ve %28'i Keban Barajına girmişti. Keban Barajına normal yıllarda belirtilen aylarda gelen su miktarı 9 milyar m³ iken, 1989 yılında 4 milyar m³'e düşmüştü. Eğer Keban Barajı olmasaydı doğal şartlarda, sınırdan ancak 20,8 milyar m³ su geçecekti. Hâlbuki Keban Barajı o şekilde işletilmişti ki, sınırdan geçen su miktarı bir yıl içinde 25,7 milyar m³'e yükseltilmişti. Belirtilen rakamlar yıllık toplamdır. Aylık dağılıma bakıldığında, sulama suyu ihtiyacının en yoğun olduğu Temmuz ve Ağustos aylarında, doğal şartlarda sınırdan saniyede 160 m³ (ayda 414 milyon m³) su Suriye'ye intikal edecekti. Hâlbuki Keban-Karakaya sisteminden saniyede 180 m³ (ayda 467 milyon m³) ilave su verilerek, bu iki ayda sınırdan geçen su miktarı, saniyede 340 m³'e çıkarılmış ve bu şekilde mansap ülkelerini kuraklıktan etkilenmemesi sağlanmıştı (Bilen, 2000: 53-55).

Yukarıdaki doğal felaketleri önleyici etkisinin yanında, GAP içerisindeki barajlar Türkiye'ye komşularına yıl boyunca düzenli olarak 500 metreküp su sağlamasına imkân vermektedir. Nitekim 1989, 1990 ve 1991 yazlarında art arda gelen kuraklıkta da bu böyle olmuştur. Bu sürekli su akışından başlıca yararlananların, kuraklığın ağır sonuçlarından etkilenmeyen Suriye ve Irak olduğu açıkça bellidir. Ancak öyle görünüyor ki, Suriye ve Iraklılar suyun düzensiz akmasını, Türk tarafından denetlenmesine tercih etmektedirler (Tiryaki, 1994: 130-131). Diğer bir deyiş ile bu ülkeler hidrolojik açıdan doğru buldukları projeyi siyasi mülahazalarla reddetmektedirler.

3.4. Asi Nehri

Asi Nehri Lübnan'da Bekaa'da Baalbek eşığının kuzeyinden doğar ve Suriye topraklarına girer. Burada Humus yöresinde bazaltlı lav akıntıları etkisiyle yolundan saparak, Hama Kireçtaşı Platolarına yönelir ve GAP çukuruna ulaşır. Kuzeye doğru akmaya devam ederek Türkiye topraklarında Amik ovasına ulaşır. Burada Burç deresi ve Karası, Asi Nehri'ne karışır. Asi nehri, büyük ölçüde Suriye topraklarında tüketildikten sonra, Türkiye sınırları içinde Akdeniz'e dökülmektedir (Bilen, 2000: 40). Türkiye dışından doğarak Türkiye topraklarında denize dökülen en önemli nehirdir.

Yıllık ortalama su miktarı 2,5 milyar metreküp olan Asi Nehri, Fırat'ın %8'i oranında su taşımaktadır (Bilen, 2000: 40). Asi Nehri'nin sularından 80 m³/dk'lık bölümü Lübnan ile Suriye arasında yapılan anlaşmayla Lübnan'a bırakılmıştır. Asi Nehri Ocak ayında saniyede 15 metreküp ve yaz aylarında saniyede 4.5 metreküp debiyle Türkiye topraklarına girmektedir.

Asi Nehri, Lübnan, Suriye ve Türkiye için sulama amaçlı kullanılabilir önemli bir nehirdir. Fakat Suriye'nin olumsuz tavır yüzünden Türkiye bu nehirden gerekli oranda yararlanamamaktadır. Suriye bir memba ülkesi olarak Asi'nin sularını kullanırken, Türkiye'nin ihtiyacını dikkate almamakta ve yaz aylarında Amik Ova'sında büyük bir sıkıntı yaşanmaktadır. Nehir havzasında nüfusun büyük bir bölümünü tarımla uğraşarak geçimini sağlamaktadır. Amik Ovası'nda 1 milyon 200 bin dekarlık alanda sulama yoluyla yapılan üretim, Türkiye'nin tarımsal üretiminde önemli bir yer tutmaktadır (Durmazuçar, 2001: 58).

Türkiye; Dicle ve Fırat nehirlerinin optimum, hakça ve makul ölçüler içinde kullanımını sağlamak için Suriye ve Irak'la teknik ve politik düzeyde çeşitli müzakereler yaptığı ve girişimlerde bulunduğu halde, Suriye Asi Nehri ile ilgili Türkiye ile bir görüşme sürecini başlatmak istememektedir. Suriye, aşağı kıyıdaş durumunda olan Türkiye'nin ihtiyaçlarını dikkate almadan yukarı kıyıdaş olduğu Asi Nehri sularının neredeyse tamamını kullanmakta, diğer yandan da, Türkiye'nin 1987 protokolü ile Fırat Nehri sularının yaklaşık yarısını aşağı kıyıdaş ülkelere bırakmasına rağmen, daha fazlasını talep ederek, çifte standart bir tutum sergilemektedir (Çetinkaya, 2002: 4-44).

BÖLÜM:4 TÜRKİYE, SURİYE VE IRAK ARASINDAKİ SINIRAŞAN SU SORUNU

Türkiye, Suriye ve Irak arasında sınıraşan sular konusunda 1960lardan beri önemli anlaşmazlıklar vardır. 1964 yılında Ankara'nın Keban Barajının yapılması için karar almasıyla başlayan sorunlu süreç günümüzde de Türkiye'nin bu iki ülke ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Su konusunda Türkiye, Suriye-Irak arasındaki başlıca anlaşmazlık noktaları aşağıda detayıyla incelenmiştir.

4.1. Türkiye ile Suriye-Irak arasında Dicle-Fırat Nehirleri ile İlgili Sorunlar

Türkiye ile Suriye-Irak arasındaki Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde su sorununu ele almadan önce ülkelerin su arz-talep dengelerini incelemek gerekmektedir.

Fırat Nehri'nin toplam debisine sadece %11.3 oranında katkısı bulunan Suriye, bu nehrin sularının 11.50 Milyar m³/yıllık kısmını; debiye hiçbir katkısı olmayan Irak, 23 Milyar m³/yıllık kısmını talep etmekte, debinin % 88.7'si kendi topraklarında oluşan Türkiye ise toplam debinin 18.42 Milyar m³/yıllık kısmını kullanmak istemektedir. Fırat Nehrindeki toplam su miktarı 35.58 Milyar m³/yıl olduğuna göre ülkelerin kullanmayı düşündükleri su miktarı 17.3 Milyar m³/yıl daha fazladır (DSİ, 1984: 12; Sönmezoğlu, 1996:278; Tiryaki, 2003: 172; Şalvarcı, 2003: 54). Irak'ın Fırat'ın oluşumuna hiçbir arzı olmadığı göz önüne alınırsa bu talepte pek de haklı olduğu söylenemez.

Dicle Nehri'nin, toplam debisine % 51.9 oranında katkısı bulunan Türkiye 6.87 Milyar m³/yıllık kısmını, nehrin debisine % 48.1 oranında katkısı bulunan Irak 45 Milyar m³/yıllık kısmını nehrin debisine hiçbir katkısı bulunmayan Suriye ise 2.60 Milyar m³/yıllık kısmını kullanmak istemektedir. Dicle Nehri'nin toplam su miktarı 48.67 Milyar m³/yıl'dır. Ülkelerin kullanmayı ön gördükleri su miktarı 5.8 Milyar m³/yıl daha fazladır (DSİ, 1984: 12). Mevcut olan su miktarları göz önüne alındığında sorun kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Dicle ve Fırat Nehirlerinin sularından Türkiye, Suriye ve Irak'ın kullanmayı planladıkları su miktarları mevcut durumu değerlendirdiğimizde toplam debiden fazladır. Bu sebepten dolayı ülkeler arası su sorunu mevcuttur. Yine ülkelerin su arz-talep karşılaştırmasını yaptığımızda Türkiye'nin yaklaşımı problemin çözümü için en olumlusu gözüktü; nehirlerin debisine katkısından daha az su talep etmektedir. Suriye ve Irak'ın yaklaşımı nehirlerin debisine katkılarından çok üzerinde su almak istediklerinden gerçekçi değildir.

Suriye ve Irak'ın taleplerinin gerçekçi olmamasının bir nedeni de sahip oldukları toprakların tarıma elverişsiz olmasıdır. Türkiye, Suriye ve Irak'ın Dicle ve Fırat nehirleri ile sulamayı planladıkları tarım alanlarının uluslararası uzmanlarca verimlilik derecesi şu şekilde belirtilmektedir (Kolars and William, 1991: 152).

— Türkiye'nin sulamayı planladığı tarım alanlarının hepsinde sulama ile en yüksek verim alınabilir.

— Suriye'nin sulamayı planlandığı tarım alanlarında ancak % 48'inde en yüksek oranda verim alınabilir.

— Irak'ın sulamayı planlandığı tarım alanlarının ancak % 65'inde sulama ile en yüksek verim alınabilir.

Bu verilere dayanarak, su arzı sıkıntısının yaşandığı Fırat ve Dicle havzasında, Suriye ve Irak'ın verimsiz alanları içinde su talep etmeleri hakkaniyet ölçüsüyle bağdaşmadığı söylenebilir.

Suriye ve Irak her gelişmiş ülke gibi sanayileşmek ve teknoloji üretmek arzusu içindedir. Yavaşta olsa büyüyen sanayi su talebini arttırmaktadır. Sanayi üretimindeki su tüketimi tarımdan düşüktür ama kişisel-evsel kullanımdan fazladır. Bu nedenle daha fazla sanayi daha fazla su tüketimi, daha fazla su tüketimi de daha fazla su talebi demektir. Ayrıca Irak ve Suriye'nin yıllık nüfus artışı yüzde 3'ün üzerindedir. Bu değer 25-30 yıl sonra nüfusu ikiye katlayacak ve daha fazla su talebine neden olacaktır (Uluatam, 2004: 110). Suriye ve Irak herhalde bu değerlerin farkında ve buna göre su istemektedirler.

Diğer taraftan Türkiye'nin Suriye ve Irak halkına en azından içme ve kullanma suyu ihtiyaçlarını karşılayacak kadar su akıtması gerekmektedir. Ankara da zaten bunun bilincindedir. Asıl sorun diğer amaçlara yönelik su talebidir. Hal böyle olunca Türkiye'nin ilgili akarsular üzerinde yaptığı her çalışma Suriye ve Irak'ta endişe ile karşılanmaktadır. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinin ekonomik ve sosyal bakımdan kalkındırılmasına yönelik çabaları, Türkiye'nin Havza'da bir hâkimiyet kurma isteği olarak diğer bölge ülkelerine ve dünya kamuoyuna yansıtılmıştır (Durmazuçar, 2002: 86). Özellikle Fırat ve Dicle üzerindeki barajlar Türkiye ile Suriye-Irak arasında önemli anlaşmazlık noktalarını teşkil etmekte. Özellikle Fırat Nehri üzerinde her büyük tesisin inşaatına karar vermesi, bu tesisler Keban ve Karakaya Barajı gibi, sadece enerji üretmeye yönelik, yani su tüketmeyecek tesisler olsa bile, Suriye ve Irak'ın itirazlarına neden olmuştur.

Aslında, Türkiye'nin Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde inşa etmiş olduğu ve etmeyi düşündüğü barajlar, kendi sulama ihtiyacına katkıda bulunacağı gibi Suriye ve Irak'ın düzenli ve istikrarlı su sağlanmasına da hizmet edecektir. Örneğin, Fırat üzerinde Türkiye'nin inşa etmiş olduğu barajlar uluslararası uzmanlar tarafından, düşük buharlaşma kayıpları, coğrafi ve topoğrafik özellikleri bakımından verimli bulunmaktadır (Kolars, 1994: 137).

Türkiye ile Suriye-Irak arasında Dicle-Fırat Nehirleri ile ilgili sorunlar son elli yıllık süreç içinde ortaya çıkmış ve zamanla karmaşık hale gelmiştir.

Su konusundaki ilişkilerin son 50 yıllık süreç içindeki gelişimi, Keban, Karakaya ve Atatürk Barajı gibi tesislerin inşaatlarının başlaması ile yakından ilgili bulunmaktadır. Gerek inşaat aşaması, gerekse bu tesislerin işletmeye girmelerini takiben başlatılan görüşmeler bu sıkıntılı dönemi anlamamıza yardımcı olacaktır.

4.1.1. Keban Barajı'nın İnşasından Önceki Dönem (1964 öncesi):

1964 öncesi dönem aslında su sorununun kuluçkaya yatmış halidir. Türkiye bu dönemde nehirlerinin akışını sadece izlemiş ekonomik ve belki de siyasi nedenlerden dolayı müdahale edememiştir.

Türkiye'nin su sorunlarına değinen ilk belgesi 1946 yılında imzaladığı Türk-İrak Dostluk Anlaşmasının 1 No.lu protokolüdür. Burada Fırat ve Dicle nehirleri ile bu nehirlerin kollarındaki suların kontrol edilmesi konusuna yer verilmiştir. Protokolde düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konması için, Dicle ve Fırat kolları üzerinde taşkın koruma tesislerinin yapılmasının Irak için önemli olduğu belirtilmiştir (Bilen, 2000: 88). Bu ifadeyle, Türkiye'de inşa edilecek depolama tesislerinin her iki ülkenin de menfaatine olacağı vurgulanmaktadır. Protokolde ayrıca hidrolik bilgi alışverişi ön görülmüş ve bilgi akışı büyük ölçüde gerçekleşmiştir.

1946 yılından, Keban Barajı'nın inşasına başlama kararının verildiği 1964 tarihine kadar geçen zaman içinde su konusuna ilişkin önemli bir gelişme olmamıştır.

4.1.2. Keban ve Karakaya Barajlarının İnşaat Dönemi:

Türkiye'nin Fırat Nehri üzerinde Keban Barajı'nı inşa etmeğe karar vermesi üzerine Türkiye-İrak-Suriye arasında yeni bir dönem başlamış, Fırat Nehri'nin sularının kullanılması ile ilgili sorunlar gün ışığına çıkmıştır. Suriye ve Irak bu proje ile kendilerine zarar geleceğinden endişe etmeye başlamışlardır (Turan, 1993: 13). Keban Projesi enerji maksatlı olup, uzun dönemde havzadaki su bütçesini değiştirmeyecek, buna karşın Fırat sularının yaklaşık % 70'inin düzenlenmesini sağlayarak gerek Suriye, gerekse Irak'taki tüm depolama tesisleri üzerinde etkiler yaratan bir tesistir. Taraflar için olumlu sonuç yaratacağı düşünülen proje gerek Irak, gerekse Suriye barajın ilk doldurulması sırasında mansaba bırakılacak suyun miktarları hakkında güvence istemişlerdir. Baraja kredi veren kuruluşların da bu konuda aşağı kıyıdaş ülkeler ile aynı görüşte olmaları nedeniyle Haziran 1964 tarihinde Irak, Eylül 1964 tarihinde ise Suriye ile ayrı ayrı görüşmeler yapılarak protokoller imzalanmıştır. Bu protokollerde Türkiye,

Keban Barajının ilk doldurma işlemi sırasında Fırat Nehri'nden 350 m³/sn su bırakacağı kabul edilmiştir. Bu husus Suriye tarafından yeterli görüldüğü halde, Irak 350 m³/sn.lik debiyi Mart-Nisan-Mayıs ayları için yetersiz bulmuş ve değerin 800 m³/sn olması konusunda ısrar etmiştir. Daha sonra finansman kuruluşları ile yapılan görüşmelerde, 1966 yılında bu miktarın 450 m³/sn.ye çıkarılması konusunda uzlaşma sağlanarak Keban Projesine kredi sağlanmıştır (İnan, 1994: 223). Daha sonra, barajın inşası süresince ilişkiler veri, bilgi alışverişi seviyesinde sürmüş ve üç ülke arasında su sorunu tekrar durgun bir döneme girmiştir.

Keban ile Suriye'deki Tabqa barajlarının inşaatlarının 1974 yılında aynı anda tamamlanması ve her iki barajın da aynı anda doldurulması gereği ciddi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye yapıcı bir tutum içinde olmuş, Suriye ise Irak'a karşı katı bir tutum sergilemiştir. Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirmesine karşılık, Suriye daha önceki taahhütlerine uymayarak, Irak'a Tabqa Barajı'ndan çok az bir su bırakmıştır. Nisan 1975 tarihinde Irak, Suriye'yi Arap Birliği'ne de gönderdiği bir nota ile protesto etmiştir (Beschoner, 1993). İki Arap ülkesindeki Baas Partisi yönetimlerinin birbirlerine karşı düşmanlıkları, su konusuna da yansımış ve Suriye-Irak ilişkileri çok gerginleşmiştir. Nitekim Irak, Suriye'nin kasıtlı ve düşmanca davranışlarını harp sebebi sayarak, Suriye'ye karşı askeri yaptırım uygulamaya karar vermiş, son anda Suudi Arabistan ve Sovyetler Birliği'nin girişimleriyle böyle bir müdahale önlenmiştir.

Karakaya Barajı inşaatı ise, Keban Barajı inşaatının tamamlanmasından hemen sonra başlamıştır. İnşaatın finansmanında aynen Keban barajındaki sorunlarla karşılaşmıştır. 1975 yılında projenin finansmanına ilişkin hususlar görüşülürken, Dünya Bankası'nın ön koşulları açıklanmış ve Türkiye, Suriye ve Irak arasında sınıraşan sular üzerinde Banka'nın tespit ettiği ve ana hatları belirlenmiş olan bir model üzerinde müzakerelere başlanması önerilmiştir. Komşuları ile ilişkilerini iyi niyet içersinde yürüten ve bu yaklaşımını Keban Barajı inşaatında göstermiş olan Türkiye, enerji amaçlı ve su tüketmeyecek bir tesis olan Karakaya barajının finansmanı ile bir ilgisi bulunmayan öneriyi kabul etmemiş ve ilgili hükümetlerle teknik düzeyde görüşmeler başlatılmıştır (Çetinkaya, 2002: 4-25).

Keban Barajı gibi Karakaya’da sadece enerji maksatlı bir proje olup su tüketimini etkilememekte, aksine Keban’da sağlanan büyük ölçüdeki düzenlemeye katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede Irak ve Suriyeli teknisyenlerle görüşülerek uzlaşma sağlanmıştır. Eylül 1976 tarihinde Türkiye, Karakaya Barajı’nın dolumu ve işletilmesi aşamalarında, Atatürk Barajı gibi su tüketici bir tesis devreye girinceye kadar geçerli olmak üzere, Fırat Nehri’nin Türkiye’yi terk ettiği noktada 500 m³/s aylık ortalama su bırakacağını tek taraflı olarak beyan etmiştir (Durmazuçar, 2001: 42).

4.1.3 Atatürk Barajı ve Urfa Tünelleri İnşaatlarının Başladığı Dönem:

Fırat Nehri üzerinde Atatürk Barajı inşaatına 1980 ve bu barajdan alınacak suyla 476.000 hektar alanın sulanmasını temin edecek Urfa tünelleri inşaatına 1977 yılında başlanmıştır. Ayrıca Dicle Nehri’nin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar 1980li yıllardan itibaren artmış, Türkiye Güneydoğu Anadolu’da Fırat ve Dicle nehirlerinden faydalanarak, yörenin kalkınmasına yönelik yoğun bir çaba içine girmiştir. Böylece su sorunlarına ilişkin yeni bir sürece geçilmiştir (Tatar, 2002: 52). Bu gelişmelerin sonucunda 1980’li yıllardan itibaren başta Suriye ve Irak olmak üzere dünya kamuoyunun dikkatinin bu projelere, Fırat ile Dicle Nehirleri üzerine çekildiğini görmekteyiz. Türkiye’nin tüm su potansiyelinin yaklaşık dörtte birini ve enerji üretim kapasitesinin %27’sini sağlayan Fırat ve Dicle nehirlerinin geliştirilmesi girişimlerine paralel olarak, bu nehirler Ortadoğu gündeminde yerini almıştır.

1) 1992 Öncesi Dönem (OTK Toplantıları Dönemi):

Her vesile ile Fırat Nehri sularının üç ülke arasında nasıl kullanılacağını dile getiren Irak, Atatürk Barajı’nın gündeme gelmesinden sonra bu konuda görüşmelerin başlaması ile ilgili taleplerini sıklaştırmıştır. Irak’ın ısrarlı tutumu karşısında konu 22–25 Aralık 1980 tarihleri arasında Ankara’da yapılan Türk-İrak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu birinci dönem oturumunda gündeme getirilmiştir. Oturum tutanağının 5. maddesini teşkil eden “Bölgesel Sular” ile ilgili kısımda taraflar “her ülkenin sınıraşan sulardan ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarının tanımlanmasını sağlayacak metodları belirlemek” üzere iki ay içinde bir Ortak Teknik Komite (OTK)

toplantısı öngörülmüştür. Daha sonra 8–12 Ağustos 1981 tarihinde Ankara’da yapılan “Türk-İrak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu İkinci Dönem Oturumu”nda sınır aşan sular tekrar ele alınmış, uzun tartışmalardan sonra toplantı tutanağında OTK’nin üç tarafının (Türkiye, Irak, Suriye) arasında Aralık 1981’in üçüncü haftasında Ankara’da toplanması kararlaştırılmıştır (Tatar, 2002: 56). Bu toplantıdan sonra Suriye Bakanı başkanlığındaki bir heyet ile Aralık 1981 tarihinde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nda bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda Suriye’nin Irak’la birlikte üçlü müzakereler konusunda olumsuz bir tutum içine girdiği gözlenmiştir. Teknik bilgi alışverişi yapılması konularının ağır bastığı toplantıda taraflar yazılı bir belge imzalamamışlardır (Uçak, 2002: 54).

17–27 Mayıs 1982 tarihleri arasında Türk ve Irak teknisyenlerinden oluşan OTK Ankara’da ilk toplantısını yapmıştır. Toplantıya Suriye tarafı davet edilmiş, ancak katılmamıştır. Söz konusu toplantıda Irak tarafı ilk önce Fırat Nehri havzasının daha sonra Dicle Nehri havzasının ayrı ayrı ele alınmasını teklif etmiştir. Türk tarafı ise kaynaklardan müşterek faydalanma imkânının göz önünde bulundurularak her iki nehir ve kollarının birlikte ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Bu konuda görüş ayrılıkları sürmüş ve bir anlaşmaya varılmamıştır. Bu görüşmede ayrıca, Türkiye’nin Fırat ve Dicle havzalarında ele alınan ve üzerinde çalışılan projeleri hakkında bilgi verilmiş ve yerinde inceleme imkânı tanınmıştır (Durmazuçar, 2001: 92).

OTK’nin ikinci toplantısı 29 Kasım–2 Aralık 1982 tarihleri arasında Bağdat’ta yapılmıştır. Suriye’nin katılmadığı toplantıda, ilk toplantı tutanağındaki maddeler gözden geçirilmiş; Irak, Fırat ve Dicle havzalarında faal, inşa halinde ve tasarladığı projeler hakkında Türk tarafına yazılı bir liste vermiştir. Ayrıca inşa halinde olan bazı projeler yerinde görülmüştür. Taraflar Fırat ve Dicle Nehirlerinin hidrolojisi ve anılan nehirler üzerindeki projeler hakkındaki bilgi alışverişini gelecek toplantıda da sürdürme kararı almışlardır (Çetinkaya, 2002: 4-25).

Ankara’da, 3–9 Şubat 1983 tarihleri arasında yapılan Türkiye Suriye Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu Birinci Dönem Toplantısı sonunda imzalanan

protokolün 6. maddesinde yer alan metinde “Taraflar iki ülkenin su kaynaklarının en iyi şekilde kullanılması amacıyla Suriye Sulama Bakanlığı ile DSİ arasında hidrolojik bilgi teatisi konusunda direkt temaslar kurulmasını kabul etmiştir” ifadesi yer almıştır (Uçak, 2002: 55). Ayrıca anılan metne göre Suriye, DSİ Genel Müdürlüğü’nden teknik bir heyeti ülkelerine davet etmiştir. Yapılan toplantıda Suriye tarafının, Irak ile yapılan OTK çalışmalarına ilgi göstermediği gözlenmiştir.

15–17 Şubat 1983 tarihlerinde Ankara’da yapılan Türkiye-Irak Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komisyonu İkinci Dönem Arası Olağanüstü Oturumunda sınıraşan sular konusu da görüşülmüş, mutabık kalınan hususlar oturumun sonunda imzalanan tutanağın “III. Bölgesel Sular” bölümünde yer almıştır. Buna göre; OTK’nin üçüncü toplantısının Mayıs 1983 tarihinde Ankara’da yapılması kararlaştırılmış; bu toplantıyı müteakip iki ay sonra Bakanlar düzeyinde bir araya gelinerek teknik düzeyde yapılan çalışmaların gözden geçirilmesi ve Komite’nin ilerdeki çalışmaları için genel esaslar tespit etmesi kararlaştırılmıştır (Tatar, 2002: 56). Ayrıca hidrolojik bilgi teatisinin devamına duyulan zorunluluk belirtilmiş OTK toplantısına Suriye tarafının katılımı için resmi bir davet yapılması hususunda mutabık kalınmıştır. Aynı yıl Suriye’nin de katılımı ile toplantılar üçlü olarak yürütülmüştür.

Irak ve Suriye, yapılan OTK çalışmalarından hemen hepsinde fazla su talebinden başka bir öneri ileri sürmemiş, sınıraşan suların tek tek ele alınmasını istemiştir. Türkiye ise Fırat ve Dicle’nin tüm kolları ile birlikte müştereken değerlendirilmesini savunduğundan bir anlaşma ortamı doğmamıştır.

Irak su ihtiyacını her zaman en geniş boyutları ile tespit ve ilan ederek, gelecekte Fırat sularının kullanımında bir sorun ile karşılaşma ihtimalini ortadan kaldırmak için daha önce bahsedilen Lozan Antlaşması’nın 109. maddesinin 6. fıkrasında öngörülen Müktesep hakkını sağlamlaştırmak ve arttırmak istemiştir. Ayrıca Irak, sadece Fırat Nehri sularının paylaşımını gündeme getirerek, Dicle Nehri’ni mahfuz hisse şeklinde konu dışı bırakmış, ülkesinin sulama ihtiyaçları için sadece Fırat Nehri’nin dikkate alınmasını istemiştir.

Asi Nehri'ni dilediği gibi kullanan Suriye ise, bu nehrin gündeme getirilmesinden sürekli kaçınmış ve Asi Nehri sanki Suriye topraklarından Akdeniz'e dökülüyormuş gibi tavır almış ve bu nehir için sınıraşan sular tabirini kabul etmemiştir. Öte yandan Suriye, Atatürk Barajı'nın yapımına başlanmasından itibaren Fırat Nehri'nden yeterli su bırakılmayacağından endişesiyle, bu konuda yazılı bir taahhüt verilmesine ilişkin girişimlerini yoğunlaştırmış, ancak Türkiye 1987 yılına kadar bu konuda yazılı bir anlaşma yapmadan sözlü taahhütlerle yetinmiştir (Şalvarcı, 2003: 117).

Türkiye, 1984 yılında beşinci OTK toplantısında, müteakip maddelerde açıklanacak olan ve OTK'nin görev talimatında belirtilen ve kuruluşunun ana amacını teşkil eden "her ülkenin sınıraşan sulardan ihtiyacı olan makul ve uygun su miktarının tanımlanmasını sağlayacak yöntem" ilişkin "Üç Aşamalı Çözüm Planını" gündeme getirmiştir (Tatar, 2002: 57).

OTK görüşmeleri devam ederken, 17.7.1987 tarihinde, Türkiye ve Suriye Başbakanları Başkanlığında Şam'da yapılan Karma Ekonomik Komisyon toplantısının sonunda imzalanan "Ekonomik İşbirliği Protokolü"nde sınıraşan sular konusu ile ilgili olan 6. madde de "Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 metreküpten fazla su bırakmayı taahhüt eder, aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder" ibaresine yer verilmiştir (Şalvarcı, 2003: 305). Söz konusu madde Irak tarafında rahatsızlık yaratmış ve Irak, Ocak 1988'de Bağdat'ta yapılan OTK toplantısında bu rahatsızlığını dile getirmiştir.

Kasım 1988'de Ankara'da sınıraşan sular konusunda üç ülke arasında bakanlar düzeyinde bir toplantı yapılmıştır. Fırat ve Dicle Nehirleri havzası ile çeşitli teknik konular ve üç ülkenin su ihtiyaçlarını incelemek üzere kurulmuş olan OTK'nin çalışmalarının hızlandırılması, 1989 Nisan ayında üç ülke bakanlarının Ankara'da yeniden bir araya gelmeleri ve bu tarihe kadar OTK'nin üç toplantı yaparak, hazırlayacağı raporu Bakanlar Toplantısı'na sunması kararlaştırılmıştır. Üç toplantının gerçekleştirilmesine karşın, Suriye ve Irak ihtiyaçlarının sadece beyana dayalı olarak

bildirilmesinde ve bu miktarların toplanarak, mevcut miktara bölünmek suretiyle suların paylaşımında ısrar ettikleri için bir sonuca varılamamış ve Nisan ayındaki toplantı ertelenmiştir (Tiryaki, 2003: 225).

Türkiye “Atatürk Baraj Gölünü” doldurmak üzere 13 Ocak – 12 Şubat 1990 tarihleri arasında Fırat’ın sularını tutma kararı almıştır. Türkiye’nin aldığı bu kararı 1,5 ay öncesinden ilgili taraflara bildirmesine ve su tutulmaya başlamadan önce, taahhüt ettiği miktardan daha fazla su bırakmasına rağmen, Irak ve Suriye bu karara büyük tepki göstermiştir. Bununla yetinmeyen bu iki ülke, Arap ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunarak ortak bir Arap tutumu oluşturmaya ve Türkiye üzerinde baskı yaratmaya yönelmişlerdir (Bağış, 1994: 194).

Arap Ligi, Suriye ve Irak tezlerine paralel olarak, Türkiye’nin Fırat üzerindeki egemenlik hakkını kabul etmeyen ve bu iki Arap ülkesiyle anlaşma yoluna gitmediği takdirde, Arap ülkeleri ile ilişkilerini etkileyebileceği mesajını içeren bir kararı kabul etmiş, Arap basını da, Türkiye aleyhtarı yoğun bir kampanya sürdürmüştür. Böylece Suriye ve Irak ortak bir Arap tutumu oluşturmayı başararak, Türkiye’ye karşı kullanabilecekleri önemli bir baskı unsuru elde etmişlerdir (Sönmezoğlu, 1996: 272).

Ayrıca, Suriye GAP çerçevesinde yer alan projelerin finansmanının engellenmesi amacıyla, Arap ülkelerinden, uluslararası bakanlar ve finans kuruluşları ile Arap ve İslam Bankaları ve fonlarındaki nüfuzlarını kullanmalarını ve Türkiye’ye karşı Arap dayanışması gösterilmesini istemiştir.

1990 yılının Mart ayında Ankara’da yapılan 15. OTK Toplantısında, Irak Heyeti, kendi anlayışlarına göre OTK’nin görevinin Fırat sularını bölüşmek olduğunu, bunun Türkiye tarafından kabul edilmesinin ve tutanaklara geçmesinin ön şart olduğunu, bu ilke kabul edilmediği takdirde, görüşmelerin bir anlamı bulunmayacağını belirtmişlerdir (Tatar, 2002: 57). Türkiye bu ilkeyi kabul ettiği takdirde, tüm çözüm önerilerine daha sıcak bakacağını, OTK üyelerine Tartar Projesini gezdireceğini, Dicle’den Fırat’a su akıtılmasının teknik olarak mümkün olduğunu kabul edebileceğini kaydetmiştir. Tartar

Projesi'nin Türkiye'nin "tek havza" tezinin güçlü bir kanıt olması dolayısıyla bu vaat önemli görülmele birlikte Irak'ın "bölüşme" (share) formülü üzerinde ısrar etmesi nedeniyle bir gelişme kaydedilememiştir.

Irak, 1987 protokolünün kendisini bağlamadığını ve bu protokol ile tahsis olunan 500 m³/sn suyun yeterli olmadığını bir defa daha öne sürerek, saniyede 700- 750 m³ su bırakılabileceğini savunmuş, bu görüşüne de tutanakta yer verilmesini istemiştir. Türkiye ise OTK'nin görevinin, üçlü Bakanlar Toplantısına "her ülkenin ihtiyacı olan su miktarının tanımlanması amacıyla yönelik metod ve usulleri" önermek olduğunu, tek metod önererek Bakanları tek çözüm ile karşı karşıya bırakmak yetkisine sahip olmadığını Türkiye'nin Suriye'ye 500 m³/sn' den fazla su taahhüt ettiğini, Suriye'nin de Irak'a belirli bir miktar taahhüt etmesi halinde Irak'ın "bölüşme" formülünün kendiliğinden uygulanmış olacağı belirtilmiştir (Uçak, 2002: 55).

Bu arada, Suriye ve Irak aralarındaki tüm sürtüşme ve anlaşmazlıklara rağmen, 16 Nisan 1990'da Arap Ligi nezaretinde, Türkiye'den bırakılan Fırat sularının % 58'inin Irak'a, % 42'sinin Suriye'ye kalmasını öngören anlaşmayı imzalamışlardır. Anlaşma ile iki ülke arasında bir ortak komite kurulması ve Türkiye'yi Fırat suları ile ilgili bir anlaşmaya yöneltmek amacıyla işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak Körfez Savaşı nedeniyle bu anlaşma hiçbir zaman hayata geçirilememiştir (Kara ve Kayan, 1998: 41-42).

Haziran 1990'da Türkiye-Suriye-Irak Üçlü Bakanlar Komitesi 2. toplantısı Ankara'da yapılmıştır. Görüşmelerde Suriye ve Irak, Fırat Nehri'nden bırakılan suyun 700 m³/sn'ye çıkarılmasını talep etmiştir, Türkiye ise, halen bırakılmakta olan 500 m³/sn suyun yeterli olduğunu ifade etmiştir. Türkiye tarafından teklif edilen "Üç Aşamalı Plan" gerçek ihtiyaçlarını abarttıklarının ortaya çıkması endişesiyle Suriye ve Irak tarafından kabul edilmemiş ve uzlaşma sağlanamamıştır. Olumlu bir sonuç alınamayan bu toplantıda, Bakanlar, görüşmelere ileride tespit edilecek bir tarihte devam edilmesini kararlaştırmıştır (Pamukçu, 2000: 240).

OTK son toplantısını Eylül 1992’de Şam’da gerçekleştirmiştir. Irak ve Suriye daha önceki toplantılarda olduğu gibi fazla su talebinde bulunmuşlardır. Toplantı suların paylaşılması üzerindeki ısrarcı tutumlarından dolayı sonuçsuz kalmıştır (Şalvarcı, 2003: 106).

OTK’nın görevi üzerinde anlaşmaya varılamaması üzerine Türk Heyeti, OTK için yeni bir görev tarifi yapılıncaya değin toplantıların ertelenmesini önermiş, Irak heyeti OTK toplantılarının sürdürülmesinden yana görüş belirtmiş, Suriye heyeti de bu görüşe katılmıştır.

Suriye ve Irak’ın OTK toplantılarındaki hedefleri, GAP tamamlanmadan Fırat sularının üç ülke arasında paylaşılmasını öngören bir anlaşma imzalanmasını sağlamak olmuştur. Bu amaçla, uluslararası alanda ve Arap dünyasında Türkiye’ye siyasi ve ekonomik baskı uygulanmasını temin etmek, her iki ülke tarafından da benimsenen bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, 10 yıl devam eden ve 16 defa yapılan bu toplantılar, yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı son bulmuş ve herhangi bir sonuç alınamamıştır (Alacakaptan, 1993: 455).

2) 1992 Sonrası Dönem:

17 Temmuz 1992’de Atatürk barajı hidroelektrik santrali açılışına Suriye ve Irak’tan bakanlar davet edildi. Irak daveti nazikçe reddetti, katılmadı. Törenden bir gün önce dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in açıklamaları endişelere yol açmıştı. Başbakan “Ankara Suriye ve Irak’ın petrollerinden hak iddia edemediği gibi onlar da Türkiye’nin sularından hak iddia edemez. Su kaynakları Türkiye’nin, petrol kaynakları onlarındır. Biz onların petrolünü paylaşmıyoruz, onlar da bizim suyumuzu paylaşamazlar” demişti (Bullock ve Darwish, 1994: 68). Suriye bu açıklamaya sert tepki gösterdi ve Hükümet yanlısı Teşrin gazetesinde “Suriye, Fırat ve Dicle Nehirlerini adil paylaşımını arzu ediyor. Kendi halkının içme ve sulama ihtiyaçları için bu gereklidir. Kimse bu nehirlerin doğal akışını değiştirerek ülkemizi felakete sürükleme hakkına sahip değildir.” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (İnat, 2000: 240).

3 Ağustos 1992 tarihinde Türkiye Dışışleri Bakanı Şam'a giderek Suriye güvenlik konusundaki yükümlülüklerini yerine getirdiği sürece Türkiye 1987 tarihli Protokolde söz verdiği 500 m³ suyu vermeye devam edeceğini bildirmiştir (Şen, 1993: 440).

19–20 Ocak 1993 tarihlerinde Sayın Süleyman Demirel'in Başbakanlığı sırasında Şam'a yaptıkları ziyarette Suriye, Fırat ve Dicle nehirleri konusunda işbirliği amacıyla 1980'den beri çalışmalarını sürdüren ve 16 toplantı yapan Ortak Teknik Komite'nin (OTK) kendisinden beklenenleri veremediğini ifade etmiş ve konunun siyasi platformda incelenmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine sorunun, 1993 yılı sonuna kadar, her iki ülke Dışışlerinin yüksek düzeyli memurlarının başkanlığındaki heyetlerce görüşülmesi ve çözüme ulaştırılması konusunda mutabakata varılmış ve bu çalışmaların iki ülke Dışışleri Bakanlarının eşgüdümünde yapılması kararlaştırılmıştır (İnat, 2000: 241).

17–20 Mayıs 1993 tarihleri arasında bir Suriye Heyeti Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmuştur. Fakat Suriye'nin bu toplantıda, Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı kullanımına ilişkin henüz bağlayıcı nitelik kazanmayan uluslararası hukuk kurallarını ve 1987 protokolünü yanlış şekilde yorumlaması sonucu bir uzlaşma sağlanamamış ve bir basın bildirisi bile yayınlanmamıştır. Söz konusu toplantıda Türkiye, Asi nehri dahil, iki ülkeyi ilgilendiren bütün sınıraşan suların görüşülmesi gerektiğini belirtmiş, Suriye ise bunu reddetmiştir. Sonuç olarak, toplantılara Irak'ın da iştiraki ile 21–24 Haziran'da devam edilmesi kararlaştırılmıştır (İnat, 2000: 241; Çetinkaya, 2002: 4-28).

21 Haziran 1993 toplantısına Irak Delegasyonu'nun katılmasına rağmen Suriye sebep belirtmeksizin katılmaktan vazgeçmiştir. Irak görüşmelerde yeni keyfi konumlardan kaynaklanan bir takım talepler dile getirmiştir. Matematiksel bölüşüm fikrini yinelemiş ve Fırat sularından Türkiye tarafından bırakılan miktarın 700 m³/s'ye çıkarılmasını talep etmiştir (İnat, 2000: 241).

3 Aralık 1995'te Şam'daki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliğine, Birecik Barajının inşası ile ilgili olarak bir nota verilmiştir. Bu notada, Suriye, Fırat nehri akışının söz konusu baraj dolayısıyla azalacağını ve Fırat'ın sularının, Türk sulama faaliyetleri nedeniyle kirletilmiş olduğunu iddia etmiştir. Türkiye, bu notayı 31 Aralık 1995 tarihinde yanıtlamış ve Suriye'nin iddialarının asılsızlığını belirtmiştir. Daha sonra, suların tahsisi konusuna Arap Birliği ülkeleri de dahil olmuş ve 1996 yılı içerisinde Suriye'yi destekleyici kararlar almışlardır (Şalvarcı, 2003: 302; İnat, 2000: 241).

23 Ağustos 2001'de, GAP'tan sorumlu Devlet Bakanı Mustafa Yılmaz ile Suriye Sulama Bakanı Taha Al-Atraş yaptıkları görüşme sonucu bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre, Türkiye ile Suriye ortak projeler belirleyerek bunları uygulamaya koyacaktır. Anlaşmayla, GAP'ın uluslararası eğitim programları Suriyeli uzmanların katılımına açılmaktadır. Suriyeli Bakan dokuz yıl önce son toplantısını yapan OTK'nin tekrar toplanması gerektiğini de belirtmiştir (Çetinkaya, 2002: 4-29).

26 Kasım 2001'de Şam'da bir araya gelen Suriye ve Irak Sulama Bakanları, Fırat ve Dicle nehirlerinin sularının paylaşımıyla ilgili teknik komitenin yeniden toplanması için Türkiye'ye çağrıda bulunmuştur. Bakanlar, Türkiye'nin, söz konusu nehirlerinin sularını 1987 yılında varılan anlaşma gereğince paylaşacağı taahhüdünü yerine getirmeyeceğinden endişeli olduklarını açıklamışlardır. Suriye Sulama Bakanı Taha Al-Atraş, Türkiye'nin son iki yılda Fırat'tan ülkesine saniyede 500 yerine 450 metreküp su verdiğini söylemiştir (Çetinkaya, 2002: 4-29).

Yapılan tüm görüşmelerde Suriye ve Irak fazla su talebinden başka bir öneri getirmemişler, perde arkasında ise, bu su anlaşmazlığının kendilerini Türkiye ile bir anlaşmazlığa götüreceği havasını yaymaya çalışmışlardır. Diğer Arap ülkelerinin ise bu tehditlere aracılık ettikleri değerlendirilmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise, sınıraşan sularla ilgili görüşmelerin uzun zaman alan ve çeşitli zorluklarla dolu bir süreç olduğudur. Bu süreç içerisinde ilgili ülke yaklaşımları aşağıda ayrıntıları ile birlikte incelenmiştir.

4.2. Türkiye'nin Yaklaşımı

Irak ve Suriye ile Türkiye arasındaki sınıraşan sularla ilgili görüşlerde konuya ilişkin yaklaşım farkları vardır. Bu farklılıklar bugüne kadar bu konuda net bir sonuç alınmasını engellemiştir.

Türkiye, Fırat ve Dicle Nehirlerini Suriye ve Irak tarafından iddia edildiği gibi “uluslararası akarsular” olarak değil, “sınıraşan akarsular” olarak kabul etmektedir. Bu birbirine son derece zıt iki tanımlamadır ve birbirinden çok farklı siyasi sonuçlar verir. Çünkü uluslararası hukuk açısından, “uluslararası sular” ile “sınıraşan sular” arasındaki ayırım ve bunlar üzerindeki hak ve yetkiler belirlenmiştir.

Suriye ve Irak'ın amacı, Fırat ve Dicle'nin daha kaynağında paylaşılmasıdır. İhtilafın temeli de buradadır. Çünkü bu “ortak egemenlik” anlamına geliyor. Türkiye ise bu noktada “sharing” yani “paylaşma” değil, “allocation” yani “tahsis” ilkesini öne çıkarıyor. Bunda da “equity” yani hakkaniyet ilkesine bağlı kalacağını vurguluyor (Pamukçu, 2000: 295; Sönmezoğlu, 1996: 273).

Türkiye bu konuda tam bir sonuç almak için daha ayrıntılı hidrolojik, meteorolojik ve toprak ile ilgili mühendislik çalışmalarının yapılması gerektiğini, Irak ve Suriye'nin bu konularda gerekli çalışmaları tamamlamaları ve ondan sonra ortak su kullanımı toplantılarına katılmalarının daha verimli sonuçlar doğuracağını savunmaktadır. Aksi takdirde üçlü toplantılardan, olumlu, yapıcı ve kalıcı sonuçlar alınmasının olanaksız olduğu, Türkiye tarafından belirtilmektedir. Nitekim yukarıda belirtildiği gibi, 1982 yılından başlayarak, 1990 yılına kadar devam eden teknik komite toplantılarında, bu bilgilerin eksikliği nedeniyle bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır (Şalvarcı, 2003: 203).

Bu konuda Suriye'nin konuya yaklaşımı, her şeyden önce tartışma konusu olan suların üç ülke arasında basit ölçüler çerçevesinde bölüşülmesi esasına dayanmaktadır. Söz konusu ülkeler, konuyu siyasi bir çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır. Oysa Türkiye konunun siyasi bir yanı olmadığını, teknik bir konu olduğunu ve çözümü için teknik

çalışmalar yapılması gerektiğini savunmaktadır (Çetinkaya, 2002: 4–32). Bu çerçevede her ülkede meteorolojik, hidrolojik ve toprakla ilgili çalışmaların zorunluluğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmalar yapılmadan sonuca varmak imkânsızdır. Türkiye, ancak bu teknik çalışmalardan elde edilecek bilimsel verilerin ışığında suların akılcı, adil ve optimum (en verimli) bir şekilde kullanımının mümkün olacağı görüşünü ısrarla savunmaktadır.

Türkiye'nin bu çerçevede, 1984 yılında yapılan, beşinci OTK toplantısında gündeme getirdiği ve Fırat-Dicle Havzası sınıraşan sularının “akılcı hakça ve optimum kullanımı” ya da kısaca “**Üç Aşamalı Plan**” olarak bilinen öneri paketi aşağıdaki hususları kapsamaktadır (Uçak, 2002: 59; Çetinkaya, 2002: 4-33).

Birinci Aşama: Üç ülkenin kullanılabilir su potansiyelinin belirlenmesi safhası olup, aşağıdaki faaliyetleri kapsamı öngörülmektedir.

- (a) Çeşitli bölgelerde seçilmiş ölçüm istasyonlarının tüm verilerini (seviye ve debi ölçümleri) teati etmek,
- (b) Üç ülkenin uzmanlarınca Fırat ve Dicle havzasında seçilen ve havzayı temsil eden meteoroloji istasyonlarına ait aylık bazda buharlaşma, sıcaklık, yağış, kar kalınlığı (eğer mevcut ise) ile ilgili tüm verileri teati etmek,
- (c) Yukarıda bahsi geçen verileri kontrol etmek,
- (ç) Gerektiğinde yukarıda belirtilen ölçüm istasyonlarında farklı dönemlerde müşterek ölçümler yapmak,
- (d) Ölçümleri değerlendirmek ve düzeltmek ve mevcut su kalitesi verilerini (yoksa bunların elde edilmesinden sonra) teati ve kontrol etmek,
- (e) Su tüketimlerinin ve su kayıplarının tespit edilmesinden soma çeşitli istasyonlarda doğal debileri hesaplamak.

İkinci Aşama: Üç ülkenin sulanabilir arazilerinin miktarlarının belirlenmesi çalışmalarını kapsamakta ve aşağıdaki faaliyetlerin yapılmasını öngörmektedir.

- (a) Her ülke tarafından kabul edilebilecek toprak sınıflandırma ve drenaj kriterleri hakkında bilgi teatisinde bulunmak,
- (b) İşletmede olan, inşa halindeki ve planlanan projelerin toprak sınıflarını kontrol etmek,
- (c) Şayet, toprak sınıflandırma çalışmaları taraflarca da mutabakata varılan nedenlerle gerçekleştirilemez ise, o zaman toprak kategorilerini mümkün olan azami doğrulukta tespit etmek,
- (ç) Müteakiben, işletmede olan, inşa halinde ve planlanan projelerin toprak sınıflan ve drenaj kriterlerine göre belirlenen yetiştirilecek ürün çeşitlerini incelemek ve görüşmek,
- (d) Yukarıdaki maddelerde belirtilen çalışmaları esas alarak işletmede, inşa halinde ve planlanan projelerdeki sulama suyu ve yıkama suyu ihtiyaçlarını hesaplamak.

Üçüncü Aşama: Bu safhada mevcut suyun bu bilgilere göre akılcı bir şekilde tahsis edilebilmesi için aşağıdaki faaliyetlerin yürütülmesi öngörülmektedir.

- (a) Planlanan projelerdeki su kayıplarını en aza indirebilmek için sulama tipi ve sistemini tartışmak ve belirlemek, işletmedeki projelerin modernizasyon ve ıslah imkânlarını araştırmak,
- (b) İkinci aşamada belirtilen ve toprak incelemelerinden sonra yapılan çalışmalara dayanarak, her ülkedeki içme, kullanma ve endüstri suyu temini, rezervuarlardan ve sulama şebekelerindeki iletim sistemlerinden buharlaşma kayıpları da dahil olmak üzere tüm projelerin toplam su tüketimlerini belirlemek,
- (c) Dicle'den Fırat'a su transferi imkânını göz önünde bulundurarak arz-talep dengesini sağlamaya yönelik bir proje geliştirmek,
- (ç) Planlama safhasındaki projelerin ekonomik yapılabilirliklerini belirlemek için yöntem ve kriterleri tartışmak,

Türkiye Üç Aşamalı Planı aşağıdaki iki önemli gerekçeye dayandırarak ortaya koymuştur.

Birinci gerekçe: Fırat ve Dicle, Şatt-ül Arap'ta doğal akışları sonucunda birleştiği, buna ilaveten Irak'taki Tartar Kanalı vasıtasıyla yapay olarak da birbirine irtibatlandırıldığı ve dolayısıyla bu iki suyun tek bir sınıraşan su sistemi olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Uçak, 2002: 59). Bu bakımdan, hâlihazırda Fırat Nehri tarafından sulanan bazı alanların su ihtiyacının, Dicle'den alınacak sularla da giderilebileceği, mevcut ve ileride doğabilecek tarımsal su ihtiyaçlarının mutlaka Fırat'tan yapılmaya devam edilmesine gerek kalmayacağı ifade edilmektedir.

İkinci gerekçe olarak da; ülkelerin verileri toplaması ve değerlendirmesi ile ilgili yaptıkları çalışmaların, büyük farklılıklar göstermesi ve toplanan verilerin sağlıklı bir mukayeseye temel teşkil edebilecek nitelikte bilgiler olmamasıdır. Türkiye, koordinasyonun sağlanabilmesi amacıyla, su ve toprak kaynakları envanter çalışmasının ortaklaşa gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Toklu, 1999: 120).

Türkiye giderek artan su sıkıntısının önlenmesi için, teknik ve bilimsel veri çalışmalarına öncelik verdiğini belirterek, komşularından bazı konuları tekrar gözden geçirmelerini talep etmektedir. Örneğin, Suriye Fırat suları ile sulamayı planladığı, alanın 770 bin hektar (640 bin hektar Dellapenna,1996: 2-3) olduğunu belirtmektedir. Ancak, Batılı kaynaklar bu miktarı 200–400 bin hektar, yani Suriye'nin iddia ettiğinin % 50'si olarak vermektedir (Uçak, 2002: 60; Çetinkaya, 2002: 4-35). Türkiye bu toprakların önemli bir kısmının kalitesiz ve aşırı tuzlanmaya maruz olduğunun yine uluslararası kaynaklarda ifade edildiğini belirtmektedir. Böylece Türkiye, bölgede esasen kıt olan suyun, son derece verimsiz arazilerde ve ilkel sulama metotları kullanarak israf edilmesinin savunulacak bir yanı olmadığını bilimsel gerekçeleri ile birlikte dile getirmektedir

Türkiye, uluslararası kaynaklar tarafından da doğrulanan bir şekilde, Suriye'de ilkel sulama sisteminin ve verimsiz tarım arazilerinin sulamasının neden olduğu kayıplar dışında buharlaşma kayıplarının da çok fazla olduğunu beyan etmektedir. Gerçekte Suriye'nin Fırat üzerinde inşa ettiği barajlar, geniş bir alana yayılan sığ gölleri oluşturmaktadır. Bu geniş yüzeyli göllerin bölge ikliminin sıcak ve kurak olması nedeniyle aşırı buharlaşma kayıplarına neden olduğu görülmektedir. Bir örnek olarak

Türkiye'deki Keban Barajı'nın hacim/yüzey oranı %44 iken, Tabqa Barajı'nın hacim/yüzey oranı %18'dir. Bir başka ifade ile Tabqa Barajı'ndan daha az bir alan işgal eden Keban Barajı, Tabqa Barajı'ndan üç misli daha fazla su toplamakta, dolayısıyla Suriye ikliminin daha sıcak ve kurak olduğu dikkate alınmasa dahi en azından üç misli daha az buharlaşmaya maruz kaldığı uzmanlarca ifade edilmektedir (Tatar, 2002: 60).

Bunlara ilaveten Ankara ayrıca, Fırat ve Dicle Nehirlerinin değişken akış dönemi nedeniyle Suriye ve Irak'ın geçmişte, sık sık taşkın ve kuraklıklarla karşı karşıya kalmasına neden olduğunu hatırlatmakta ve GAP sonrasında Suriye ve Irak'ın gerek su düzeni ve gerekse iklimsel değişimler nedeniyle çeşitli faydalar elde edebileceklerini belirtmektedir (Müftüoğlu, 1997: 80). Ankara, GAP'ın Türkiye kadar onlara da birçok faydası olduğunu belirtmektedir.

Türkiye'nin yukarıda açıklanan iki gerekçesine ek olarak sınıraşan sularda uluslar arası hukuk açısından da bir avantajı vardır. Uluslararası hukukta söz konusu nehirlerin suları üzerinde bir kodifikasyon ve Türkiye'nin egemenlik hakkına kısıtlayıcı bir kural yoktur. Dicle ve Fırat egemen kaynaklar olup, Türkiye kendi sınırları içerisinde kalan kesimleri içinde uygun gördüğü şekilde faydalanma hakkına sahiptir. Dicle ve Fırat üzerinde kuracağı tesisler ve bunların önceliklerine, egemenlik ilkesine dayanarak, Türkiye kendisi karar verir.

Bu iki gerekçeyi ortaya atan ve bölgedeki su sıkıntısını göz önünde bulunduran Türkiye alternatif su projeleri üretme yoluna gitmiş ve bu projeleri başta Suriye ve Irak olmak üzere bölgedeki tüm Ortadoğu ülkelerine sunmuştur. Bu projeler arasında en önemli olanları Barış suyu projesi ve Manavgat çayı projesidir. Bu iki önemli stratejik projenin detayları özet şeklinde aşağıda verilmiştir.

1) Barış Suyu Projesi:

Ortadoğu ülkelerinde bulunan su yetersizliğinin çözümüne katkıda bulunmak için, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Turgut Özal tarafından 1986 yılında, Seyhan ve

Ceyhan nehirlerinin Akdeniz'e akan sularının bölge ülkelerine borularla akıtılarak pazarlanmasını öneren 'Barış Suyu Projesi' olarak anılan girişim başlatılmıştır.

Ortadoğu'nun gündeminde önemli bir yer tutan proje ile bölgede 15 milyon kişinin su gereksinimini karşılayacağı hesaplanıyordu. Proje, bölgede su açığının kapatılması yanında bölge ülkeleri arasında büyük bir proje etrafında işbirliği ve güven ortamı yaratarak, bölge istikrar ve güvenliğine katkıda bulunmayı da hedefliyordu (Bilen, 1996: 42). İlk inceleme çalışmalarına 1986 yılında başlanan proje, doğu ve batı olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Fizibilite çalışmaları bir Amerikan firması tarafından yürütülen proje 1988 yılında resmen ilgili taraflara teklif edilmiştir.

Batı hattı su projesi Seyhan Nehri'nin Akdeniz'e akan sularının Seyhan, Islahiye, Kilis (Türkiye'de), Hama, Humus, Halep, Şam (Suriye), Amman (Ürdün), Yambu, Medine, Mekke, Cidde (Suudi Arabistan) güzergahını izleyecek olup toplam uzunluğunun 2700 km kapasitesinin 3.5 milyon metreküp/gün akış hızlı, maliyetinin 8.5 Milyar dolar olması beklenmekteydi. Bir metreküp suyun maliyetinin 0.84 dolar olabileceği hesaplanmaktaydı (Afat, 2002: 6-102).

Doğu Hattı, Ceyhan Nehri'nin Akdeniz'e dökülen sularının Ceyhan, Kilis (Türkiye) Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE' ne uzanan 3900 km. uzunluğunda bir güzergâhtan ibaret olması düşünülmektedir. Doğu Hattının kapasitesinin 2.5 Milyon metreküp/gün, maliyetinin 12 Milyar doları, bir metreküp suyun maliyetinin 1.07 dolar olacağı hesaplanmaktaydı (Akmandor, 1994: 34).

Projenin yatırım bedeli yüksek olduğu için boru hattının Suudi Arabistan ve Körfez Bölgesine uzatılması yerine en yoğun su sıkıntısının yaşandığı Ürdün'e kadar getirilmesi, böylece daha kısa bir hatla yetinilerek maliyetinin düşürülmesi bazı uzmanlarca teklif edilmişti (Bilen, 1996: 143). Küçük Barış Suyu adı verilen bu proje ile iletilmesi öngörülen yıllık su miktarı 2,19 milyar metreküp olmuştur. Karşılaştırma yapmak gerekirse Küçük Barış Suyu projesi Ürdün Nehri'nin yıllık ortalama su

kapasitesinin 1,6 katı olarak tasarlanmıştı. Bu istikamette yapılacak olan proje özellikle Ürdün ve Filistin'deki su açığıının karşılanmasında önemli rol oynayacağı kesin idi.

Barış suyu projesinin fizibilitesi uzmanlar tarafından kabul görmüş ancak bölgede ortak bir politik irade oluşturulamamıştır. İlk etapta, ilgili ülkelerin tavırları olumlu bir izlenim bırakmışsa da, daha sonra Arap ülkeleri İsrail'in projeye dâhil edilmesine karşı çıkmışlardır. İsrail ise, kendisinin katılmaması durumunda, projenin gerçekteşmesinin mümkün olmadığını belirtmiş ve uluslararası finans çevrelerinden kredi sağlamanın güçleşeceği tehdidinde bulunmuştur (şalvarcı, 2003: 73).

Arap ülkeleri, İsrail faktöründen başka, maliyet konusunu da projeyi reddetmek için gerekçe olarak kullanmışlardır. Fizibilite etüdünde, Barış Suyu Projesi ile götürülecek suyun m³ maliyetinin en fazla 1.07 dolar olacağı, deniz suyundan elde edilen suyun m³'ünün ise 5 dolara mal olacağı belirtilirken, Körfez ülkeleri, Barış Suyu Projesi ile temin edilecek suyun daha pahalıya mal olacağını ileri sürmüşlerdir. Suyun satılabilecek meta olabileceğini kabullenememişlerdir. Aslında gerçekteş nedenleri ise, Arap ülkelerinin su kaynakları açısından Türkiye'ye bağımlılık yaratmasından duydukları endişeleridir. Barış Suyu Projesinin Türkiye'ye bölgede etkin bir rol vereceğinden ve kendi su kaynaklarını Türkiye'nin kontrol etmesinden endişe duymuşlardır (şen, 1993: 481).

Hali hazırda beklemede olan Barış Suyu Projesi'nin gelecekte daha kapsamlı çalışmalar yapılarak yeniden ele alınabileceği değerlendirilmektedir.

2) Manavgat Çayı Projesi:

Ülkemizin bazı yöreleri ile Ortadoğu'da su sıkıntısı çeken ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak geliştirilen ve bölge barışı ve istikrarına katkı sağlayacağı değerlendirilen bu Projenin yapımı, 1990 yılında Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmış, inşaatına ise 1992 yılında başlanmıştır. Aralık 1999 itibarı ile inşaatı tamamlanan Proje 147 milyon dolar maliyetle gerçekteşirilmiştir (DSİ Bülteni, 2000: 27-29).

DSİ tarafından geliştirilen Manavgat Su Temin Projesi ile su fazlası olan yılda 180 milyon m³ ile kurak yıllarda Akdeniz kıyılarındaki yerleşim birimlerinin ve su kıtlığı çeken bölge ülkelerinin su gereksinimlerinin karşılanması amaçlanmaktadır. Deniz kıyısında inşa edilen su yükleme terminaline, Manavgat Barajı'ndan günde 250.000 m³'ü artırılmış halde, 250.000 m³'ü de ham su olarak toplam 500.000 m³ su verilecek ve talep edene satılabilecektir. Yükleme terminalleri, 250.000 tonluk tankerlere saniyede 15.6 m³ su dolduracak şekilde inşa edilmiştir. Talebin fazla olması durumunda arzı sağlanan su miktarı artırılabilir (DSİ Bülteni, 2000: 27–29).

Manavgat Su Projesi İsrail, Ürdün ve Filistin'in ilgisini çekmektedir. İsrail su planlama ve araştırma kurumu TAMAL, 1990 Haziran ayında Manavgat Projesi ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Raporu göre, ilk aşamada 250 milyon m³, ikinci aşamada 400 milyon m³ Manavgat suyu, İsrail'in ulusal su sistemine dev balonlar ile akıtılacaktır. İsrail Hükümeti tarafından 1996 yılında hazırlatılan "Ortadoğu ve Doğu Akdeniz Bölgesinde İşbirliği İçin Kalkınma Seçenekleri" adı raporda su açığının krize dönüşmemesi için İsrail, Mısır, Ürdün ve Filistin'in aralarında bir konsorsiyum kurarak Manavgat sularını satın almaları öğütleniyordu (Pamukçu, 2000: 295). 1996 yılında Ürdün Başbakanı Manavgat Suyu'na talip olduklarını açıklamıştı. Gazze Şeridi'ndeki su kıtlığının çözümü için Manavgat Projesi en önde gelen işbirliği projesi olarak gösterilmektedir. Manavgat suyunun maliyetini, suyun fiyatının yanı sıra tesis yapım harcamaları, Türkiye'nin telif hakkı, Medusa balonları olarak adlandırılan dev plastik balonların performansı belirleyecektir. Medusa balonları ile taşınacak suyun metreküp başına taşıma maliyeti 22 cent olacağı tahmin edilmekteydi. Ankara, suyun metreküp başına 70–80 cent civarında olabileceği yorumunu yapmış ancak İsrail fiyatın 1 dolar civarında olabileceğini bildirmiş ve deniz suyu arıtma maliyetinin metreküp başına 55 cente indirilebileceği yorumlarını yaparak fiyatları taşımadan kaynaklanan sebeplerden dolayı yüksek bulmuştur (Şalvarcı, 2003: 80).

İsraili bir kısım yetkililer Manavgat Suyunun stratejik yönü olduğunu fakat bazı genç ekonomistlerin sadece fiyata odaklanarak stratejik bir projeyi baltalamaktan başka bir şey yapmadıklarını belirtmişlerdir (Şalvarcı, 2003: 84).

Türkiye'nin su sorununa yaklaşımını özetlemek gerekirse, Türkiye sınıraşan sular sorununun üç ülke arasında görüşmelerle çözülmesi taraftarıdır. Bu nedenle, konuya vakıf olmayan ve "Arap dayanışması" gibi nedenlerle, Arap Ligi'nin, konuyla ilgili olmayan diğer devlet ve uluslararası kuruluşların soruna taraf olmalarına karşıdır. Ankara bu sorunun çözümünün, suların paylaşımı/taksiminde değil hakkaniyete uygun, akılcı ve optimum kullanım esasına göre olduğunu savunmaktadır.

4.3. Suriye ve Irak'ın Yaklaşımları

Suriye ve Irak'ın yaklaşımına geçmeden önce Fırat ve Dicle'nin bu iki ülke ekonomisine ve tarımsal yapısına etkilerini incelemekte fayda var, zira bu iki nehrin Suriye ve Irak'a sağladığı faydaları bilmeden onların yaklaşımlarını anlamak mümkün değildir.

4.3.1. Fırat ve Dicle'nin Suriye ve Irak'ın Ekonomik ve Tarımsal Yapısına Etkileri

Fırat Nehri'nin Etkileri: Suriye, Fırat Nehri ve kollarından bol miktarda ve yüksek oranda yararlanmaktadır. Suriye'nin Fırat Nehri üzerinde yaptırdığı barajların toplam kapasitesi 14 milyar m³ olup bunun 11.6 milyar m³'lük kısmını Tabqa Barajı teşkil etmektedir. Fırat Nehri üzerinde Sovyet mali desteği ve teknolojisi ile inşa edilen ve 1974 yılında hizmete giren Tabqa Barajı 8 türbini ile Suriye'nin en büyük barajı niteliğindedir. Barajın stratejik önemi, Türkiye'den gelecek su ile beslenmesi ve Irak'a akan suyu azaltabilecek durumda olmasından kaynaklanmaktadır.

Suriye'nin Fırat Nehri'nden hidroelektrik üretimi için yarattığı kapasite, Tabqa Barajı'nda 800 Mw, Baas Barajı'nda 64 Mw ve Teşrin Barajı'nda 1,6 Mw'tır. Bu, 1980'li yıllarda toplam gücün %30'unu oluşturmuştur. Ancak artan enerji talebi ve teknolojik zafiyet sonucu önemli elektrik kısıntıları ile karşı karşıya kalınmıştır. Ayrıca, sulama amaçlı projelerin akıtma-salma gibi ilkel yöntemlerle gerçekleştirilmesi, Fırat sularının %70 gibi büyük bir kısmının kullanılmadan israf edilmesine yol açmıştır (Durmazuçar, 2002: 80).

Suriye Tabqa Barajını yaklaşık 640 bin hektarlık bir alanı sulamak için yapmıştır. Ancak verimsiz topraklar yüzünden su planlandığından daha yavaş bir şekilde verilmiştir. Bugün 400 bin hektardan daha az alan sulamaya açılabilmiştir. Bu durumda, Suriye tarımda ülkenin su tüketiminin %83'ünü kullanmasına rağmen, GSMH'nin ancak %28'sini üretmektedir (Durmazuçar, 2002: 81).

Baraj planlanan elektrik üretiminde de geri kalmıştır. Suriye'nin Fırat üstündeki depolama tesislerinin kapasitesi 12 milyar m³'tür. Bu kapasitenin 15 milyar m³'e yükseltilmesi planlanmaktadır. Bu depolama kapasitesi planlanan sulamayı gerçekleştirmek ve hidroelektrik üretimi için yeterli suyu sağlamak ve Suriye'nin batısındaki büyük şehirlerin su ihtiyacını karşılamak için yeterlidir (Dellapenna, 1996: 2–3). Bu bağlamda Fırat'tan gelecek ekstra su Şam hükümeti için önem taşımaktadır.

Irak'ın, Suriye sınırından Şatt-ül Arap Nehrine kadar Fırat Havzası üzerinde toplam 1.952.000 hektar genişliğinde 32 sulama projesi bulunmaktadır. Bu projelerin bir kısmı inşa edilmiş olup, bir kısmı ise inşa halindedir. Irak, Fırat Nehri üzerinde Rawa, Hadita, Harbaniye, Ramadi, Darbandıkan, Dohan, Saddam ve Şamara barajlarını yapmıştır. Bu barajları, sulama, elektrik enerjisi üretimi ve içme suyu temin etmek amacıyla planlamıştır (Tiryaki, 1994: 105–106). Irak ayrıca Dicle ile Fırat Nehri'nin birleşmesiyle oluşan Şatt-ül Arap Nehri vasıtasıyla 105.000 hektar alanı sulamaktadır (Beschoner, 1993: 17). Irak, Fırat Nehri ile Dicle Nehri'ni birleştirmiş suni bir kanal (Saddam Nehri) inşa ederek iki nehri daha verimli kullanmayı başarmıştır.

Dicle Nehri'nin Etkileri: Irak kendi toprakları içerisinde Dicle Nehri üzerinde kurduğu Saddam, Bekme, Dokan ve Darbandıkan Barajları sayesinde ülkesinin doğu ve kuzey kesimindeki zirai amaçlı su ihtiyacını ve enerji gereksinimini karşılamaktadır.

Saddam Nehri, Dicle ve Fırat Nehri'ni birleştirilerek Dicle'nin Irak topraklarında kullanımını genişletmiştir. Türkiye'nin GAP çerçevesinde Dicle Nehri üzerinde yaptığı barajlar sayesinde zaman zaman düzensiz akan bu nehir suları düzene kavuşturulmuş ve

böylelikle ilk ve sonbaharda artan yağışlar nedeniyle tarım alanları zarar gören Irak da bu projeden faydalanmıştır.

Irak'ta sulamaya dayalı tarım ülkenin su kaynaklarının önemli bir kısmını tüketmektedir. 1984 yılında evsel kullanıma 1.3 milyar m³ (% 2.7), sulamaya 42.7 milyar m³ (% 88.4) su harcarken, Körfez Savaşı'ndan önce bu rakamların 1995 yılında sırasıyla 3,5 milyar m³ (% 5, 6) ve 46.8 milyar m³'e (% 75.3) çıkması hesaplanıyordu. Irak'ın su projelerinin uzun dönemdeki hedefi yeni sulama şebekeleri geliştirmek ve elverişli tüm topraklarını 2000 yılına kadar sulanabilir hale getirmek olmuştur. Fakat bilindiği gibi Körfez Savaşında müttefik kuvvetler tarafından bombalanan Irak'ın altyapısı önemli ölçüde zarar gördüğünden bu projelerini henüz gerçekleştiremediği değerlendirilmektedir (Tatar, 2002: 67).

Dicle Nehri'nden Türkiye ve Suriye'nin kullanımları sınırlı olup bu nehre ilişkin kullanımlar Irak açısından daha fazladır. Irak, Türkiye ve Suriye'nin Dicle Nehri'nden tüketici amaçla kullanımlarının Fırat'a nazaran fazla olmayacağını ve Dicle'den yararlanma imkânının büyük ölçüde kendisinde kalacağını düşünerek, Fırat'tan azami ölçüde pay almaya çalışmaktadır.

4.3.2. Suriye'nin Yaklaşımı

Aşağı kıyıdaş devlet durumunda olan Suriye devamlı olarak Türkiye'nin Fırat ve Dicle sularından faydalanma eylemlerinin, kendilerine zarar verdiğini ileri sürmekte ve doğal olarak uluslararası alanlarda kendi lehlerinde bir kamuoyu oluşturma gayreti içinde bulunmakta ve özellikle Fırat suları konusundaki davranışlarıyla Türkiye'nin egemenlik haklarını tartışır bir durum sergilemektedirler.

Suriye ile Türkiye arasındaki su sorunu esas olarak Fırat ile ilgilidir. Suriye Dicle'den bu nehrin coğrafi yerleşimi nedeniyle çok az yarar sağlamaktadır. Fırat, Suriye'deki kullanılabilir suların % 80'ini (Şalvarcı, 2003: 134) oluşturmaktadır, dolayısıyla Fırat, Suriye için "olmak ya da olmamak" sorunudur.

Suriye – Irak’la birlikte – Dicle ve özellikle Fırat’tan fazla su talep ederken ilgili iki temel unsura dayandırmaktadır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı Bülteni, 1984: 21–28). Birinci unsura göre Suriye, bu sular üzerinde tarihin geçmiş dönemlerinden kaynaklanan haklar anlamına gelen “kadim sulamaları” ve gelecekte de aynı şekilde kullanılabilir haklar anlamına gelen “Müktesep haklara” sahiptir. Yani Fırat ve Dicle Nehirleri binlerce yıldır Mezopotamya topraklarına hayat verdiği için bunlar kazanılmış haklardır. Suriye ayrıca özellikle Fırat üzerinde ciddi yatırımlar yaptığını ve bu yatırımların zarar görmemesi için de Fırat sularından belirli bir pay almak hakkına sahip olduğunu savunmaktadır.

Suriye’nin yine Irak’la ortaklaşa savundukları ikincisi görüş ise Fırat ve Dicle uluslararası suyolları olduğudur. Yani bu iki ülkeye göre bu iki nehir, kıyıdaş ülkeler arasında “Ortak Kaynaklar” niteliğindedir. Bundan dolayı Fırat ve Dicle Nehri’nin su kaynakları kıyıdaş ülkeler arasında matematiksel bir formülle paylaşılmalıdır (Afat, 2002; 4-85).

Matematiksel paylaşımına göre;

1. Her ülke iki nehirden ihtiyacı olan su miktarını ayrı ayrı bildirecektir.
2. Her ülkede iki nehrin kapasitesi ayrı ayrı saptanacaktır.
3. Kıyıdaş ülkenin belli bir nehirden almak istediği suyun toplam miktarı o nehrin debisinden fazla olursa, geri kalan miktar, oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir.

Suriye’nin bu talepleri yüzde olarak hesaplandığında, debisine % 10 katkıda bulunduğu Fırat sularının yaklaşık % 32’sini, debisine hiçbir katkısı olmadığı halde Dicle Nehri sularının ise % 5’ini talep ettiği ortaya çıkmaktadır (Uçak, 2002: 61).

Bu iki görüşe dayanarak Türkiye’den daha fazla su talep eden Suriye, doğal olarak Türkiye’nin bu nehirler üzerindeki faaliyetlerini, özellikle de baraj yapımlarını kuşkuyla karşılamaktadır. Örneğin, Suriye Türkiye’nin Atatürk Barajı’nın ilk dolumu esnasında

iyi komşuluk ilkesine ters düşecek şekilde hareket ettiğini, Fırat Nehri sularını büyük ölçüde azaltarak Suriye'nin tarımına, enerji üretimine, halkın içme ve kullanma suyu ihtiyacına önemli ölçüde zarar verdiğini savunmuştur. Yine bu dönemde Şam siyasi kaygılarını da dile getirmiştir. Atatürk Barajı ve GAP ile su zenginliğini kullanarak Suriye üzerinde siyasi baskı kurmak istediğini uluslararası platformlarda şiddetle savunmuştur. Hatta Suriye'nin iddialarına göre, Barış Suyu ve diğer su satış projeleri, Türkiye'nin Ortadoğu'da liderlik hayallerinin ürünüdür. Bölge ülkelerini su konusunda kendilerine bağlı hale getirmek suretiyle, ekonomik ve siyasi baskı kurmak Türkiye'nin gizli idealidir. Kısacası Şam'a göre, Türkiye bu iki nehir üzerindeki barajları siyasi ve ekonomik sıkma aleti olarak kullanarak, uluslararası hakkının üstünde su kullanmaya çalışmaktadır. Yine Suriye'ye göre Fırat ve Dicle tek bir su sistemi veya müşterek bir havza olarak mütalaa edilmemeli, görüşmelerde ayrı ayrı ele alınmalıdır tezlerini savunmaktadır (Şalvarcı, 2003).

Suriye ayrıca Türkiye ile arasındaki su sorunun üçüncü taraflarla birlikte çözme taraftarıdır ve bu yönde çalışmaktadır. Şam, uluslararası su ve sınıraşan su kavramları arasında ayırım yapılmaksızın bu suyun paylaşımında havza ülkeleri arasında çıkacak her türlü anlaşmazlığın, BM uluslararası Adalet Divanı gibi kuruluşların hakemliği çerçevesinde çözüme ulaşabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca havza ülkeleri arasındaki müzakerelerde "uluslararası gözlemciler" bulunmasını, paylaşım konusunda engelleme çıkaran ülkelere bu gözlemcilerin raporu doğrultusunda bir yaptırım uygulanmasını istemektedir (Afat, 2002: 4-86).

Özetlemek gerekirse, Suriye Fırat ve Dicle üzerinde tarihten kaynaklanan haklarının olduğunu iddia etmekte, buna dayanarak da bu iki nehirden daha fazla pay almak istemektedir. Bu durum ise Suriye'yi kaçınılmaz olarak Türkiye ile karşı karşıya getirmektedir. Fırat ve Dicle'nin uluslararası suyolları olduğunu savunan Şam, su sorununu üçüncü taraflar ile çözme taraftarıdır.

4.3.3. Irak'ın Yaklaşımı

Irak'ın Fırat ve Dicle Nehirleri ile ilgili tezleri genelde Suriye ile benzerlikler arz etmekle beraber, uluslararası platformda öne sürdüğü görüşler açısından bazı farklılıklar taşımaktadır.

Bağdat'a göre Irak'ın da Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki “Kadim Sulamaları” nedeniyle “Müktesep Hakları” bulunmaktadır. Müktesep Hakkın iki boyutu vardır. Birincisi Fırat ve Dicle nehirleri binlerce yıldır Mezopotamya topraklarına hayat verdiği için bu bir kazanılmış haktır, ikinci boyutu ise Irak'ın 1.9 Milyon hektarlık tarım alanını sulamak için birçok işletme tesisi yapmış olmasıdır. Bundan dolayı Bağdat yönetimi, Türkiye'nin insanların bu hakkını ihlal etmemesi gerektiğini savunmaktadır.

Aslında Irak bol su kaynaklarına sahiptir. Irak'ın yerüstü su kaynakları yaklaşık olarak – 31 km³ Fırat'tan ve neredeyse 50 km³ Dicle'den olmak üzere – yılda 89 km³'dür (Afat, 2002: 4–86). Irak'ın ana problemi suyun miktarından çok kalitesidir. Irak'ın Mezopotamya tarihi boyunca sulama projelerinde olduğu gibi suyun kullanımı ve toprağın tuzluluğu ile ciddi sorunları vardır. Fırat ve Dicle'nin değişken akışı Irak'ın sık sık sel sularına maruz kalması anlamına gelmektedir.

Irak'ın Dicle suları konusundaki yaklaşımında dikkati ilk çeken nokta Bağdat'ın, Dicle'yi sahiplenme eğilimidir. Bunun en belirgin kanıtı Irak'ın Dicle Nehri sorununu Türkiye, Suriye ve Irak'ın ortak görüşme konusu yapılmasına karşı çıkmasıdır. Bağdat Fırat ve Dicle Nehirleri sorunlarının ayrı ayrı görüşülmesini ve Suriye'nin Dicle Nehri konusunda söz sahibi olmamasını istemektedir zira Irak'a göre Fırat ve Dicle Nehirleri iki ayrı havzadır (Kut, 1991: 109).

Irak diğer taraftan Türkiye'nin Dicle Nehri suyunu azaltacak tüm girişimlerinden, özellikle de GAP çerçevesinde yer alan barajlardan, rahatsızlık duymaktadır. Savage'a göre bu endişe temelsizdir, zira Türkiye'nin Dicle üzerindeki GAP'a dâhil 6 projesi Irak'ın aldığı suda önemli bir azalmaya yol açmayacaktır (Savage, 1991: 6–8). Bu paradoksal durumun nedeni ise Dicle Nehri havzasının sulu tarım yapmaya uygun

olmamasıdır. Bunun yanında Türkiye'nin yapmış olduğu barajların elektrik üretimi amaçlı olduğu da Ankara tarafından belirtilmektedir. Bu barajlar Dicle Nehri'nin sularını azaltmaktan ziyade bu suları düzenleyeceklerdir.

Irak'ın Dicle'den ziyade Fırat suları ile ilgili daha büyük problemleri vardır. Çünkü Fırat Türkiye'den doğarak Suriye'ye geçer ve en son Irak topraklarına girmektedir. Bu durum ise Irak'ı kaçınılmaz olarak hem Türkiye hem de Suriye ile muhatap yapmaktadır. Hal böyle olunca da Fırat suları üzerinde bir uzlaşmaya varmak neredeyse imkânsızlaşmaktadır.

Irak, bir taraftan sınıraşan suların ülkelerin ihtiyaçlarının dikkate alınarak bölüşülmesini talep ederken diğer taraftan da Fırat sularının üçe bölünmesini talep ederek, tutarsız bir tavır sergilemektedir. Aslına bu tutarsızlık da Irak'ın Fırat ve Dicle'nin her birinden maksimum yararlanma isteğinden doğmaktadır.

Fırat sularından daha fazla yararlanmak isteyen Irak, Türkiye'nin bu nehir üzerindeki yapmış olduğu barajlara karşı çıkmaktadır. Özellikle GAP çerçevesinde yapılan barajlar Suriye'nin olduğu kadar Irak'ın da tepkisiyle karşılanmıştır. Örneğin Irak, Atatürk Barajı'nın ilk dolun aşamasında Türkiye'nin "uluslararası hukuk kaidelerini" çiğneyerek bu konuda Irak'ı zamanında bilgilendirmediğini ve su miktarını taahhüt ettiği miktarın altına düşürerek Irak halkını zor durumda bıraktığını iddia etmişti. Irak Türkiye'nin bununla da kalmayarak, yeni barajlar ve tesisler inşa etmek suretiyle, Suriye ve Irak'ı mağdur edeceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda Irak ayrıca – kendisinin daha fazla su alabilmesi için – Türkiye-Suriye arasındaki su konularında Şam'a destek vermekte ve Ankara'dan Suriye'ye daha fazla su bırakmasını istemektedir.

Irak ile Türkiye arasındaki su sorunu bugünlerde Fırat'tan bırakılacak olan su miktarına endekslenmiş durumdadır. Türkiye, daha önce açıkladığı gibi, 1987 protokolünde Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye-Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500

metreküpten fazla su bırakmayı taahhüt eder, aylık akışın 500 m³/sn altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder” ibaresine yer vermiştir. Irak, Atatürk Barajı’nın tamamlanmasıyla bu görüşün geçerliliğini yitirdiği görüşünde olup, nihai tahsis miktarının – Fırat Nehri debisininin 1000 m³/sn olduğunun dikkate alınarak – 700 m³/sn’den aşağı olmaması (toplam miktarın üçte ikisi) gerektiğini belirtmektedir (Uçak, 2002: 63).

Kısacası, Irak’ın sınıraşan sular konusundaki hassasiyeti öncelikle Fırat ile ilgilidir. Irak Dicle’den hemen hemen istediği gibi faydalanmaktadır. Hatta bu avantajlı durumunu korumak için de Türkiye ve Suriye’nin de dahil olduğu üçlü görüşmelerde Suriye’yi Dicle konusunun dışında tutmaya çalışmaktadır. Fırat sularına gelince, Bağdat yönetimi Şam ile işbirliği yapmakta ve Türkiye’den en az 700 m³/sn su bırakmasını istemektedir.

4.4. Türkiye ile Suriye Arasında Asi Nehri ile İlgili Sorunlar

Asi Nehri Türkiye ile Suriye arasında mevcut çatışmaların ve karşılıklı güvensizliklerin önemli nedenlerinden birisidir. Nehir Suriye’nin batısındaki Hama ve Humus şehirleri için hayati bir önem taşımakta, nehrin sularından Türkiye sulama, Suriye ve Lübnan hem sulama hem de elektrik üretmek amacıyla yararlanmaktadırlar. Asi Suriye için o kadar önemlidir ki Şam yönetimi bunun da etkisiyle Lübnan’da uzun yıllar boyunca askeri varlığını sürdürme gereğini hissetmiştir (Cowell, 1989: 16).

Asi Nehri’nin toplam yıllık su miktarının % 6’sı Lübnan, % 92’si Suriye ve % 2 si Türkiye’den kaynaklanmaktadır. Bu suların % 98’i Suriye ve Lübnan, % 2’lik kısmı ise Türkiye tarafından kullanılmaktadır (Akmandor, 1994: 27–28).

Türkiye ile Suriye arasında Asi nehrinin problem oluşturmasının esas sebebi Şam’ın Hatay’ı kendi toprağı gibi görmesinden kaynaklanmaktadır. Suriye, Türkiye-Suriye sınırının Hatay’ın kuzeyinden geçmekte olduğunu, buna sebep olarak da; Fransa’nın ikincisi Dünya savaşı öncesi 1939 yılında Hatay’ı Türkiye’ye savaşta kendi müttefiklerinin yanında yer alması karşılığı verdiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle Asi

Nehri'ni sınıraşan sulardan saymamaktadır (Jamsen, 1990: 12–13). Suriye Asi Nehri'ni kendi topraklarında denize dökülüyormuş gibi görmektedir. Hal böyle olunca Şam yönetimi Asi konusunda Türkiye ile müzakerelere girmek istememiştir. Türkiye ise Hatay halkının kendi isteğiyle ülkesi topraklarına katıldığını ve Suriye'nin tutumunun temelsiz olduğunu savunmuştur.

Asi Nehri Amik Ovası için vazgeçilmez su kaynağı durumundadır. 1.2 milyon dönümlük Amik Ovası'nın 690 bin dönümlük kısmında sulu tarımın yapılması Suriye'nin tutumu nedeniyle aksamaktadır. Bunun en önemli nedeni Suriye'nin Asi Nehri üzerinde yapmış olduğu Katına ve Mahorda Barajlarından sonra üçüncü baraj olan Mostar Barajında su tutma ve belli bir oranı koruyabilme çalışmalarıdır (Durmazuçar, 2002: 88). Ayrıca Asi'nin kuruyan nehir yatağı yaz aylarında çevresel sorunları beraberinde getirmekte ve bölge halkının sağlığını tehdit etmektedir.

Asi'nin Suriye tarafından hemen hemen tamamen kullanılmasından rahatsız olan Türkiye, Asi Nehri'nin sularının durumu ile Fırat Nehri suları arasında bir paralellik kurmaya çalışmışsa da bu durum Suriye tarafından kabul edilmemiştir.

Türkiye ile Suriye arasında zaten Dicle ve özellikle Fırat yüzünden kaynaklanan su sorunu, Asi Nehrinin bu kompleks ilişkilere dahil olmasıyla daha da karmaşık hale gelmiştir. Görünen odur ki Dicle ve Fırat üzerinde bir anlaşmaya varılmadan Asi sorunu da çözülmeyecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yüzyılımızda su, hayati değeri gün geçtikçe artan ve ona sahip olan ülkelere çok önemli avantaj sağlayan bir faktör haline gelmiştir. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için en temel madde olan su, ekonomilerin gelişiminde ve çevrenin korunmasında yine aynı önemi taşımaktadır. Stratejik bir enerji kaynağı olan petrolün yerine bile doğalgaz, nükleer enerji, güneş enerjisi gibi başka enerji kaynakları ikame edilebilirken, hayatın kaynağı olan suyun alternatifi bulunmamaktadır. Dünyanın artan nüfusuna karşılık su kaynaklarının kirlenmesi ve suyun ekonomik olarak kullanılmaması, nüfus artışıyla birlikte, özellikle sanayileşen ülkelerde çevre kirliliğine neden olan fabrika ve evsel atıklar, baca gazları ile su kaynaklarına yakın alanlarda hızlı bir yapılaşma, kaliteli ve kullanılabilir suyun ihtiyaçları karşılamaktan giderek uzaklaşmasına neden olmaktadır. Öte yandan, tarımda su kaybını azamiye çıkararak ilkel sulama tekniklerinin kullanılmakta olması, ekonomik olmayan tarım arazilerinin işlenmesinde ısrar edilmesi, su konusunda gelecekte beklenen büyük sıkıntıyı daha da artırmaktadır.

Türkiye mevcut su kaynaklarının coğrafi dağılımındaki dengesizlik nedeniyle yakın bir gelecekte bu kaynakların ihtiyaçlarını karşılayamaması gibi bir durumla karşı karşıya kalabilir (Uluatam, 2004:85). Bu bağlamda, Türkiye'nin su sıkıntısı çeken Ortadoğu bölgesinin su ihtiyaçlarına ayırabileceği veya ayırması gereken su kaynaklarına sahip olduğu görüşünün gerçekçi bir yönü bulunmamaktadır.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşu ülkelerinde nüfus artışı bir hayli fazladır (Şalvarcı, 2003: 14). Nüfus artışı tarımda ve endüstride su ihtiyacını da beraber arttırmaktadır. Bu sebepten dolayı Türkiye ve diğer Ortadoğu ülkeleri su ihtiyacını bugüne göre değil yüzyılın ikinci veya üçüncü çeyreğine göre yapmalıdırlar. Özellikle ülkemiz en kısa zamanda su konusundaki stratejik planlamalarını tamamlayıp uygulamaya geçmelidir.

Suya olan ihtiyaç, içinde bulunduğumuz coğrafyada su kaynaklarından daha fazla pay elde etmek isteyen ülkeler arasında sorun teşkil etmektedir. Güvensizlik ortamı giderek artan silahlanma, karşılıklı çıkar çatışmaları ve yıllardır kronik hale gelmiş Arap-İsrail uyuşmazlığı gibi etkenlerle her geçen gün daha da büyümektedir. Türkiye, Ortadoğu

coğrafyasına komşu olması, Fırat ve Dicle Nehirleri nedeni ile bu sorunun içine çekilmek istenmektedir. Türkiye, milli menfaatleri çerçevesinde milli hedeflerini elde etmek üzere uygulayacağı milli politikasında yer alan “su stratejisine” gereken önem ve önceliği vermek zorundadır (ATASE Başkanlığı, 2002: 55).

Petrolden daha önemli meta haline gelen su, Türkiye'nin güney komşuları ile olan politikasında çok önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'nin su konularındaki öneminin ve ağırlığının bölgedeki su kıtlığının yakın bir gelecekte krize dönüşmesi ihtimali nedeniyle giderek artacağı tahmin edilmektedir. Bu durum, aynı zamanda Türkiye'nin sorumluluklarını da artıracaktır. Türkiye'nin ulusal ve bölgesel güvenliğinin sağlanmasında stratejik konumda olduğu kadar, orta ve uzun vadede bölgesel güç olmasında etkin bir rol oynayacaktır. Bununla birlikte konuya gereken hassasiyet gösterilmediğinde, ülkemiz için ciddi sorunlar doğurabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Bu gerçekleri göz önüne alarak Türkiye su politikasını yeniden şekillendirmelidir.

Sınıraşan sular konusunda gerçekleştirilmeye çalışılan ve genellikle aşağı kıyıdaş ülkeleri lehine olan çalışmaların önümüzdeki yıllarda yoğunluk kazanacağı, Avrupa Birliği'nin de su konusundaki mevzuat ve uygulamalarını geliştireceği ve aday ülkeleri uygulama kapsamına alması beklenmektedir. Bu durumda Türkiye'nin suya dayalı projelerini biran önce tamamlaması, su konularında uluslararası platformlardaki gelişmeleri yakından izlemesi ve su politikasını yeni gelişmeler ışığında gözden geçirmesi giderek artan bir önem kazanmaktadır.

Üç Aşamalı Plan çerçevesinde bölge ülkeleri bir karar vermelidir. Kıt su kaynaklarından optimum faydalanarak suyu yeterli hale getirmek ve işbirliği yoluyla ortak çıkar alanları yaratarak bölgesel ölçekte refahı artırmak mı daha akılcıdır, yoksa kıt kaynaklardan payına düşenle sorunu bireysel olarak çözmeye çalışarak yakın bir gelecekte bütün tarımsal projelerin tıkanma noktasına gelmesiyle daha büyük bir krizle karşılaşmak mı tercih edilecektir. Bu kararı vermek bu günün koşullarında güçtür. Ancak bölgede karşılıklı güven ve istikrar sağlandığında daha gerçekçi değerlendirmelerin yapılabilmesi mümkün olacaktır (Şen, 1993: 479)

Türkiye kendisine karşı sık sık düşmanca tavır sergileyen Yunanistan ve Ermenistan'la bile sular konusunda daima bir uzlaşma zemini aramıştır ve bulmuştur. Bu uzlaşma zeminini bölge ülkeleri arasında karşılıklı güveni sağlamak yoluyla güney komşularımızla da oluşturmaya çalışmalıyız.

Türkiye'nin tavizkâr duruma düşmemek için atak davranıp komşuları ile olan uyuşmazlıklarını üçüncü tarafların – BM, AB, Arap Ligi vb. – müdahil olmalarına izin vermeden çözmeli ve mevcut su akışını devam ettirmelidir.

Su konusu ile doğrudan veya dolaylı yollardan ilgili devlet kuruluşları (Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı vb.) suyla ilgili hukuk normlarının Türkiye lehine oluşmasını sağlayacak girişimlere hız vermesi gerekmektedir.

Türkiye, sınıraşan akarsular ile ilgili hukukî durumun netlik kazanmasının uzun zaman alacağını hesaba katmalı ve inşa etmeyi plânladığı barajların – sulama maksadıyla değil de elektrik üretimi amacıyla yapacağını ifade ederek ve ihtiyaç duyduğu finans kaynaklarını tam olarak bulamasa bile – temellerini atarak, ileride batılı ülkelerin istekleri doğrultusunda gelebilecek kısıtlamalara karşı müktesep hak elde etme yoluna gitmelidir.

Çin Halk Cumhuriyeti ve Burundi ile birlikte Türkiye'nin tezlerinin aleyhine hükümler içeren BM'nin 1997 tarihli konvansiyonunu parlâmentolarında hâlen onaylamamış olan ülkelerin Türkiye lehine ikna edilmeleri için geniş bir tanıtım ve bilgilendirme çalışmasına başlanmalıdır (ATASE Başkanlığı, 2002: 54).

Sınıraşan akarsularla ilgili uluslararası hukuk kuralları yetersiz ve belirsiz olduğundan, Türkiye bundan sonraki yapılacak olan ve sular ile doğrudan ilgisi bulunan uluslararası toplantılarda başta büyük güçler olmak üzere diğer devletleri de kendi davası etrafında birleştirmeye çalışmalıdır.

Sınıraşan sular konusunda Türkiye'nin tezlerini savunacak çok sayıda yabancı dilde makale yazılması için bilim adamları teşvik etmelidir. Özellikle içinde bulunduğumuz iletişim çağında Türkiye'nin iddialarının dünya kamuoyuna duyurulması gerekmektedir. Örneğin, yabancı dilde konu ile ilgili yazılan makaleler internet ortamında yayınlanmalıdır.

Su sorunun gündeme getirilmesinde zamanlama önemli olduğundan Türkiye'nin, konu ile ilgili benzer meselelerin görüldüğü, tartışıldığı uluslararası komisyonlarda BM'nin iç işleyişini bilen ve konusunda bilgili daimî veya geçici statüde Türk uzmanların etkili görevler almasını sağlayarak daha aktif roller üstlenmesinin yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Suyun önemli bir stratejik meta olduğunun farkında olup süratle su ile ilgili stratejiler üreten, senaryolar yazan ve çözen bir merkez kurulmalıdır. Bu merkez suyun think-thank kuruluşu olabilir. Bu kuruluş devlet tarafından olduğu gibi devlet destekli sivil kuruluşlar tarafından da oluşturulabilir. Yine bu merkez tarafından ülkenin su politikası, orta ve uzun vadeli Türkiye'nin Ortadoğu ve su strateji çalışmalarını yapılmalı, stratejik öngörülerde bulunulmalı, yapılan stratejik çalışmalar bu birimce yönlendirilmelidir.

Su kaynaklarının sonsuz olmadığı düşünülerek suların kirlenmemesi, kayıpların asgariye indirilmesi, arıtma sistemlerinin geliştirilmesi, israfın önlenmesi, sınıf farklılıkları arasındaki kullanım çarpıklığının makul düzeye indirilmesi, kullanım sistemlerinin hakikaten temizliği sağlayıcı ve lüzumsuz su israfını önleyici yeni yapılara kavuşturulması gerekmektedir. Türkiye ve su sorununu birlikte yaşadığı komşu ülkeler bunlara gereken hassasiyeti göstermek zorundadır. Bununla birlikte Türkiye tasarruf edilmeden kullanılacak suyun tüm bölge halkına zarar vereceği düşüncesini havza ülkeleri halklarına süratle anlatmalıdır.

Türkiye'nin komşuları ile olan su sorunlarını çözmesi için öncelikle Ankara bu iki ülke ile olan ikili ilişkilerini geliştirmeli ve bu gelişen ilişkilerde su sorunu alt başlık olarak gündeme getirilmeli ve oluşan olumlu atmosfer içerisinde çözülmelidir. Türkiye Suriye

veya Irak'tan birini yanına çekmelidir. Bu durumda yalnız kalacak olan taraf daha tavizkar ve uzlaşmacı olmak zorunda kalacaktır.

Türkiye su konusunda kırmızıçizgilerini çok iyi belirlemeli ve bu çizgilerin muhafazasındaki kararlılığını Suriye ve Irak'a hissettirmelidir. Örneğin, önerdiği üç aşamalı plânın verebileceği tavizlerin en son sınırı olduğunu belirterek tahsis edilecek su miktarının hesaplanmasında Dicle ve Fırat nehirlerinin sularının kanallarla birleştirilerek tespit edilecek kapasiteye göre tahsis yoluyla su ihtiyaçlarının karşılanması tezini ısrarla ve kararlılıkla savunmalıdır.

Aşağı kıyıdaş ülkelerin su meselesinin çözümünde terör örgütlerini Türkiye'ye karşı baskı aracı olarak kullanma stratejilerine karşı, bu konuda tavizler verme yerine siyasî, askerî, ekonomik ve psikolojik tedbirlerin yurt içi ve yurt dışında ara vermeksizin uygulanması suretiyle inisiyatifin elde bulundurulması uygun olacaktır.

KAYNAKLAR

- AFAT, Yusuf, *Güneydoğu Anadolu Projesinin, Ortadoğu'da Yaşanan Su Sorunu Çerçevesinde Bu Soruna Olumlu Ve Olumsuz Etkilerini İnceleyerek Komşularımızla Uzlaşma İmkânlarını Belirleyiniz*, Yayınlanmamış Akademi Tezi, HAK Yayınları, İstanbul, 2002.
- AKMANDOR, Neşet, *Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*, Tesav Yayınları, Ankara, 1994.
- AKİPEKİ, Ö.İlhan, *Devletler Hukuku Kararlarından ve belgelerinden örnekler*, Devletler Hukuku Metinleri, Ankara, 1966.
- ALACAAPTAN, G. Aydın, "Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu", *Su Sorunu Türkiye ve Ortadoğu*, Bağlam Yay., İstanbul, 1993.
- AVCI, İlhan, Yanık Bahattin, "Sınır aşan ve Sınır Oluşturan Su Kaynaklarımız", *Su Kongresi ve Sergisi*, İstanbul, 1997.
- BAGIŞ, A. İhsan, "Dicle, Fırat ve Türkiye'nin Su Politikası", *Harp Akademileri Bülteni*, Sayı 192, İstanbul, 1999.
- BAGIŞ, A. İhsan, " Su Meselesi ve Bunun Türk-Arap İlişkilerine Tesirleri", *Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği*, Timaş Yayınları. İstanbul, 1994.
- BESCHORNER, Natasha, "Dicle ve Fırat'ta Su Sorunu", *Ayna Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul, 1993.
- BİLEN, Özden, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, TESAV Yay., İstanbul, 1996.
- BİLEN, Özden, *Turkey & Water Issues in The Middle East*, Afşaroğlu Printing House, Ankara, 2000.
- BİR, Mustafa, *Akarsulardan Faydalanma ve Türkiye'nin Uluslararası Hukuku İlgilendiren Akarsuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1986.
- BİRD, Maryann, "Dried Out", *Time*, May 7, 2001.
- BULLOCH, John and DARWISH, Adel, *Su Savaşları*, Çev., Mehmet HARMANOS, Altın Kitapları Yay., İstanbul, 1994.
- COWELL, Alan, "Recipe For Middleeast Conflict :Add Water", *NewYork Times*, April 16, 1989.

- ÇETİNKAYA, Devran, *Türkiye'deki Su Kaynaklarının Gelecekte Türkiye-Suriye İlişkilerini Nasıl Etkileyeceğini İnceleyiniz*, HAK Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÇOMAK, Hasret, "Orta Doğu Su Sorunu", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 2002, Sayı: 371
- DELLAPENNA, J. W., *The Two Rivers and Lands Between: Mesopotamia and The International Law Of Transboundry Waters*, BYU Journal of Public Law, 1996.
- DSİ, Etüd ve Planlama Dairesi Başkanlığı; *Fırat ve Dicle Nehirleri ile İlgili Türkiye-Suriye-Irak Arasındaki Sorunlar*, DSİ Yay.,Ankara, 1984.
- DSİ Bülteni, *Manavgat Su Temin Projesi*, DSİ Yay., Sayı :465, Ankara,Ocak- 2000.
- DURMAZUÇAR, Vedat, *Ortadoğu'daki Su Sorununun Türkiye'ye Bakan Yönü ve Türkiye'nin İzlemesi Gereken Hidrostrateji*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- EP Politika Dergisi, "Ortadoğu ve Türkiye'yi Kuşatan Su Sorunu", Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- ESENYEL, Ömer, *Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Bu Potansiyel'in Kullanılması*, HAK Yayını, İstanbul, 2001.
- İNAN, Yüksel, *Uluslararası Adalet Divanının Yargı Yetkisi*, AİTİA Yayınları, Ankara, 1982.
- İNAT, Kemal, *Türkische Nahostpolitik am Anfang des 21. Jahrhunderts.*, 2000, Siegen
- İZBIRAK, Reşat, *Türkiye*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1984.
- JAMSEN, Godfrey, "Türkiye, Syria and Iraq : Euphrates Tussle, Middle East International", February 16, 1990.
- KARA, Suat., KAYAN, Ahmet., "Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliğine Etkileri", NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik K.K.K lığı Yay.İzmir, 1998.
- KOCABAŞ, İbrahim, *Türkiye'nin Sınırtaşan Suları Fırat ve Dicle*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Lisans Üstü Uzmanlık Programı, Ankara, 1995.
- KOLARS, J. F. and William A. Mitchell, *The Euphrates River and The Southeast, Anatolia Devolopment Project Vate: The Middle East Imperative*, Southern Illinois University Press, Corbondale and Edward Sville, USA, 1991.

- KOLARS, J. F., "Managing The Impact of Development: The Euphrates and Tigris Rivers and The Ecology of The Arabian Gulf-A Link An Element of Cooperation And Development In The Middle East", Konulu Konferans Bildirileri Yayım, Hacettepe Üniversitesi ve Friedrich - Nauman Vakfı, Ankara, 1994.
- KONİ, Hasan, *Su Sorununun Siyasal Boyutları, Ortadoğu Ülkelerinde Su Sorunu*, Tesav Yay., Ankara, 1994.
- KUT, Gün, "Ortadoğu Sorunları ve Türkiye", Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991.
- KULELİ, Serap, *Su Kaynakları ve Sınırtaşan Sular*, HAK.lığı Konferans notları, İstanbul, 2000.
- MÜFTÜOĞLU, Ferruh, *Ortadoğu Su Meselesi ve Türkiye*, Marifet Yay., 1997.
- ÖZFATURA, Mustafa Necati, *Kurtlar Sofrasında Ortadoğu*, Adım Yay., İstanbul, 1991.
- ÖZTÜRK Metin, *Türkiye ve Ortadoğu*, Gündoğan Yay., Ankara, 1997.
- PAMUKÇU, Konuralp, *Su Politikası*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.
- Resmi Gazete, "Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Ekonomik İşbirliği Protokolü." 10 Aralık19871 Sayı 1960.
- SAR, Cem, *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Yararlanma Hakkı*, SBF Yay. Ankara, 1970.
- SAVAGE, Christoper, "Middle East Water", Asian Water, February 1991.
<http://search.global.epnet.com>. 30.03.2006
- ŞALVARCI, Yakup, *Pax Aqualis*, Zaman Kitap, İstanbul, 2003.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Değişen Dünya ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.
- ŞEHSUVAROĞLU, Lütfü, *Su Barışı-Türkiye ve Ortadoğu Su Politikaları*, Gümüş Motif Yay, İstanbul, 1997.
- ŞEN, Sebahattin, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- TATAR, M.Cemal, *Türkiye'nin Sınırı Aşan Nehirleri ve Bu Konuda Geleceğe İlişkin İzleyeceği Politikalar Çerçevesinde Barış Suyu Projesinin Önemi*, Yayınlanmamış Akademi Tezi, HAK Yayınları, İstanbul, 2001
- TEKİNEL, Osman," Dünya Su Günü" <http://www.cinetarim.com.tr/dergi/.htm>, 10.03.2006.

- TİRYAKİ, Orhan, *Sınraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu*, HAK Yayını, İstanbul, 1994.
- TİRYAKİ, Orhan, *Sınraşan Sular ve Ortadoğu'da Su Sorunu*, Cem Ofset Yay., İstanbul, 2003.
- TOKLU, Vefa, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk Ve Türkiye*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 1999.
- T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, "Güneydoğu Anadolu Projesinde Son Durum, GAP İdaresi Başkanlığı Yay., Haziran 2000.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı Bölgesel ve Sınraşan Sular Dairesi, "Ortadoğu'da Su Sorunu", Ankara, Ekim 1994.
- TOMANBAY, Mehmet, *Dünya Su Bütçesi Ve Ortadoğu Gerçeği*, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998.
- TURAN, İlter, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, Bağlam Yay., İstanbul, 1993
- UÇAK, Mustafa, *Türkiye'nin Sınraşan Suları Ve Ortadoğu Su Sorununun, Bölgedeki Uluslararası Politikasını Belirleyen Bir Faktör Olması Nedeniyle Önemi*, HAK Yayınları, İstanbul, 2002
- ULUATAM, Özhan, *Damlaya Damlaya... Ortadoğunun Su Sorunu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.
- ÜNVER, Olcay, "Su Kaynakları Mühendisliği Açısından Fırat-Dicle Havzası", *Sınraşan Sularımız ve Ortadoğu'da Su Sorunu Sempozyumu*, HAK Yayını, İstanbul, 1995.
- ÜNVER, Olcay, Regional Socioeconomic Development and Water, The Southeastern Anatolia Project (GAP) of Turkey, www4.gve.ch/greenCrossprograms/waterres/middleeast/unver.html, Nov.1999.
- ZEHİR, Cemal, *Türkiye ve Ortadoğu Su Meseleleri*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.

EKLER

EK-1

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ULUSLARARASI SUYOLLARININ DENİZCİLİK DIŞI KULLANIMLARINA İLİŞKİN SÖZLEŞME

Birleşmiş Milletler Teşkilatı Sınıraşan sulardan endüstriyel ve tarımsal maksatlı yararlanmak isteyen ülkeler arasındaki anlaşmazlığı sona erdirmek için. Uluslararası Komisyonu'nu görevlendirmiştir. Komisyon uzun zamandan beri devam eden çalışmaları sonucunda 43. oturumunda 29 Nisan–19 Temmuz 1991 tarihleri arasındaki toplantısında bir rapor hazırlamıştır. Genel hükümleriyle bu raporun maddeleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

BÖLÜM 1:

GİRİŞ

MADDE 1- Uluslararası Su Yollarının Denizcilik Dışı Kullanımları ile İlgili Maddelerin Kapsamı:

1. İş bu maddeler, uluslararası suyollarının ve bunların sularının denizcilik dışı amaçlarla kullanımları ve korunmalarına ilişkin önlemler durumunda geçerlidir.
2. Uluslararası suyollarının denizcilik amaçlı kullanımı, diğer kullanım alanları denizciliği etkilemedikçe veya denizcilikten etkilenmedikçe bu maddelerin kapsamına girmez.

MADDE 2- Terimlerin Kullanımı İş Bu Maddelerin Amaçları İçin:

- (a) Uluslararası su yolu", farklı devletlerde kısımlara sahip olan bir su yolu anlamına gelir.

(b) ‘‘Suyolu’’, fiziksel bağlantıları gereği, tek bir bütün oluşturan ve ortak bir noktadan denize dökülen yüzey ve yeraltı suları sistemi anlamına gelir.

(c) ‘‘Suyolu Devleti’’, kendi sınırları içinde uluslararası bir suyolunun bir kısmı yer alan bir devlet anlamına gelir.

MADDE 3- Suyolu Antlaşmaları ile İlgili Maddeler:

1. Suyolu Devletleri bundan sonra ‘‘suyolu antlaşması’’ olarak bahsedilecek olan İş bu maddelerin öngördüklerini, belirli bir suyolunun veya bunun kısımlarının ve tipik özellikleri için uygulayan ve düzenleyen bir veya daha fazla antlaşmaya katılabilirler.

2. İki veya daha fazla suyolu devletinin sonuçlandırdıkları bir suyolu antlaşması, uygulanacağı suları tanımlamalıdır. Böyle bir antlaşma, bir veya daha fazla suyolu devletinin suyoluna ait sulardan yararlanmasını dikkate değer boyutta olumsuz olarak etkilememesi koşulu ile uluslararası bir suyolunun tamamı ya da bir bölümü konusunda ya da belirli bir proje, program ya da kullanım konusunda yapılabilir.

3. Bir suyolu devletinin, belirli bir uluslararası suyolunun tipik özellikleri ve kullanım nedeniyle İş bu maddelerin ngrdklarının uyarlanması ve uygulanmasını gerekli görmesi halinde, suyolu devletleri bir suyolu antlaşması ya da antlaşmalarını sonuçlandırmak amacı için en iyi niyetli diplomatik ilişkilere girme yaklaşımı ile birbirlerinin fikirlerini değerlendireceklerdir.

MADDE 4- Suyolu Antlaşmalarının Tarafları ile İlgili Hükümler:

1. Her suyolu devleti, bütün uluslararası suyollarına uygulanan her türlü suyolu antlaşmalarına ilişkin müzakerelere katılma, bu tür antlaşmalara taraf olma ve ilgili her türlü danışmalarda bulunma hakkına sahiptir.

2. Bir suyolunun sadece belirli bir bölümüne veya belirli bir proje, program veya kullanıma ilişkin olarak tasarlanan bir suyolu antlaşmasının yürürlüğe konması halinde, uluslararası suyolu kullanımı, dikkate değer boyutta etkilenecek olan bir suyolu devleti, bu tür bir antlaşma için yapılan danışma ve diplomatik görüşmelere, kendi kullanımının bunlardan etkilendiği oranda, katılmak ve bunlara taraf olma hakkına sahiptir.

BÖLÜM 2: SINIRAŞAN SULARDAN DENİZCİLİK DIŞI AMAÇLARLA YARARLANMANIN GENEL İLKELERİ

MADDE 5- Hakça ve Akılcı Yararlanma ve Katılımın İlkeleri:

1. Suyolu devletleri, kendi toprakları içerisinde bir uluslararası su yolundan hakça ve akılcı bir şekilde yararlanacaklardır. Özellikle, uluslararası bir su yolunun, su yolu devletlerince söz konusu su yolunun optimum kullanımını ve yararlılığını sağlamak için ve bu su yolunun, gereken şekilde korunması ile tutarlı olacak şekilde kullanılacak ve geliştirilecektir. 1 -

2. Suyolu Devletleri, bir uluslararası su yolunun kullanımı, geliştirilmesi ve korunmasına hakça ve akılcı bir şekilde katılacaklardır. Bu tür bir katılım iş bu maddelerde belirlendiği üzere, hem su yolundan yararlanma hakkını, hem de bunun korunması ve geliştirilmesinde işbirliği yapma görevini içerir.

MADDE 6- Hakça ve Akılcı Yararlanma İçin Geçerli Olan Etkenler:

1. Uluslararası bir su yolundan hakça ve akılcı bir biçimde, beşinci maddenin anlamı içinde yararlanılması, aşağıda belirlenenler dahil, her türlü geçerli etken ve durumların dikkate alınmasını gerektirir.

- (a) Coğrafi, hidrografik, hidrolojik, iklimsel ekolojik ve doğal niteliğe sahip diğer etkenler;
- (b) İlgili su yolu devletlerinin sosyal ve ekonomik gereksinimleri;
- (c) Bir su yolu devletinin su yolu kullanımının veya kullanımlarının diğer su yolu devletleri üzerindeki etkileri;
- (d) İlgili su yolunun mevcut ve potansiyel kullanımları;
- (e) Su yolunun su kaynaklarının bütünlüğünün korunması, geliştirilmesi ve ekonomik kullanımı ve bu amaçlarla alınan önlemlerin maliyetleri;
- (f) Planlanmış veya mevcut olan belirli bir kullanıma eşdeğerde karşılık olabilecek alternatif bulunup bulunmadığı;

2-5. maddenin veya bu maddenin birinci paragrafının uygulanması sırasında, ilgili su yolu devletleri, gereksinim duyduğunda, işbirliği sağlayacak biçimde, karşılıklı danışmalarda bulunacaklardır.

MADDE 7- Dikkate Değer Boyutlarda Zarara Yol Açmama Zorunluluğu ile İlgili Madde Suyolu devletleri, Uluslararası Bir Suyolundan Diğer Suyolu Devletlerine Dikkate Değer Boyutlarda Zarar Vermeksizin Yararlanacaklardır.

MADDE 8- Suyolu Devletlerinin İşbirliği Yapmak İçin Genel Zorunluluk İle İlgili Hükümler: Suyolu devletleri, uluslararası bir suyolundan optimum şekilde yararlanılması ve yeterli şekilde korunmasını sağlamak amacıyla, egemen eşitliği, toprak bütünlüğü ve karşılıklı menfaat temeli üzerinde işbirliği yapacaklardır.

MADDE 9- Düzenli Veri ve Bilgi Alışverişi:

1. 8.maddeye uygun olarak, suyolu devletleri, suyolunun durumu özellikle hidrolojik, meteorolojik, ekolojik niteliğe sahip durumlar ve ilgili öngörüler konusunda düzenli olarak mevcut veri ve bilgi alışverişi yapacaklardır.

2. Bir suyolu devleti, kendi elinde mevcut olmayan veri veya bilgiler, bir başka suyolu devleti tarafından istenildiğinde, bu isteği karşılamak için elinden gelen tüm çabayı göstereceklerdir. Ancak bu isteği karşılamayı, söz konusu veri veya bilgiyi toplama ve gerekiyorsa işleme tabi tutma hedeflerini, istekte bulunan devletin ödemesi koşuluna bağlayabilir.

3.Suyolu devletleri, bilgilerin ulaştırıldığı diğer suyolu devletlerinin kullanımına kolaylık sağlayacak biçimde, veri ve bilgilerin toplanması ve gerekiyorsa işleme tabi tutulması için ellerinden gelen tüm çabayı göstereceklerdir.

MADDE 10- Kullanımlar Arasındaki ilişki:

1. Aksini gösteren bir anlaşma veya yerleşik bir uygulama olmadıkça, uluslararası bir suyolunun herhangi bir kullanımının diğer kullanımlara karşı önceliği yoktur.

2. Uluslararası bir suyolunun kullanım alanları arasında uyumsuzluk olması durumunda, bu uyumsuzluk 5. ve 7. maddelerde belirtilen ilke ve etkenler uyarınca ve yaşamsal insan ihtiyaçlarının gereklerine özel dikkat gösterilerek çözülecektir.

BÖLÜM: 3 SUYOLU ÜZERİNDE PLANLANAN ÖNLEMLER İLE İLGİLİ UYULMASI GEREKEN ESASLAR

MADDE 11- Planlanan Önlemler Hakkında Bilgi:

Suyolu devletleri, uluslararası bir suyunun durumu hakkında bilgi alışverişinde bulunacaklar ve planlanan önlemlerin, suyunun durumu üzerindeki olası etkileri konusunda birbirlerinin görüşlerini alacaklardır.

MADDE 12- Planlanan Önlemlerin Olası Olumsuz Etkilerine İlişkin Bildiri: Bir su yolu devleti, diğer su yolu devletleri üzerinde dikkate değer boyutlarda olumsuz etkilere sahip olabilecek nitelikte planlanmış önlemleri uygulamaya koymadan veya uygulama iznini vermeden önce, ilgili devletlere, gerekli bildirimleri zamanında ulaştıracaklardır. Bu tür bildirimler, gönderildikleri devletlerin planlanan önlemlerin olası etkileri değerlendirebilmelerini sağlamak amacıyla mevcut teknik veri ve bilgilerle sunulmalıdır.

MADDE 13- Bildiriye Yanıt Verme Süresi:

Başka şekilde anlaşma yapılmadıkça, 12. madde uyarınca bildiri sunan bir su yolu devleti, bildiri alan devletlere planlanan önlemlerin olası etkilerini incelemek, değerlendirmek ve vardıkları sonuçları bildiri sunan devlete iletmek üzere altı aylık bir süre tanıyacaktır.

MADDE 14- Yanıt Verme Süresi İçinde Bildiri Sunan Devletin Yükümlülükleri:

13. maddede belirtilen sürede bildiri sunan devlet, bildirinin sunulduğu devletlere elinde bulunan ve doğru değerlendirme için gerekli olan her türlü ek veri ve bilgiyi, talep üzerine sağlayarak, bu devletlerle işbirliği yapacaktır ve bildirinin sunulduğu devletlerin onayı olmadan planlanan önlemleri uygulamaya koymayacak veya uygulama iznini vermeyecektir.

MADDE 15- Bildiriye Yanıt Verme:

1. Bildirinin sunulduğu devletler, kendi varmış oldukları sonuçları, bildiri sunan devlete mümkün olduğu kadar erken ileteceklerdir.

2. Bildirinin sunulduğu bir devlet, planlanan önlemlerin uygulanmasının 5. ve 7. maddelerin öngördükleri ile çelişkili olacağı sonucuna varırsa, bu sonucu, 13. maddede

belirtilen süre içinde, gerekçeli nedenleri açıklayan bir doküman ile birlikte bildiriye sunan devlete iletilecektir.

MADDE 16- Bildiriye Verilen Yanıt Olmaması Hali:

Eğer, bildiriye sunan devlet, 13. maddede belirtilen süre içerisinde, 15.maddenin 2.paragrafı uyarınca hiçbir yanıt almazsa,

5. ve 7. maddelerin koyduğu yükümlülüklerle bağılı olarak, sunmuş olduğu bildiri ve diğere her türlü veri ve bilgilerle uygun bir şekilde planlanan önlemleri uygulamaya koymaya geçebilir.

MADDE 17-Planlanan Önlemlere İlişkin Danışma Ve Görüşmeler:

1. 15.maddenin 2.paragrafı uyarınca bir irtibat kurulmuş ise, bildiriye sunan devlet, irtibatı kuran devlet ile bu durumun hakça çözüme kavuşturulmasına yönelik bir bakış açısı ile danışma ve görüşmelere başlayacaktır.

2. Danışma ve görüşmeler, her devletin, diğere devletin haklarını ve doğal çıkarlarını iyi niyetle ve akılcı bir biçimde göz önünde alması temeli üzerine gerçekleştirilecektir.

3. Danışma ve görüşmelerin yürütüldüğü süre içerisinde, bildiriye sunan devlet, bildiriye alan devletin, irtibatı kurduğu anda talep etmesi durumunda planlanan önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulama iznini vermekten, altı ayı aşmayacak bir süre boyunca kaçınacaktır.

MADDE 18- Bildiri Sunulmamış Olması Durumundaki İlişkiler:

1. Eğer bir su yolu devleti, bir diğere su yolu devletinin kendisini dikkate değere boyutta olumsuz etkileri olabilecek önlemler planlandığına inanması için ciddi nedenlere sahip ise, bu devlet, diğere devletin 12. maddenin öngördüklerini uygulamasını isteyebilir. Bu istek, söz konusu inanca yol açan nedenlere ilişkin kanıtları içeren bir açıklama ile birlikte sunulacaktır.

2. Önlemleri planlayan devletin 12.maddede belirtilen şekilde bir bildiri sunmak yükümlülüğü altında olmadığı sonucuna varması durumunda, bu sonuca dair gerekçelere ilişkin kanıtları içeren bir açıklama ile birlikte bu sonucu diğere devlete bildirecektir. Bu sonuç diğere

devleti tatmin etmiyor ise, bu iki devlet, diğerk devletin isteği üzerine derhal 17. maddenin 1. ve 2. paragraflarında belirtilen şekilde danışma ve görüşmelere başlayacaklardır.

3. Danışma ve görüşmelerin yürütüldüğü süre içerisinde önlemleri planlayan devlet, diğerk devlet danışma ve görüşmeleri başlatma isteğinde bulunduğu zaman bu yönde bir talepte bulunmuş ise, planlanan önlemleri uygulamaya koymaktan veya uygulama iznini vermektan altı ayı aşmayacak bir süre boyunca kaçınacaktır.

MADDE 19- Planlanan Önlemlerin Acil Olarak Uygulamaya Konması:

1. Planlanan önlemlerin uygulamaya konmasının toplum sağlığı, toplum güvenliği veya diğerk eşit oranda önemli çıkarları korumak açısından hayati aciliyete haiz olması durumunda, önlemleri planlayan devlet, 14. maddenin ve 17. maddenin 3. paragrafının öngördüklerine karşın 5. ve 7. maddelere bağlı olarak derhal uygulamaya geçebilir.

2. Bu durumlarda, önlemlerin aciliyetine ilişkin resmi bir duyuru, ilgili veri ve bilgilerle birlikte, 12 maddede belirtilen diğerk su yolu devletlerine iletilecektir.

3. Önlemleri planlayan devlet, ikinci paragrafta anılan devletlerden herhangi birinin talebi üzerine, 17.maddenin 1. ve 2. paragraflarda belirtilen şekilde, derhal talepte bulunan devletle danışma ve görüşmelere girecektir.

BÖLÜM:4 SUYOLUNUN SAVUNMA VE KORUNMASI İLE İLGİLİ UYULMASI GEREKEN ESASLAR

MADDE 20- Ekosistemin Savunulması ve Korunması: Suyolu Devletleri, tek başlarına veya birlikte, uluslararası su yollarının ekosistemlerini savunacak ve koruyacaklardır.

MADDE 21- Kirliliğın Önlenmesi, Azaltılması ve Denetlenmesi:

1. Bu maddenin amaçları için “uluslararası bir su yolunun kirliliği” uluslararası bir su yoluna alt suların bileşiminde veya kalitesinde doğrudan ya da dolaylı olarak insan davranışlarından kaynaklanan herhangi bir zarar veren değişim demektir.

2. Suyolu devletleri, tek başlarına veya birlikte uluslararası bir su yolunun, diğerk su yolu devletlerine veya doğal ortamlarına dikkate değer oranda zarar verebilecek şekilde kirlenmesini önleyecek ve kontrol edebileceklerdir. Buna insan sağlığı ve güvenliğine, suların yarar amaçlı

kullanımına veya suyolunun canlı kaynaklarına verilecek *zararlar* da dahildir. Suyolu devletleri, bu bağlantıdaki hareket politikalarını uyumlu hale getirmek amacıyla, gereken adımları atacaktadırlar.

3. Suyolu devletleri, içlerinden herhangi birinin isteği üzerine, uluslararası suyolunun sularına girmesinin engellenmesi, sınırlandırılması, araştırılması veya izlenmesi gereken yabancı maddelerin listesini hazırlamak amacıyla danışmalarda bulunacaklardır.

MADDE 22- Yabancı veya Yeni Türlerin Suyoluna Girişi: Suyolu devletleri, bir suyolunun ekosistemi üzerinde; diğer suyolu devletlerine dikkate değer boyutta bir zarar gelmesi ile sonuçlanacak yıkıcı etkilere sahip olabilecek yabancı veya yeni türlerin uluslararası suyoluna girişini önlemek için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

MADDE 23- Denizcilik Ortamının Savunulması ve Korunması: Suyolu devletleri, tek başlarına veya birlikte; genel olarak kabul edilen uluslararası kural ve standartlar dahil, uluslararası bir suyolunun denizcilik ortamının savunulması ve korunması için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

BÖLÜM: 5 SUYOLUNA ZARAR VERİCİ DURUMLAR VE ACİL DURUM HALLERİNDE UYULMASI GEREKEN ESASLAR

MADDE 24- Zarar Verici Durumların Önlenmesi ve Etkilerinin Azaltılması: Suyolu devletleri, tek başlarına veya birlikte, sel ya da buzlanma, sudan geçen hastalıklar, millenme, erozyon, tuzlu su karışması, kuraklık ya da çölleşme benzeri doğal nedenlerle veya insan davranışları sonucu oluşan ve diğer suyolu devletlerine zarar verebilecek durumların önlenmesi veya etkilerinin azaltılması için gereken tüm önlemleri alacaklardır.

MADDE 25- Acil Durum Halleri:

1. Bu maddenin amaçları için “acil durum”; suyolu devletlerine veya diğer devletlere ciddi boyutta zarar verebilecek veya zarar verme tehlikesine sahip ve sel, buz kırılmaları, yer hareketleri veya deprem gibi doğal nedenlerle ya da endüstriyel kazalar örneği gibi insan davranışları nedeniyle aniden ortaya çıkan bir durum demektir.

2. Bir suyolu devleti, kendi sınırları içerisinde ortaya çıkan herhangi acil bir durumu, etkilenmeleri muhtemel olan diğer devletlere ve yetkili uluslararası organizasyonlara gecikmeden ve elinde bulunan en hızlı araçları kullanarak bildirecektir.

3. Sınırları içerisinde acil bir durum ortaya çıkan bir su yolu devleti, etkilenmeleri muhtemel olan diğer devletlerle ve gerekli görülürse, yetkili uluslararası organizasyonlarla işbirliği yaparak, acil durumun zararlı etkilerini önlemek, azaltmak ve ortadan kaldırmak için, derhal olayların gerektirdiği, pratik olarak uygulanabilecek tüm önlemleri alacaktır.

4. Gereksinim duyulduğunda, su yolu devletleri acil durumlarla baş edebilmek için, birlikte acil hareket planları geliştirecekler ve gerekli durumlarda etkilemleri muhtemel diğer devletlerle ve yetkili uluslararası organizasyonlarla işbirliği içinde olacaklardır.

BÖLÜM:6 SUYOLU İLE İLGİLİ DİĞER ESASLAR

MADDE 26- Suyolunun Yönetim:

1. Su yolu devletleri, aralarında herhangi birinin isteği üzerine, uluslararası bir su yolunun yönetimi konusunda, ortak yönetim mekanizmalarının kurulmasını da içeren karşılıklı danışmalarda bulunabilirler.

2. Bu maddenin amaçları için, “yönetim” özellikleri;

(a) Uluslararası bir su yolunun sürekli gelişmesini planlamak ve kabul edilen her türlü planların uygulanmasını sağlamak ve

(b) Suyulundan akılcı ve optimal bir şekilde yararlanılmasını, korunmasını ve denetlenmesini sağlamak anlamına gelir.

MADDE 27- Su yolu Düzenlemeleri ile İlgili Esaslar:

1. Su yolu devletleri, uygun olan durumlarda uluslararası bir su yolunun su akışının düzenlenmesinin gereklerine ve fırsatlarına göre davranmak için işbirliği yapacaklardır.

2. Başka yönde bir anlaşma olmadıkça su yolu “Devletleri, gerçekleştirmeye karar verdikleri inşaat bakım işlemlerine veya benzeri düzenlemelerin harcamalarının karşılanmasına, karşılıklı haklarının korunması esasları ile, katılacaklardır.

3. Bu maddenin amaçları için “düzenleme”, uluslararası bir su yolunun su akışını değiştiren, yönünü çeviren veya başka şekilde kontrol eden her türlü kalıcı önlemler veya hidrolik çalışmaların kullanımı anlamına gelir.

MADDE 28- Suyolu Üzerinde Yapılacak Tesisler ile İlgili Esaslar:

1. Suyolu devletleri, kendi sınırları çerçevesinde kurulu tesislerin, hizmetlerin ve uluslararası su yolu ile ilgili diğer çalışmaların bakımı ve korunması için ellerinden gelen tüm çabayı göstereceklerdir.

2. Suyolu devletleri, içlerinden dikkate değer boyutta *zararlı* etkilere maruz, kalacağına inanması için ciddi nedenlere sahip olan herhangi birinin isteği üzerine, şu konularda danışmalara başlayacaklardır:

(a) Tesislerin ve uluslararası suyoluna bağlı hizmetler ve ilgili diğer çalışmaların güvenli olarak işletilmesi ve bakımı veya

(b) Tesislerin, hizmetlerin veya diğer çalışmaların kasdi veya sorumsuz davranışlara veya doğal güçlere karşı korunması.

MADDE 29- Silahlı Anlaşmazlık Halinde Uluslararası Suyolları ve Tesisleri: Uluslararası su yolları ve ilgili tesisler hizmetler ve diğer çalışmalar uluslararası veya dahili silahlı anlaşmazlıklara uygulanan uluslararası yasanın ilke ve kurallarında öngörüldüğü şekilde koruma altına alınacak ve söz konusu ilke ve kuralların ihlaline yol açacak şekilde kullanılmayacaktır.

MADDE 30- Dolaylı İşlemler:

Suyolu devletlerinin birbirleri ile doğrudan ilişki kurmalarını önleyen ciddi engeller olması durumunda, ilgili devletler iş bu maddelerde koşullara bağlanmış olan işbirliği yapma yükümlülüklerini, veri ve bilgi alışverişi yapmak, bildiri sunmak, irtibat kurmak, danışma ve görüşmeler yapmak dahil, kendi aralarında kabul edilmiş olan herhangi bir dolaylı yoldan yerine getireceklerdir.

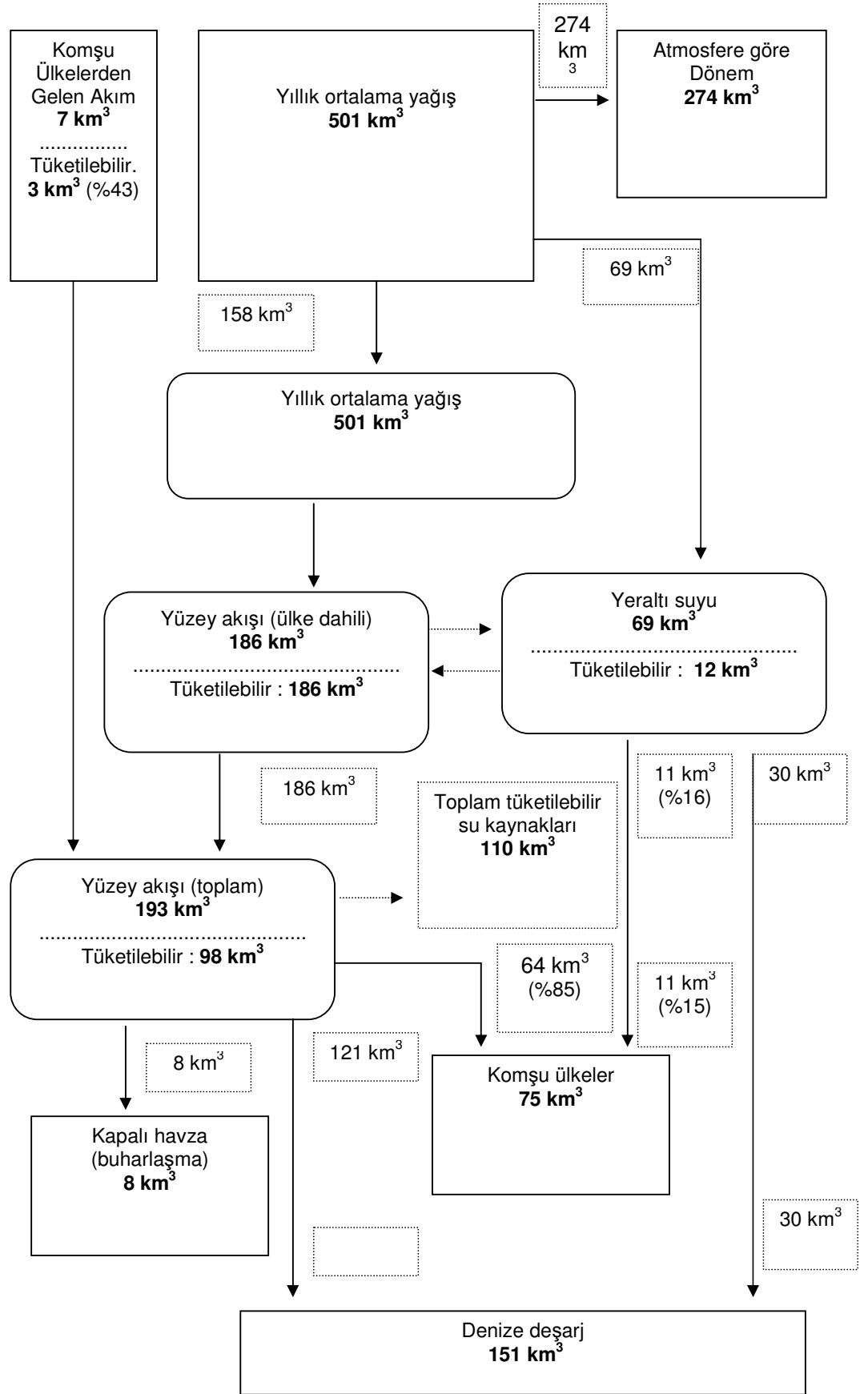
MADDE 31- Ulusal Savunma ve Güvenlik İçin Yaşamsal Olan Veri ve Bilgileri İçeren Hükümler:

İş bu maddelerde hiçbir şey, bir su yolu devletini, kendi ulusal savunması veya güvenliği için yaşamsal olan veri veya bilgileri sunmaya zorlamamaktadır. Bununla birlikte söz konusu devlet, bu durumda mümkün olan en fazla bilgiyi sağlamak düşüncesi ile diğer su yolu devletleri ile iyi niyetle işbirliği yapacaktır.

MADDE 32- Suyolunda Ayrımcılık Yapılmaması İlkesi:

Suyolu devletleri, kendi yasal düzenlerine uygun olarak, uluslararası bir suyoluna ilişkin bir hareket sonucu dikkate değer zarar görmüş veya bundan dolayı tehdide maruz kalmış olan herhangi bir gerçek ya da tüzel kişiye yargı veya diğer işlemlere başvurma hakkı tanırken, milliyeti veya ikamet ettiği yer temelinde ayrımcılık yapamayacaktır.

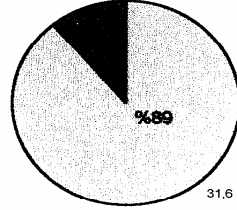
EK-2



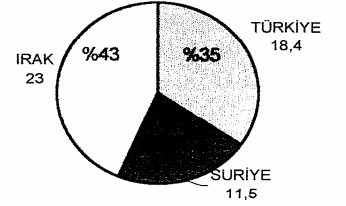
Türkiye'nin Su Kaynakları Potansiyeli (Çetinkaya, 2002:4-11)

EK-3

SU ARZ-TALEP KARŞILAŞTIRMASI FIRAT NEHRI (Milyar m3/YIL)



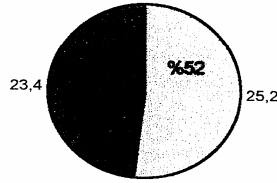
ORTALAM AKIM
(TOPLAM=35,58)



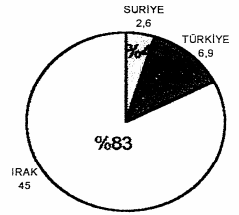
SU TALEPLERİ
(TOPLAM=52,92)

Şekil 4.1: Fırat Nehri Su Arz-Talep Karşılaştırması (Ünver, 1995, s. 16)

SU ARZ-TALEP KARŞILAŞTIRMASI DICLE NEHRI (Milyar m3/YIL)



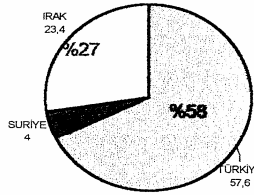
ORTALAM AKIM
(TOPLAM=48,67)



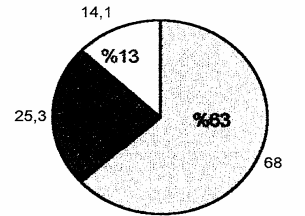
SU TALEPLERİ
(TOPLAM=54,47)

Şekil 4.2: Dicle Nehri Su Arz-Talep Karşılaştırması (Ünver , 1995, s. 16)

ARZ-TALEP KARŞILAŞTIRMASI FIRAT-DICLE TOPLAMI (Milyar m3/YIL)



ORTALAMA AKIM (Milyar m3)
(TOPLAM=85,25)



SU TALEPLERİ
(TOPLAM=107,39)

Şekil 4.3: Fırat-Dicle Toplamı Su Arz-Talep Karşılaştırması (Ünver , 1995, s. 16)

Kaynak: Durmazuçar, 2002: 86

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Tokat Turhal'da doğan Abdullah DEMİR, ilkokulu ve ortaokulu Turhal'da, liseyi ise Kuleli Askeri Lisesi'nde 1998 yılında tamamlamıştır. 2002 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezuniyetini müteakiben Kara Kuvvetleri Komutanlığı bünyesinde görevini sürdürmektedir. Harp Okulu'ndaki öğrenim yıllarından başlayarak Siyasi Tarih, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Hukuk gibi konulara ilgisinden dolayı Sakarya Üniversitesinde, Uluslararası İlişkiler Bölümünde Yüksek Lisans programını takip etmiştir.